ks.

Digitized by Google

Acc 4192

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

BIJDRAGEN

TOT DE

GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN

VAN DRENTHE.

DOOR

Mr. J. DE WAL,

Substituut-Officier bij de Arrondissements-Regtbank te Winschoten, Buitengew. Lid van het Friesch Genootschap voor Taal-, Geschied- en Oudheidkunde, Lid van het Prov. Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, Honorair Lid van het Archaeologisch Genootschap te Athene.

TE GRONINGEN, BIJ

J. B. WOLTERS.

1842.

Digitized by Google

Gedrukt bij P. S. Barchoorn, te Groningen.

Digitized by Google

AAN DE HEEREN

Mr. B. H. LULOFS,

Ridder der Orde van den Ned. Leeuw, Lid van de Tweede Klasse van het Kon. Ned. Instituut, Hoogleeraar in de Faculteit der Bespiegelende Wijsbegeerte en Letteren te Groningen, enz.

EN

Mr. J. PAN,

Ridder der Orde van den Ned. Leeuw, Corresp. Lid van de Tweede Klasse van het Kon. Ned. Instituut, Raadsheer in het Prov. Geregtshof van Drenthe, enz.

UIT HOOGACHTING TOEGEWIJD

DOOR

DEN SCHRIJVER.

Digitized by Google

Digitized by Google

NAAMLIJST

DER

INTEEKENAREN.

Addens, H. M., koopman te *Bellingewolde.*
Adriani, M. J., predikant te *O. Pekela.*
Alberda van Ekenstein, Jhr. O. J., oud-controleur te *Groningen.*
Alingh, W., jur. cand. te *Groningen.*
Alken, J., heelmeester te *Vlagtwedde.*
Andreae, Mr. J. H. Beucker, advokaat te *Leeuwarden.*
Archief (het) van het provinciaal gouvernement van *Drenthe.*
Bakkenes, H. C. van, te *Bellingewolde.*
Beekhuis, M., instituteur te *Groningen.*
Beltman, J. M., R. C. pastoor te *Groningen.*
Bergman jr., J. M., te *Koevorden.*
Bertling, Mr E. K. J., advokaat te *Assen.*
Blécourt, Mr. I. I. de, notaris te *Wildervank.*
Bodel Nijenhuis, Mr. J. T., te *Leyden.*
Boeles, J., s. s. m. cand. te *Noorddijk.*
Boer, E. H. burgemeester te *Zuidbroek.*
Bontkes, E. T., landbouwer te *Finsterwolde.*
Borgesius, G., stads-veenmeester te *O. Pekela.*
Bouwers, J., 's rijks ontvanger te *Bellingewolde.*
Braaksma, A., boekhandelaar te *Assen.*
Brouwer, C., emer. predikant te *Assen.*
Brouwer, K. H., landbouwer te *N. Pekela.*
Buringh, H., landbouwer te *Zuidbroek.*
Busman, Mr. C. Hartmann, notaris te *Sappemeer.*

Digitized by Google

Busscher, H., apotheker te *Winschoten*.
Bijleveld, Mr. C. G., lid van de 1ste kamer der staten gener., te *Middelburg*.
Cannegieter, Mr. T., president der arr. regtb. te *Winschoten*.
Carsten, Mr. M. C., griffier der arr. regtb. te *Assen*.
Carsten, J., 1ste kapit. ingenieur te *Koevorden*.
Carsten, L., jur. stud. te *Groningen*.
Cate, H. Iszn. ten, predikant bij de doopsgez. gem. te *Pieterzijl*.
Cohen, M. M., israëlitisch onderwijzer te *O. Pekela*.
Collard, rijks-ontvanger te *Dalen*.
Cramer von Baumgarten, G. J. F, predikant te *Midwolde*.
Dirks, Mr. J., advokaat te *Leeuwarden*.
Doorenbos, Hzn., J., cand. stud. te *Groningen*.
Dijksterhuis, R. K., onderwijzer te *Beerta*.
Eckringa, S. G., burgemeester te *Wedde*.
Eekhoff, W., archivarius der stad *Leeuwarden*, voor de stedelijke bibliotheek.
Eekhoff, W., boekhandelaar te *Leeuwarden*. 2 exempl.
Emmen, Mr. W. R., procureur te *Winschoten*.
d'Engelbronner, Mr. C. C. E., referendaris bij het departement van justitie, te *'s Gravenhage*.
Engelhard, Mr. N., kantonregter te *Wedde*.
Engelkens jr., Mr. H. J., burgemeester te *Wildervank*.
Engelkens, Mr. H. J., burgemeester en agent van 's rijks kassier te *Winschoten*.
Essers, J., rijks-ontvanger te *Assen*.
Ewijck tot de Bildt, Mr. D. J. van, staatsraad gouverneur der prov. Noord-Holland, te *Haarlem*.
Fabius, Mr. G. J., raadsheer in het prov. geregtshof van Drenthe.
Faille, J. Baart de la, hoogleeraar te *Groningen*.
Feith, Mr. H. O., raadsheer in het prov. geregtsh. en archivarius der provincie *Groningen*.
Feith jr., Mr. H. O., advokaat te *Groningen*.
Feith, Mr. R., notaris te *Zuidbroek*.
Feltz, Mr. G. W. van der, griffier bij het prov. geregtsh. v. *Drenthe*.
Folmer, H. T., med. chir. et art. obstr. doct. te *Assen*.
Fruitier, Mr. J. A., lid der gedep. staten der prov. *Groningen*.
Gavere, Mr. P. L. de, secretaris der kamer van koophandel te *Groningen*.
Geer, B. E. Lintelo de, litt. et jur. doct. te *Utrecht*.
Gesseler, Mr. Th. van, rijks-ontvanger te *Winschoten*.
Giezen, T. J., burgemeester te *Veendam*.
Giezen, R. J., burgemeester te *Muntendam*.

Digitized by Google

Gockinga, Mr. C. H., regter in de arr. regtb. te *Winschoten.*
Goedkoop, Mr. W., advokaat-gener. bij het prov. geregtsh. van *Drenthe*, te *Assen.*
Gorcum en Comp,. H. P. A. van, prov. druk. en boekb. van *Drenthe.*
Gorcum, H. P. A. van, boekhandelaar te *Assen.*
Gratama, Mr. S., president van het prov. geregtsh. van *Drenthe*, te *Assen.*
Gratama, Mr. L. Oldenhuis, procureur bij het prov. geregtshof van *Drenthe*, te *Assen.*
Gratama, Mr. J. A. Willinge, advokaat te *Assen.*
Groeneveld, E. K., oud rijks-ontvanger te *Winschoten.*
Groot, P. Hofstede de, hoogleeraar te *Groningen.*
Hamminga, L. J., te *Muntendam.*
Haseborg, J. ter, assessor te *Scheemda.*
Haseborg, Mr. M. J. ter, advokaat te *Hoogezand.*
Hasselt, Mr. C. J. van, regter in de arr. regtbank te *Amsterdam.*
Heerdt, J. C. F. van, 2de luit. kwartiermeester bij het 9de reg. infanterie te *Koevorden.*
Heeres, J. G., kruidenier te *O. Pekela.*
Heetjans, J., kantoorbediende te *Meppel.*
Heinen, B., onderwijzer te *Meppel.*
Hermans, H. P., burgemeester te *Nieuwolda.*
Hesse, A. G., landbouwer te *Vlagtwedde.*
Heusde, Mr. A. C. van, advokaat te *Utrecht.*
Heiden Reinestein, Mr. L. Graaf van, kantonregter te *Zuidlaren.*
Hoeth, Mr. J., te *Groningen.*
Hofstede, Mr. N. W. Schroeder, burgemeester te *Zuidlaren.*
Hofstede jr., Mr. W. H., griffier der staten van *Drenthe*, te *Assen.*
Hofstede, Mr. P., advokaat te *'s Gravenhage.*
Holthe tot Echten, Mr. A. W. van, advokaat te *Assen.*
Homan, Mr. J. T., president der arr. regtb. te *Assen.*
Homan, Mr. A., wethouder en notaris te *Assen.*
Hommes, A. J., landbouwer te *Vlagtwedde.*
Hoop, Mr. E. J. Thomassen à Thuessink van der, substit. officier bij de arrond. regtbank te *Assen.*
Houwink, D. S., landbouwer te *O. Pekela.*
Hovinga, D. S., landbouwer te *Oostwolder-polder.*
Huizinga, P. J., burgemeester te *O. Pekela.*
Hulleman, Dr. J. G., te *Maastricht.*
Huyser, Mr. H. C., advokaat te *Leijden.*
Jager, A., ondermeester te *Hasselt.*
Jager, D. E. de, burgemeester te *Midwolde.*
Janssen, Dr. L. J. F., conservateur bij het museum van oudheden te *Leyden.*

Digitized by Google

Jarges, Jhr. Mr. J., lid van de 1ste kamer der staten gener. te *Groningen.*
Imhoff, Mr. G. W. H. Baron van, advokaat gener. bij het prov. geregtshof te *Groningen.*
Jonge, A. Blussé de, schoolopziener te *Leyden.*
Kars, L., secretaris te *Bellingewolde.*
Kemink, H. H., litt. doct. te *Utrecht.*
Kleij, J. J. ten, rijks-ontvanger te *Hoogeveen.*
Kniphorst, Mr. G., raadsh. in het prov. geregtsh. van *Drenthe.*
Kniphorst, Mr. L., notaris te *Emmen.*
Knotnerus, O. S., landbouwer te *Oostwolde.*
Kolk, P. B., kruidenier te *O. Pekela.*
Kommers, Pzn., Adn., hoofd-ingen. van den waterstaat te *Assen.*
Koning, Mr. A. H., notaris te *Wedde.*
Koning, Mr. J. S. G., advokaat te *Wedde.*
Koning, H., instituteur te *Meppel.*
Koops, R. G., logementhouder te *N. Pekela.*
Koops, T., kruidenier te *O. Pekela.*
Kremer, T. K., oud-burgemeester te *Midwolde.*
Kremer, J. W., landbouwer te *Oostwolde.*
Kymmell, Mr. B., rijks-ontvanger te *Roden.*
Kymmell, Mr. H. J., lid van ged. stat. van *Drenthe* te *Hoogeveen.*
Lau, Mr. J. G. la, boekdrukker te *Leyden.*
Leemans, Dr. C., direct. van het museum van oudhed. te *Leyden.*
Leeuwen, J. van, archivarius der provincie *Vriesland*, voor 't provinc. archief.
Leonhard, administrateur te *Koevorden.*
Leopold, J. Hzn., H., te *Veendam.*
Lesturgeon, A. L., s. s. m. cand. te *Koevorden.*
Loon, Mr. J. Potter van, procureur te *Appingedam.*
Luchtmans, S. en J., boekhandelaren te *Leyden.*
Lulofs, Mr. B. H., hoogleeraar te *Groningen.*
Lijnden van Lunenburg, J. H. van, staatsraad te *Utrecht.*
Maagh, S. R., landbouwer te *Sappemeer.*
Magnin, J. S., archiv. bij 't prov. bestuur te *Assen.*
Mees, Mr. W. J., subst. offic. bij de arr. regtb. te *Appingadam.*
Meinsma, W. J., secretaris der stad *Assen.*
Mensinga, D. K., landbouwer te *Oostwolde.*
Mensinga, J., predikant te *Zuidlaren.*
Messchert, W., boekhandelaar te *Rotterdam.* 3 exempl.
Meijer, G., luit. kol. der schutterij te *Hoogeveen.*
Meijer, J. A., bierbrouwer te *Hoogeveen.*
Meijer, T. A. bierbrouwer en logementh. te *Hoogeveen.*

Digitized by Google

Meijer, H. J., landbouwer te *N. Stadspolder.*
Meijer, G. J., hoogleeraar te *Groningen.*
Milly, Mr. P. A. G. de, substit. griffier bij het prov. ger. van *Drenthe*, te *Assen.*
Modderman, Mr. H. J. H., lid der staten-gen., te *Winschoten.*
Mulder, L. P., te *Muntendam.*
Mulder, J. K., burgemeester te *Finsterwold.*
Muller, J., rijks-ontvanger te *Onstwedde.*
Muurling, W., hoogleeraar te *Groningen.*
Nassau, Dr. H. J., rector te *Assen.*
Nienhuis, Mr. H., hoogleeraar te *Groningen.*
Nippérus, K. J., zaagmolenaar te *Winschoterzijl.*
Noordaa, S. H. van der, commissaris van politie te *Dordrecht*,
Noordewier, Dr. M. J., rector te *Winschoten.*
Numan, Mr. C. Star, hoogleeraar te *Groningen.*
Nijsingh, Mr. A. S., raadsh. in het prov. geregtsh. van *Drenthe*, te *Assen.*
Nijsingh, L., lid van de prov. staten van Drenthe in de *Wijk.*
Odding, J., onderwijzer te *Veendam.*
Oldenbandringh, E. Z., te *Dalen.*
Oldenbandringh, J., jur. cand. te *Groningen.*
Oosting, Mr. J., procureur te *Assen.*
Oosting, H. J., burgemeester te *Assen.*
Ottema, J. G., praeceptor der lat. school te *Leeuwarden.*
Pan, Mr. J., raadsh. in het prov. geregtshof van *Drenthe.*
Panhuys, jhr. Mr. J. E. van, regter in de arrondiss. regtbank te *Winschoten.*
Pelinck, Ezn., Mr. E., te *Groningen.*
Phaff, J. H., onderwijzer te *Nieuw-Buinen*, (prov. Drenthe).
Piccardt, Mr. S., notaris te *O. Pekela.*
Piccardt, H., litt. et jur. cand. te *Groningen.*
Post, Hzn., E., houtzaagmolenaar te *Winschoten.*
Pothoff, Mr. C., schoolopziener te *Assen.*
Prins, J. A., litt. theol. stud. te *Groningen.*
Pruissen, P., med. doct. te *Zuidlaren.*
Quintus, jhr. Mr. J. D. Lewe, griffier bij het kantongeregt te *Winschoten.*
Raad, J. A. van Tengnagel de, linie-controleur te *Bellingewolde.*
Rechteren, J. D. graaf van, gouverneur der provincie *Overijssel*, te *Zwolle.*
Reddingius, G. Benthem, predikant te *Assen.*
Reiger, Mr. H., rijks-advokaat te *Groningen.*
Reinders, G., landbouwer op den *Noordpolder.*

*

Digitized by Google

Rinsema, P., med. doct. te *Vlagtwedde.*
Roelofs, R. J., landbouwer te *Finsterwold.*
Roessingh, Mr. D., notaris en burgemeester te *Termunten.*
Roije van Wichen, A. J. B. de, kolonel te *Nijmegen.*
Salis, R. A. de, prov. inspect. der registratie te *Assen.*
Scheer, A. van der, med. chir. et art. obst. pract. te *Assen.*
Scheer, D. H. van der, boekhand. te *Koevorden.*
Schenkel, H., boekhand. te *Assen.* 3 exempl.
Schierbeek, J., apotheker te *Winschoten.*
Schierbeek, Jr., R J., boekhand. te *Groningen.*
Schilthuis, U. G., negotiant te *Groningen.*
Schönfeld, J. F. P., med. doct te *Winschoten.*
Schoolonderwijzers-gezelschap, het, te *Zweeloo.*
Schreven, D. van, griffier der ridderschap van *Overijssel.*
Schümmelketel, H., rijks-ontvanger te *Meppel.*
Schutstal, J., deurwaarder te *Odoorn.*
Servatius, Mr. B., procureur-gener. bij het prov. geregtshof van *Drenthe*, te *Assen.*
Servatius, N. G., prov. en hoofd-inspecteur der belast. te *Assen.*
Servatius, W. O., jur. stud. te *Groningen.*
Sevenstern, Mr. P. G., procureur-gener. bij het prov. geregtshof van *Groningen.*
Siccama van de Harkstede, jhr. Mr. J. Hora, te *Groningen.*
Siccama, Mr. J. Rengers Hora, advokaat, notaris en burgem. te *Hoogezand.*
Siegenbeek, M., hoogleeraar te *Leyden.*
Sitter, Mr. R. de, notaris te *Winschoten.*
Sitter, Mr. W. de, regter in de arrond. regtb. te *Appingadam.*
Slingenberg, Mr. A., advokaat te *Koevorden.*
Slooten, Mr. J. C. van, advokaat te *Wildervank.*
Slot, B W. van de Sande, med. doct. te *Zuidlaren.*
Smeding, P. Koumans, lid der stat. van Vriesland te *Leeuwarden.*
Smit, J. Buisman, lit. theol. stud. te *Groningen.*
Speckman, J., predikant te *Vlagtwedde.*
Speckman, J. Luining, theol. stud. te *Groningen.*
Spiering, W. F. E., jur. stud. te *Utrecht.*
Stemfoort, H. L., meter-taxateur van den turf te *Smilde.*
Stheeman, Mr. U. E , notaris en burgem. te *Scheemda.*
Stheeman, Hs., assessor te *Niewolde.*
Stheeman, Mr. A. E., advokaat te *Scheemda.*
Stratingh, S. E., hoogleeraar te *Groningen*
Swinderen, O. B. de R. van, jur. utr. doct. te *Groningen.*
Swinderen, A. H. van, te *Hoogezand.*

Digitized by Google

Sijpkens, Mr. H., offic. bij de arrond. regtbank te *Winschoten*.
Timmer, R., te *Meppel*.
Tinga, Mr. E., advokaat te *Zuidbroek*.
Tonckens, Mr. J., advokaat te *Assen*.
Tonckens, te *Meppel*.
Tonckens, R., jur. stud. te *Groningen*.
Tonckens, L. O., litt. jur. stud. te *Groningen*.
Tresling, Mr. T. P., advokaat te *Groningen*.
Trip, jhr. Mr. H. J., advokaat te *Groningen*.
Trip, jhr. Mr. S., rijks-ontvanger, te *Midwolda*.
Tuinhout, H., controleur boekh. van het kadaster te *Assen*.
Tuuk, Tzn., M. van der, med. doct. te *Finsterwold*.
Tuuk, Mr. M. van der, advokaat te *Veendam*.
Tuuk, N. van der, lit. hum. stud. te *Groningen*.
Tuuk, S. P. van der, burgemeester te *Bellingewolde*.
Tydeman, Mr. H. W., hoogleeraar te *Leyden*.

Uges, U., procureur te *Winschoten*.

Veen, A. J. van der, predikant te *Hoogeveen*.
Veen, B. van der, theol. cand. te *Groningen*.
Vegelin van Claerbergen, Mevr. E. J., te *Assen*.
Venema, J. Post van, gemeente-ontvanger te *Winschoten*.
Viëtor, Mr. J. Freseman, notaris te *Winschoten*.
Viëtor, Mr. B. Haitsema, advokaat te *Winschoten*.
Voorst, Mr. W. H. van, regter in de arrond. regtb. te *Haarlem*.
Vos, Mr. A., advokaat te *Smilde*.
Vos, Mr. G., lid van gedep. staten van *Drenthe*, te *Assen*.
Vos, Mr. H., rijks-advokaat te *Assen*.
Vos van Rijswijk, 1ste luit. der infant. te *Groningen*.
Vries, W. de, predikant te *Wedde*.
Vrieze, J. K. de, onderwijzer te *O. Pekela*.
Vroom, M. de, ontvanger te *Smilde*.

Welp, D. A., onderwijzer te *Onstwedde*.
Westerhoff, R., med. doct. te *Warffum*.
Westra, Mr. J. H., raadsh. in het prov. geregtsh. van *Drenthe*. te *Assen*.
Westra, Mr. D. H., regter in de arrond. regtb. te *Assen*.
Wetsels, J. D., rector te *Meppel*.
Wichers, Mr. A. W., regt. in de arrond. regtb. te *Appingadam*.
Willinge, J. J., burgemeester te *Emmen*.
Willinge, J., jur. stud. te *Groningen*.
Winter, P., bewaarder der hypotheken te *Assen*.

Digitized by Google

Witsenborg, Mr. A. H., notaris te *Hoogeveen*.
Witte, J. J., rijks-ambtenaar te *Meppel*.
Woldringh, Mr. W., griffier bij de arr. regtb. te *Winschoten*.
Wolters, L. J., onderwijzer te *N. Pekela*.
Woudstra, A., onderwijzer te *Dalen*.
Wijk, jhr. D. van der, te *Klincke*.
Zelling, E. J., onderwijzer te *Eeksta*.
Zuiderveen, U. F., kruidenier te *O. Pekela*.

Digitized by Google

VOORBERIGT.

Dat de beoefening der Geschiedenis des Vaderlands in de laatste jaren eene geheel andere rigting heeft erlangd; dat men ten huidigen dage meer en meer tracht door te dringen in den geest onzer aloude staatsinstellingen; dat vooral de historie der afzonderlijke gewesten thans op eene hoogte is gebragt, waarvan men vroeger geen denkbeeld had, — dit zijn daadzaken, die niet door elken schrijver van eenig tot die wetenschap betrekkelijk geschrift behoeven te worden herhaald, om algemeen erkend te worden. Eere zij onze gewestelijke jaarboekjes, die telkens op nieuw de herinnering van bijzonderheden uit de geschiedenis des voorgeslachts verlevendigen: eere iederen schrijver, die tot de meer naauwkeurige kennis van den voormaligen toestand en de betrekkingen van het gewest zijner geboorte of inwoning naar zijn vermogen medewerkt!

En is nu Drenthe, het weinig bevolkte, nog uitwikkeling behoevende Drenthe in dit opzigt achterlijk gebleven? Gaarne zult gij, geëerde lezer, deze vraag

Digitized by Google

met mij ontkennend beantwoorden; gaarne u herinneren, hoe het zich door daden boven een meesmuilend et nos poma natamus *verhief, en men edelmoedig genoeg was het in eenen kwaden luim ontvallen woord terug te nemen. Of als gij jaarlijks van uit de moerassen en van achter de heide u het Provinciale boekje ziet toegezonden, waarin wetenschappelijke degelijkheid met kunsttalent veelal wedijvert, verheugt gij u niet met mij over den ijver, waarmede ook in Drenthe geschiedenis en oudheden worden beoefend? Of wanneer gij leest*) van de kundige mannen, die zich reeds vóór jaren tot de beoefening en uitbreiding dier wetenschappen vereenigden, betreurt gij dan niet met mij, dat toevallige omstandigheden die nuttige zamenkomsten deden staken?*

Eene nieuwe baan voor de bewerking van Drenthe's Geschiedenis is thans door den wakkeren en kundigen Magnin geopend. Hij heeft de goudmijn opengedolven, waarin de schatten voor de Geschiedenis van dat gewest lagen besloten: hij heeft meer gedaan, hij heeft de ertsklompen gelouterd. Doch is hiermede alle verdere bearbeiding uitgesloten? Dit zij verre. Nog dienen de aan de duisternis en de verborgenheid ontwoekerde schatten, (voor zoo veel de vlijtige hand des zoo even genoemden bewerkers niet zelve allen arbeid voltooide) ten algemeenen nutte te worden gebruikt, nevens die uit andere oorden afkomstig in de weegschaal gelegd, en in al de zuiverheid hunner waarde ten toon gesteld te worden.

Ik heb getracht in het onderhavige werkje eene proeve te leveren, betrekkelijk enkele punten der ge-

*) *Zie Dr. H. J. Nassau, Mr. Petrus Hofstede in in leven en werken geschetst. Koev. 1839, blz.* 50.

Digitized by Google

schiedenis en oudheden van Drenthe. Mogelijk acht deze en gene, die den titel van het eerste stukje inziet, het niet der moeite waard, over het jagtwezen van ééne provincie honderd bladzijden vol te schrijven; ik hoop, dat hij zijn voorbarig oordeel zal terugnemen tot na het lezen van het vertoog, dat ik nogtans alleen als eene proeve wil hebben beschouwd: maar dan ook als eene proeve, om de oudste Drentsche geschiedenis, zeden en gebruiken, door vergelijking met hetgeen ons van elders uit de Germaansche oudheid bekend is, op te helderen en toe te lichten. Deze vergelijking heeft mij menigmalen tot andere gevoelens geleid, dan die, waaraan de heer Magnin zijne goedkeuring schonk; ofschoon elk naauwkeurig onderzoek over eenig betwist punt, mij de waarde van het door den straks genoemden schrijver geleverde hooger heeft doen schatten. En bovendien zij hem hier openlijk mijn dank betuigd voor de welwillendheid, waarmede hij mij behulpzaam geweest is in het doorzoeken van onuitgegevene stukken, op het Provinciaal Archief voorhanden.

En hier zoude ik kunnen eindigen, bijaldien ik niet nog verschooning moest vragen voor ettelijke drukfeilen, die in dit werkje zijn ingeslopen, en die grootendeels aan den afstand der drukpers te wijten zijn. Zij, die aan eenen uithoek der Vaderlands wonen, weten, welke moeijelijkheden voor hen aan elk wetenschappelijk geschrift verknocht zijn; en zij zullen uit dien hoofde ook gereedelijk andere onvolledigheden en leemten vergeven, die ook dezen mijnen arbeid aankleven.

Winschoten, D. W.

15 *October* 1842.

Digitized by Google

INHOUD.

Proeve eener Geschiedenis van het Jagtwezen in Drenthe . . . . . blz. 1.

Iets over § 2 van het Drentsche Landregt van FREDERIK VAN BLANKENHEIM . » 103.

CORNELIUS ZANTFLIET, *en zijn berigt over de belegering van Coevorden door Bisschop* WILLEBRAND . . . . . » 119.

Iets over de Heilige plaatsen in Drenthe, vóór de invoering des Christendoms hier te lande . . . . . » 131.

Opmerkingen betrekkelijk een paar punten rakende het Oude Strafregt in Drenthe. . . . . . » 153.

Digitized by Google

PROEVE

EENER

GESCHIEDENIS VAN HET JAGTWEZEN

IN DRENTHE.

Digitized by Google

Digitized by Google

PROEVE

EENER

GESCHIEDENIS VAN HET JAGTWEZEN

IN DRENTHE.

Er is welligt geene uitspanning te noemen, zoo door oudheid eerwaardig, zoo door algemeen gebruik vermaard, zoo bij den ruwen eilandbewoner en den beschaafden hoveling gelijkelijk geëerd, als de uitoefening der jagt. Reeds het oudste boek, dat voor de nakomelingschap is bewaard gebleven, maakt daarvan veelvuldige melding: de vermetele Nimrod had aan zijne ervarenheid in het jagen een groot deel van zijn aanzien te danken, en de eerstgeborene Jakobs liet boog en pijlkoker geenen dag onaangeroerd *).

Het is meermalen opgemerkt, hoe de natuur den sterveling, ook bij geringe zoo wel zedelijke als maatschappelijke ontwikkeling, vroegtijdig heeft ge-

*) Vgl. Muntinghe, *Geschiedenis der Menschheid naar den Bijbel*, d. I § 3. A. H. Verster van Wulverhorst, *Geschiedkundige Aanteekeningen nopens het Jagtwezen.* Amst. 1840. blz. 3.

Digitized by Google

leerd zijn bestaan te handhaven en in zijne behoeften te voorzien. Op tweeledige wijze beantwoordde de jagt aan de oogmerken, waarheen dit zijn streven gerigt was: het behoud van zijn leven door zelfverdediging, het onderhoud van dat leven door het dooden van zoodanige dieren, wier vleesch hem tot voedsel, wier huid hem tot dekking konde verstrekken. De noodzakelijkheid maakte den oudsten aardbewoner vernuftig en vindingrijk; zij leerde hem de aarde te bebouwen; zij leerde zijnen zonen het woest gedierte des wouds te bedwingen.

Er valt niet aan te twijfelen, of ook den oudsten bewoneren dezer gewesten is de jagt een geliefkoosd bedrijf geweest. Immers alle Germaansche volksstammen hebben zich hiermede, zoo men den krijg uitzondert, het meest bezig gehouden, en hetzij men de aloude Drenthen tot den Frieschen stam rekene, hetzij men ze onder de Saksische afkomelingen schare, zij hadden buiten kijf hunne zeden en gewoonten met de overige Germaansche volkeren gemeen. Eene vraag blijft het (en niemand zal dezelve ligtelijk oplossen), of Drenthe bewoond was ten tijde dat Tacitus zijn gulden boekje over de gewoonten der Germanen schreef. Het is zeker onwaarschijnlijk, dat zich reeds toen in deze streken menschen voortdurend hebben opgehouden, want eene zoo onvruchtbare landstreek, half bosch, half veengrond en moeras, was zeker weinig geschikt, om vreemdelingen herwaarts te lokken. Beachtenswaard is de gissing van den heer Magnin, dat welligt een gedeelte der oude Friezen, die hier en daar in deze landstreken

Digitized by Google

werden gevonden, zich bij afwisseling met jagt en visscherij heeft bezig gehouden, tot de uitoefening dezer laatste de zachte jaargetijden kiezende; dat zij des winters, als de zeevloeden en stormen uit het kille Noorden hun dit verblijf aan de kusten bezwaarlijk of onmogelijk maakten, zich met hunne huisgenooten en hun vee naar het hooger gelegene Drenthe begaven, èn om bevrijd te zijn van het geweld en den overlast des waters, èn om partij te trekken van de jagt, die toch in dit wildrijk oord voedsel en deksel beide opleverde, behalve dat zij er eenen overvloed van hout vonden, om gedurende de nijpende koude zich te kunnen verwarmen, hunnen uit gerst getrokken drank te bereiden, en daardoor zich het leven meer aangenaam te maken, dan mogelijk was aan de vlakke, kale, onbeschutte en alzoo aan water en wind prijsgegevene zee-oevers, alwaar vermoedelijk des zomers wel genoegzame weide voor hun vee werd gevonden, doch waar hun de noodige brandstoffen voor den winter ontbraken *). Edoch dit alles is louter gissing en kan door geene historische bewijsgronden worden gestaafd: hetzij genoeg gemeld te hebben, dat de Germaansche stammen zich te dien tijde bijna uitsluitend met krijg en jagt bezig hielden. Caesar getuigt van hen in het algemeen, dat zij hun geheele leven tusschen de jagt en den oorlog verdeelden †), terwijl hij meer

*) Magnin, *Geschiedkundig Overzigt van de Besturen, die, voor de herstelling van Nederland in* 1814, *elkander in Drenthe zijn opgevolgd.* Gron. 1833, d. I. blz. 46, 47.

†) Caesar, *de Bell. Gall.* V. I. 21. Vita (scil. Germanorum)

Digitized by Google

bijzonder van de Friezen aanmerkt, dat deze zich veel met de jagt ophielden *). Ook Tacitus geeft duidelijk te kennen, dat zij in vredestijd geene andere bezigheid kenden dan de jagt †). Onze Germaansche voorouders, zoo als Tacitus hen heeft geschilderd, waren niet bijzonder gehecht aan de werken des vredes: hunne krijgszuchtige geaardheid versmaadde elke bezigheid, waarin de wapenhandel geene rol speelde, en deed hen eene vadsige rust verkiezen boven bezigheden, die, als in hunne oogen van ondergeschikt belang zijnde, aan grijsaards, vrouwen en kinderen dienden te worden overgelaten §). Ja, zelfs de jagt was hun ter naauwernood de moeite waard: en het is uit denzelfden krijgszuchti-

omnis in venationibus, atque in studiis rei militaris consistit: ab parvulis labori ac duritiae student.

*) Caes. *de Bell. Gall.* IV. 1. Neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt, multumque sunt in venationibus.

†) Tacit. *Germ.* 15. Quotiens bella non ineunt, non multum venatibus, plus per otium transigunt, dediti somno ciboque.

§) De lezer ziet hier, op welke wijze ik acht, dat de aangehaalde plaatsen van Caesar en Tacitus moeten en kunnen in overeenstemming worden gebragt. Immers het verschil der uitdrukkingen: multum in venationibus en non multum venatibus, heeft den geleerden al vrij wat moeite opgeleverd. Het is hier de plaats niet al het daaromtrent geschrevene bijeen te halen en te wikken; de onderzoeklievende lezer zij dienaangaande verwezen naar de Aanteekeningen van Lipsius, Salinerius en Colerus op Tacitus, in de groote uitgave van Gronovius voorhanden; voorts naar Pelloutier, *Aelteste Geschichte der Celten*, deutsch von J. G. Purmann, d. I blz. 26. K. G. Rössig, *die Alterthümer der Deutschen*, Leipz. 1797, p. 481, § 10*, en het groot aantal schrijvers, aangehaald bij G. Hechtii *Germania Sacra et Literata*, Vitemb. 1717, p. I. l. II. c. 5, p. 53. Ook is dit geschilpunt niet onopgemerkt gebleven door Cleyn, *Aanteeken. op* Wagenaar, *Vaderl. Hist.* Brielle 1781. St. I. blz. 10.

Digitized by Google

gen aard op te maken, dat zij bij voorkeur zoodanige dieren, die hunnen moed op de proef konden stellen, bekampten, waartoe eene zoo ruimschoots van wild voorziene landstreek hun eene gereede gelegenheid aanbood *).

Hoe dit zij, zeker is het, dat in het tegenwoordige Drenthe den alouden bewoneren bijna geene andere levensmiddelen voorhanden waren dan wild. Akkerbouw toch werd door de Germaansche volkeren schier geheel vernalatigd †); en wat zoude, indien ook al het tegenovergestelde het geval geweest ware, die tak van nijverheid hun in dit gewest gebaat hebben? De veeteelt stond in hoog aanzien en in de weiden was veel, ofschoon niet uitstekend vee voorhanden §): doch was dit landschap voor veeteelt geschikt? Ongetwijfeld moet hier ten opzigte van runderen en paarden een ontkennend antwoord volgen; geene vette weiden lokten den bewoner dezer streken uit, om tallooze kudden herwaarts te voeren, en het is zeker niet op dit gewest van toepassing, wanneer Claudianus zingt:

— ut iam trans fluvium non indignante Caïco
Pascat Belga pecus, mediumque ingressa per Albim
Gallica Francorum montes armenta pererrent.

Alleen de schapenfokkerij is hier in latere dagen met gewenscht gevolg aangekweekt, doch nergens vinden wij bij de oude schrijvers een spoor, dat de

*) Verster van Wulverhorst, t a.p., blz. 12.

†) Caes. *de Bel. Gall.* VI. 22. Tacit. *Germ.* II. 15. Echter bezigden de Sicambren, die toch niet heel ver van het tegenwoordige Drenthe afwoonden, frumenta succisa. Caes. l.l. VI.19.

§) Tac. *Germ.* 28. Caes. *de Bell. Gall.* VI. 10.

Digitized by Google

Germaansche volksstammen zich hiermede bezig hielden: eerst in de latere wetgevingen der Middel-Europesche volken vinden wij hiervan gewag gemaakt. De veeteelt is dus zeker hier van weinig meer belang geweest, dan de akkerbouw: en de jagt zal diensvolgens voornamelijk in het levensonderhoud onzer voorvaderen hebben voorzien.

Gedurende de negen eerste eeuwen onzer jaartelling hebben wij omtrent het onderwerp, dat wij behandelen, geene berigten hoegenaamd, die uitsluitend op Drenthe betrekking hebben, of waarin dat landschap bij name wordt aangeduid. Wij moeten ons dus hier vergenoegen met eenige algemeene beschouwingen over het jagtwezen bij de Germaansche volkeren, die wij achten dat hier ook ten volle van toepassing moeten zijn, ofschoon wij geenszins langs dien weg den onderzoeklievenden lezer gissingen voor bewezene en besliste waarheden wenschen op te dringen.

Of men hier te lande alle die soorten van wilde dieren gevonden hebbe, waarvan bij de oude schrijvers wordt gewag gemaakt, is niet met zekerheid te bepalen; het komt mij voor, dat er genoegzame gronden kunnen worden aangevoerd, om het er voor te houden, dat navolgende diersoorten hier niet onbekend waren: de Urus, de Bison en de Alces.

Dat de Urus aan deze landstreken waarschijnlijk niet vreemd geweest zij, kan door onderscheidene omstandigheden allezins aannemelijk worden gemaakt; immers Plinius, als hij van deszelfs lange horens

Digitized by Google

spreekt *), zegt, dat de barbari septentrionales deze tot drinkbekers gebruiken, door welke uitdrukking die schrijver waarschijnlijk de Noord-Germaansche en Cimbrische volksstammen heeft bedoeld †). Welk dier nu was die Urus, hoedanig was zijne gestalte, grootte, geaardheid? Ten einde alle misvatting voor te komen, moet ik vooraf vermelden, dat ik hier die vragen beantwoord alleen volgens de verschillende berigten der Ouden. In de laatste tijden toch schijnt het bij de natuurkundigen eene uitgemaakte zaak te zijn geworden, dat de Urus en de Bison ééne en dezelfde diersoort hebben uitgemaakt §). Is dit boven allen twijfel verheven, zoo is het tevens zeker, dat Plinius en Solinus gedwaald hebben, daar deze schrijvers stellig van onderscheidene diersoorten gewagen. In zoo verre komen ouderen en nieuweren overeen, dat de Urus hetzelfde dier is, dat in latere dagen met den naam van Auerochs is bestempeld. Reeds bij Virgilius vindt men deze diersoort twee malen vermeld. *Georgic.* II. 371. seqq.:

Texendae saepes etiam, et pecus omne tenendum,
Praecipue dum frons tenera imprudensque laborum:
Cui, super indignas hiemes solemque potentem,
Silvestres *uri* adsidue capreaeque sequaces
Inludunt, pascuntur oves avidaeque juvencae.

*) Plin. XI. 37.

†) Ook in een oud *Glossarium Junianum*, medegedeeld door Nyerup, *Symbol. ad ling. Teuton. Antiq.* Hafn. 1787, blz. 271, leest men: *Bubalus*, *Wiesent.* Alx, Urosse.

§) Vgl. G. G. Pusch, *Neue Beiträge zur Erört u. endl. Erledigung der Streitfrage über Tur unt Zubr* (*Urus und Bison*) in Wegmann's *Archiv für Naturgeschichte*, 1840, blz. 47-137

Digitized by Google

Eveneens zingt dezelfde dichter, *Georgic.* III. 531 sqq.:

Tempore non alio dicunt regionibus illis
Quaesitas ad sacra boves Junonis, et *uris*
Imparibus ductos alta ad donaria currus.

Overdreven is ongetwijfeld de beschrijving, die Caesar*) van dit dier geeft. De Uri (zegt hij) zijn weinig kleiner dan de olifanten, wat soort en kleur en gestalte betreft, stieren. Groot is hunne kracht en groot hunne snelheid. Zij kunnen niet aan menschen gewend en getemd worden, zelfs niet de jongen. De uitgestrektheid hunner horens, gelijk ook derzelver soort en vorm, verschilt veel van de horens onzer gewone ossen. Ook de taalgeleerde Servius vermeldt, dat de Uri na de olifanten de grootste dieren waren, wilde ossen, afkomstig uit het Pyrenesche gebergte †). En, even als Servius met Caesar instemt betrekkelijk de grootte van den Urus, zoo ook komt Plinius met dezen overeen, wat betreft deszelfs snelheid §): terwijl met

*) Caes. *de Bell. Gall.* VI. 28. Tertium est genus eorum, qui Uri appellantur. Illi sunt magnitudine paullo infra Elephantos, specie et colore et figura tauri. Magna vis eorum et magna velocitas. Adsuescere ad homines ac mansuefieri ne parvuli quidem excepti possunt. Amplitudo cornuum et figura et species multum a nostrorum bovum cornibus differt.

†) Serv. ad Virgil. II. 374. Silvestres Uri, id est, boves agrestes, qui in Pyrenaeo monte nascuntur, inter Gallias et Hispanias posito. Sunt autem, exceptis Elephantis, majores animalibus caeteris. Ongelukkig schijnt de taalkundige afleiding, die hij er bijvoegt: dicti *Uri*, ἀπο τοῦ ὀρῶν, i. e. a montibus.

§) Plin. VIII. 5, 15, 15. Harduin. Paucissima Scythia gignit inopia fruticum, pauca contermina illi Germania: insignis tamen boum ferorum genera, jubatos Bisontes, excellentique vi et ve-

Digitized by Google

beiden wederom Seneca de uitgestrektheid van deszelfs horens vermeldt *). Nog vermeldt Plinius van hem, dat hij tevens door de onkundige menigte *Bubalus* genoemd werd, onder welken naam hij ook bij Martialis †) voorkomt, en waaruit ook ons woord *Buffel* duidelijk is te ontwaren §). Eindelijk zal het vermoeden, dat de Auerochs zich eertijds in deze streken hebbe opgehouden, niet weinig versterkt worden, wanneer men de gissing aanneemt, dat de drinkhoren, die in het raadsheerlijk geslacht der Kinschotten van vóór menschengeheugenis werd bewaard, niets anders dan de horen van eenen Urus geweest zij **). Immers alle de Ouden komen hierin overeen, dat de ingezetenen dezer landen de horens van den Urus tot drinkhorens bezigden ††).

locitate Uros, quibus imperitum vulgus Bubalorum nomen imposuit, cum id gignat Africa, vituli potius cervique quadam similitudine.

*) Seneca, *Hippol.* 65:

Tibi vellosi terga Bisontes,
Latisque feri cornibus *Uri*.

†) Martial. *Spectacul.* 22:

Illi cessit atrox Bubalus atque Bison.

§) Vgl. hetgeen ik hieromtrent vermeld heb in het Tijdschrift *De Gids*, 1840, Boekbeoord. blz. 502, 503.

**) Zie de afbeelding bij K. van Alkemade en P. van der Schelling, *Nederlandsche Displegtigheden*, Rott. 1732, d. II, blz. 453. Vgl. Verster van Wulverhorst, t. a. p. blz. 14.

††) Caes. *de Bell Gall.* VI. 23. Haec (scil. cornua) studiose conquisita ab labris argento circumcludunt, atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur. Plin. *Hist. Nat.* XI. 37. Cornua in tantum modum protendi, ut barbari septentrionales ex illis potent, urnisque binis capitis unius cornua impleant. Solin. 23 Delr. Istis porro, quos Uros dicimus, taurina cornua in tantum protenduntur, ut demta, ob insignem capacitatem, inter regios mensas potuum gerula fiat.

Digitized by Google

Na dit een en ander, zal er wel geen twijfel meer overig zijn, dat waarschijnlijk zich in dit gewest de veel besproken Urus of Auerochs hebbe bevonden; een laatste bewijsgrond zij hier nog bijgevoegd, die uit den geschiedschrijver Tacitus kan geput worden. Drusus namelijk had met de Friezen een verdrag gesloten, waarbij onder anderen bepaald was, dat deze eene matige schatting van ossenhuiden zouden betalen, zonder dat over de grootte en dikte dier huiden iets was vastgesteld: waarop Olennius de huiden van Auerochsen verkoor, om naar derzelver vorm en hoedanigheid de schatting te regelen. Hooren wij de woorden van den Romein *). Eodem anno (zegt hij) Frisii Transrhenanus populus pacem exuere, nostra magis avaritia quam obsequii impatientes. Tributum iis Drusus jusserat modicum, pro angustia rerum, ut in usus militares coria boum penderent: non intenta cuiuspiam cura, quae firmitudo, quae mensura, donec Olennius e primipilaribus, regendis Frisii impositus *terga urorum* delegit, quorum ad formam acciperentur. Id aliis nationibus arduum, apud Germanos difficilius tolerabatur, quis *ingentium belluarum feraces saltus*, modica domi armenta sunt. De geschiedschrijver, te dezer plaatse van Germanen in het algemeen sprekende, doelt in de eerste plaats op de Friezen, van welke hier meer bepaaldelijk de rede is: en in de Friesche bosschen moeten zich dus ook veelvuldig groote dieren en inzonderheid Auerochsen hebben opgehouden. En waar waren die

*) Tacit. *Annal.* IV. 72.

Digitized by Google

Friesche bosschen toen ten tijde gelegen? Hoogst waarschijnlijk in het zuidoostelijk gedeelte van de tegenwoordige provincie Friesland en de westelijke helft van het landschap Drenthe: immers dáár was het boschrijkste gedeelte der uitgestrekte landstreek, die toenmaals door den Frieschen volksstam werd bewoond. Maar daarenboven, het vervolg van Tacitus verhaal doet ons een meer naauwkeurig spoor ontdekken, en bevestigt de zoo even geuite gissing. Ac primo (zoo vervolgt de geschiedschrijver) boves ipsos, mox agros, postremo corpora conjugum aut liberorum servitio tradebant. Hinc ira et questus. Et postquam non subveniebant, remedium ex bello; rapti qui tributo aderant milites, et patibulo adfixi. Olennius infensos fuga praevenit, receptus castello, cui nomen Flevum *). Neemt men nu in aanmerking, dat dit kasteel Flevum, naar het algemeene gevoelen, aan de zeekust van de tegenwoordige provincie Friesland was gelegen †), en Olennius zich uit het binnenland naast de kusten begaf, ten einde van daar gemakkelijk te scheep de woede der Friesche benden te kunnen ontkomen, zoo wordt de zoo even voorgestelde gissing nopens de ligging der

*) Vgl. Wagenaar, *Vaderlandsche Historie*, d. I. blz. 30, 31, die Tacitus verhaal schier woordelijk wedergeeft.

†) Wagenaar, t. a. p., geeft het nu verloren gegane eiland 't Grind als de plaats op, waar het kasteel gestaan hebbe, en beroept zich op l'Epée, *Onderzoek naar de Natuurl. Geschiedenis van Holland en West-Vriesland*, blz. 10-31, die echter weinig vertrouwen verdient, blijkens het vermelde bij v. Doorninck *Comment. de Frisiae terminis*, p. 15 not. 34. Deze laatste rekent, dat het kasteel gestaan hebbe aan den mond van de rivier Flevus, op het tegenwoordige eiland Ter Schelling.

Digitized by Google

saltus belluarum feraces allezins waarschijnlijk. Nog moet ik hier aanteekenen, dat ik mij niet geheel kan vereenigen met het gevoelen van mijnen hooggeschatten leermeester, den hoogleeraar Lulofs, volgens wien*) de Friezen de huid van den Auerochs, even als die van den gewonen os, als schatting moesten opbrengen; immers Tacitus gewaagt alleen van de grootte en het gehalte, welke de huiden van gewone ossen moesten hebben, naar de vordering van den schraapzuchtigen Olennius, en geeft te kennen, dat de Friezen niet bij magte waren aan de Romeinen huiden te leveren van ossen, die zoo groot en dik waren als de vellen van Auerochsen: en wanneer hij van de *modica* domi armenta spreekt, geeft hij hierdoor te kennen, dat hun vee *van zeer middelmatige soort* was, weinig beter dan dat hij op de vroeger aangehaalde plaats *improcera* noemt.

De tweede diersoort, die waarschijnlijk zich vroeger hier te lande mede zal hebben opgehouden, is de Bison, Wisent. Veel is er, gelijk wij reeds boven de gelegenheid hadden op te merken, getwist over de vraag, of werkelijk de Wisent en de Auerochs twee verschillende dieren zullen geweest zijn, dan of hier slechts aan ééne en dezelfde soort zij te denken. In de reeds vroeger aangehaalde Verhandeling van Pusch wordt dan ook waarschijnlijk gemaakt, dat de Bison niets anders zal geweest zijn dan de

*) Mr. B. H. Lulofs in het *Mengelw. d. Gron. Courant* v. d. 20sten Nov. 1835, mede aangehaald bij Prof. H. C. van Hall, in het hierna te melden opstel, aan het slot.

Digitized by Google

vrouwelijke Urus, en de hoogleeraar van Hall heeft zich met deze uitlegging vereenigd*). Hoe dit zij, de berigten der Ouden geven geene aanleiding om te gelooven, dat deze zulks wisten of in zoodanige meening verkeerden.

Plinius zegt wel, *Hist. Nat.* XXVII. 10: nec Uros aut Bisontes habuere Graeci in experimentis, maar te dezer plaatse schijnt het woordje *aut* eene onderscheiding aan te duiden, en niet twee namen te verbinden, die dezelfde zaak uitdrukken. Immers op eene andere plaats (*Hist. Nat.* VIII. 5.) gewaagt hij van de jubati Bisontes *en* van de sterke en vlugge Uri; ja, bijaldien hij geweten hadde, dat de Bison bloot eene vrouwelijke Urus was, zoo ware ongetwijfeld eerstgenoemd woord door hem in het vrouwelijke geslacht gebezigd,

De uitvoerigste beschrijving van de Bisons heeft ons Oppianus geleverd, die in zijne *Cynegetica*†) als oorsprong van hunnen naam de landstreek Bistonis opgeeft in Thracië, van waar zij afkomstig zouden zijn. Hij beschrijft hunne vreesselijke manen, gelijk aan die van den leeuw, den koning der dieren; wijders hunne ontzagwekkende horens, die ze steil ten hemel houden, en waarmede zij, zoo menschen als wilde dieren, wanneer zij die aanvallen, ten hemel opwerpen: eindelijk hunne scherpe tong, die, als dezelve in het vleesch dringt, gelijk een ijzeren werktuig snijdt, en het bloed uit de opene wonde

*) Pusch, t. a. p. blz. 133. Vgl. H. C. v. Hall, *de Elk of Schelk, aloude bewoners dezer landen*, in *Recensent ook der Recensenten*, Mengelwerk, 1840, October.

†) Oppian. *Cyneg.* II. 159 sqq.

Digitized by Google

doet stroomen. — Vele andere schrijvers der Oudheid gewagen mede van dit dier, en allen zijn vol van deszelfs verschrikkelijke manen. Zoo zingt ook Calpurnius Siculus:

Vidimus et tauros, quibus aut cervice jubata
Deformis scapulis torus eminet, aut quibus hirtae
Jactantur per colla jubae, quibus aspera mento
Barba jacet, tremulisque rigent palearia setis*).

Even eens noemt ook Solinus de Bisons ruig van hals, met vreesselijke manen, krachtiger zelfs dan gewone stieren, die wanneer zij ook zijn gevangen genomen, echter nimmer kunnen worden getemd †); en niet anders gewaagt Seneca op de reeds boven aangehaalde plaats van de ruigharige Bisons §). Oppianus (zeide ik) spreekt bovendien nog van de ontzaggelijke horens van den Wisent**):

*) Calpurn. Sic. *Eclog.* VII. 60.

†) Solin. *Polyh.* 20. In hoc tractu sane et in omni septentrionale plaga Bisontes frequentissimi, qui, bovis feri similes, setosi colla, jubas torridi, ultra tauros pernicitate vigent, capti assuescere manu nequeunt.

§) Senec. *Hippol.* 64. Vgl. nog Martial. *Epigr.* I. 105. *Spectac.* 20. Pausan. *Descript. Graec.* X. c. 13. IX. c. 21. Zie ook hetgeen ik deswege heb opgeteekend in *De Gids*, t. a. p., blz. 503.

**) Ik kan niet nalaten de bedoelde wezenlijk fraaije plaats van Oppianus hier in te lasschen: de in de oude letterkunde min ervarene lezer houde mij die invoeging ten goede! Zij luidt aldus:

Ἔστιν ἀμαιμάκετον φονίοις ταύροισι γένεθλον,
Τοὺς καλέουσι Βίσωνας, ἐπεὶ πάτρος τελέθουσι
Βιστονίδος Θρήκης· ἀπὸ ἄλλαχον εἶδεα τοῖα.
Φρικαλέην χαίτην μὲν ἐπωμαδὸν αἰθύσσουσιν
Λύχνοισι πιαλέοισι καὶ ἀμφ' ἀταλοῖσι γενείοις,
Οἷά τε λαχνήεντες ἀριπρεπὲς εἶδος ἔχουσι,

Digitized by Google

was het wonder, dat de middeleeuwsche ridders dezelve tot jagthorens gebruikten?

Mit chrapft begonde rufen der degen uzerchorn,
Das sin' stimme erlute, alsam ein *Wisentes* horn,

zingt de dichter van het *Nibelungenliet*, vs. 8026.

Vraagt men nu, of werkelijk ook deze diersoort zich hier te lande en bepaaldelijk in het tegenwoordige Drenthe zal hebben opgehouden, zoo is geene ontkennende beantwoording mogelijk voor hen, die de Bisonten voor vrouwelijke Auerochsen houden, en met onze redeneringen omtrent den Urus instemmen. Doch daarenboven, bijaldien ook iemand, tegen het gevoelen der nieuwste natuurkundigen, de stelling volhield, dat de Bison eene diersoort daarstelde, afgescheiden van den Urus, zoo zoude echter ook deze zich overtuigd houden, dat bijna overal, waar de Auerochs zich ophield, ook de Wisent ware gevonden, daar schier alle schrijvers beide dieren in éénen adem noemen, en hunne namen te allen tijde zóó verbinden, dat de een als het ware geacht zou moeten worden den anderen alomme te verzellen.

Ξανθόκομοι, βλοσυροὶ, θηρῶν μεδέοντε λέοντες.
Ὀξεῖαι κεράων δὲ πυριγλωχῖνες ἀκωκαὶ,
Χαλκείοις γναμπτοῖσιν ἐπέικελοι ἀγκίστροισιν.
Αλλ' οὐχ ὡς ἕτεροι συνεναντίον ἀλλήλοισι
Νεύουσι στυγερῶν κεράων ἐπικάρσιον αἰχμήν·
Υπτια δ' εἰσορόωντα πρὸς αἰθέρα φοίνια κέντρα
Τοὔνεκεν ὁππότε κέν τιν' ἐπιχρίμψωσι, κιχόντες
Η βροτὸν, ἤ τινα θῆρα, μετήορον ἀείρουσι.
Γλῶσσα δὲ τοῖς στεινὴ μὲν, ἀτὰρ τρηχεῖα μάλισ α.
Οἷα σιδηροβόροιο πέλει τέχνασμα σιδήρου.
Γλώσση δ' αἱμάσσοντες ἀπὸ χρόα λιχμάζουσι.

Digitized by Google

Eindelijk nog leert ons de aangehaalde plaats van Solinus, dat de Bisontes zich in het Hercynische woud en in het geheele noordelijke gedeelte van Germanië (in omni Septentrionali) ophielden.

De derde diersoort, waarvan ik gewag maakte, is de Alces. Van dit wilde dier geeft Caesar*) eene vrij uitvoerige beschrijving, wier onjuistheid echter door deskundigen is bewezen†). Plinius heeft het verhaal des geschiedschrijvers aangevuld, doch weinig verduidelijkt§); hij gewaagt tevens van den uit Scandinavië afkomstigen Achlis, welk dier ik gaarne met Merrem**), tegen het gevoelen van Schneider††), voor

*) Caes. *de Bell. Gallic.* VI. 27. Sunt item quae appelluntur Alces. Harum est consimilis capris figura, et varietas pellium, sed magnitudine paulo antecedunt, mutilaeque sunt cornibus et crura sine nodis articulisque habent, neque quietis causa procumbunt, neque si quo adflictae casu conciderint; erigere sese aut sublevare possunt. His sunt arbores pro cubilibus, ad eas se adplicant, atque ita paulum modo reclinatae quietem capiunt: quarum ex vestigiis, quum est animadversum a venatoribus, quo se recipere consuerint, omnes eo loco aut ab radicibus subruunt, aut accidunt arbores tantum, ut summa species earum stantium relinquatur. Huc quum se consuetudine reclinaverint, infirmas arbores pondere affligunt atque una ipsae concidunt.

†) Zie Verster van Wulverhorst, t. a. p., blz. 16, 17.

§) Plin. *Hist. Nat.* VIII. 5. Praeterea Alcen, ni proceritas aurium et cervicis distinguat, iumento similem; item natam in Scandinavia insula, nec umquam visam in hac urbe, multis tamen narratam Achlin, haud dissimilem illi, sed nullo suffraginum flexu, ideoque non cubantem, sed acclinem arbori in somno, eaque incisa ad insidias capi: alias velocitatis memoratae. Labrum ei superius praegrande; ob id retrograditur in pascendo, ne, in priora tendens, involvatur.

**) Blas. Merrem, *de Animal. Scyth. ap. Plinium.* Gött. 1781, p. 11.

††) Schneider, *de Achlide Plinii et κολῷ Strabonis.* Francof. ad Viadr. 1781. Ik neem deze gelegenheid te baat eene vergissing te herstellen, mij ontsnapt in *de Gids*, 1840, blz. 503.

Digitized by Google

hetzelfde houd, als wat Caesar door den Alces verstaat: misschien had Plinius wel den naam door lieden van twee onderscheidene volksstammen op onderscheidene wijze hooren uitspreken. Behalve dezen zijn het onder de Grieken de geschiedschrijver Polybius en de aardrijkskundige Pausanias, bij de Romeinen Solinus, die van den Alces gewagen, de eerste echter zonder den naam van het dier te noemen.

Het verhaal nopens het ontbreken des kniegelids behoort, naar het oordeel van deskundigen, onder de fabelen te worden gerangschikt*): echter is het opmerkelijk, dat zoo wel Caesar, als Plinius en deszelfs kopiïst Solinus†), dat verhaal geboekt hebben, en de sage dus vrij algemeen moet geweest zijn. In andere punten loopen de onduidelijke en van hooren zeggen zaamgeschommelde berigten der Ouden tamelijk wijd uiteen. Zoo zegt Pausanias, dat de mannelijke Alces wel, de vrouwelijke geene horens hadden, terwijl Caesar van afgeknotte en Plinius van in het geheel geene horens spreekt. Zoo vergelijkt Plinius

*) Verster van Wulverhorst, blz. 17.

†) Solin. 28. Est et Alces mulis comparanda, adeo propenso labro superiore, ut nisi recedens in posteriora vestigia pasci non queat. Scandinavia insula a regione Germaniae mittit animal, quale Alces; sed cui suffragines, ut elephantis, flecti nequeunt: propterea non cubat, cum dormiendum est. Tamen somnolentum arbor sustinet, quae ad prope casuram secatur: ut fera, dum assuetis fulcimentis innititur, faciat ruinam. Ita capitur: alioqui difficile est eam manu capi: nam in illo rigore poplitum incomprehensibili fuga pollet. Zie verder Polyb. bij Strab. *Geograph.* IV. blz. 318, en Pausan. *Descript. Graec.* V. c. 12. en IX. c. 21.

Digitized by Google

den Alces met een paard *), Pausanias met een' kameel, Solinus met een' muilezel. Doch bijna vergat ik, dat dit een en ander meer tot het gebied der Natuurlijke Historie dan tot dat der Oudheidkunde behoort; dies ga ik over, om na te gaan, welk dier bij alle die schrijvers bedoeld zij, en welke betrekking hetzelve tot Drenthe hebbe.

Ontegenzeggelijk is het, dat ten huidigen dage vele deskundigen †) van oordeel zijn, dat de Ouden door het woord *Alces* den tegenwoordigen *Eland* bedoelden, in de Germaansche tongvallen *elch* of *alch* genoemd, in middeleeuwsch latijn door het woord *Alx* aangeduid. Zie Glossar. Pez. alx, elah. *Elah* is bij zamentrekking *Elh*, *Elch*, geworden, in het Fransch door eindverandering *élan*, in ons Nederduitsch *eland:* ja, vroeger moet ook bij ons dit woord in de volkstaal *elch* zijn uitgesproken §). De verschillende vormen **) hebben onderscheidene kun-

*) Zoo althans vertaalt Merrem het woord *jumentum*, blz. 12, noot l. Echter zal het anderen toeschijnen, dat, daar men de schrijvers gemakkelijk kan overeenbrengen, angstvallig zoeken naar tegenstrijdigheden een hermeneutisch gebrek is: dezen zullen de meening, dat *jumentum* ook zeer goed *muilezel* kan beteekenen, in overeenstemming met Solinus, niet geheel verwerpelijk achten.

†) Vgl. echter Prof. van Hall, t. a. p., blz. 5, en in zijn vervolg op Uilkens, *de Volmaaktheden van den Schepper in Zijne Schepselen beschouwd*, d. V. blz. 132, die dit gevoelen omhelst, dat door Elk niet de tegenwoordige Eland, maar het wijdgehoornde hert (Cervus euryceros of Cervus giganteres) te verstaan zij: welk gevoelen op allerbelangrijkste gronden wordt verdedigd. Natuurkundigen mogen wij naar ZHG.'s arbeid verwijzen.

§) Zie J. D. Ritter, *Geschichte der Galliër*, blz. 333.

**) Ziemann, *Mittelhochd. Wörterbuch*, Quedlinb. 1837, in

Digitized by Google

dige mannen op het dwaalspoor gebragt. Zoo schrijft Kiliaan op het woord *ellend* : *ellendier*, *elland*, *Alce*. Te regt, maar des te verkeerder op het woord *Elgh*: *Bison*, *Ellend* en *Elgh* zijn toch ongetwijfeld woorden van dezelfde beteekenis, en de Alces heeft niets met de Bison te maken. Even zeer dwaalde de steller van het Glossarium Junianum, uit de Bodlejaansche Bibliotheek door Nyerup medegedeeld en reeds boven vermeld, als hij schreef: Alx, Urosse. Doch, vanwaar de Germaansche benaming afkomstig? Het is bijna niet de moeite waard hier den achtenswaardigen Kiliaan te vermelden, die *Elland* als met *ellende* zamenhangende beschouwt, ita dictum a miseria, ut quidam tradunt: miserrimum enim animal frequentissime caduco laborat morbo*). Weinig meerdere aandacht verdient Ritter's meening, die den *El*, *Elat*, *Elet*, *Elend*, dus geheeten acht, omdat het eigenlijk een in Duitschland vreemd dier is, en van *elders* afkomstig, gelijk ook *Elend* een vreemd land en een vreemdeling zoude beteekenen. Want, ofschoon het bekend zij, dat in de Oud-Germaansche †) taaltakken het woord *el alius* beduidt, en *ellend*, vreemdelingschap, ballingschap te kennen geve, zoo is echter hier eene toepassing op den Scandinavischen oorsprong van deze diersoort veel te ver getrokken. Beter komt ons de gissing

voce Elch: Elch (Abth. elat), g. ëltes, m. alce, ëlentier. Nibel. In dezelfde beteekenis komt ook het woord *el* voor in de *Mannessesche Verzameling van Minnezangers*, II. 172.

*) Kiliaan, blz. 137, ed. van Hasselt

†) Vandaar ook nog, gelijk bekend is, ons Nederlandsch woord *elders*.

Digitized by Google

voor, dat dit woord afkomstig zij van het oude *el*, *ellen*, kracht, sterkte, gelijk ook het gevoelen is van den hoogleeraar Lulofs *), die hierin door zijnen ambtgenoot van Hall wordt ondersteund †). *Ellen* toch komt bij de middeleeuwsche schrijvers altijd in die beteekenis voor: *Ellensrich* geeft bij dezen krachtig, dapper te kennen, gelijk ook *Ellenthaft* en *Ellenveste* §). Welligt ook is *Elint-esel*, dat den hyaena aanduidt, met ons Elch stam- en zin-verwant. — Deze gissing, ik beken het, komt mij verkieslijker voor dan eene andere van denzelfden geleerde **), als hij zegt: »Misschien staat het woord Eland in verband met ons *ijlen*, in het Hoogduitsch *eilen*, en is zoo veel als *eilend-thier*, *ijlend-dier*, naar deszelfs snelheid." Immers, laatstgenoemde woorden klimmen, indien ik mij niet bedriege, op verre na niet tot zoo hooge oudheid op, als de naam, waarvan hier sprake is.

Welke betrekking nu had deze diersoort tot Drenthe, met andere woorden, behoort dezelve ook te worden gerangschikt onder die wildsoorten, waarop de vroegere bewoners dezer landstreken waarschijnlijk hebben jagt gemaakt? Tot de bevestigende beantwoording dezer vraag leiden:

1. de berigten der Ouden.

2. de overblijfselen uit de Germaansche Middeleeuwen.

*) *Gron. Cour.* van den 20sten Nov. 1835.

†) Van Hall, t.a.p. blz. 7.

§) Vgl. Ziemann, *Mittelhochd. Wörterb.* Quedlinb. 1837, blz. 67, 68.

**) Lulofs, t.a.p. Zie ook van Hall, t.a.p., blz. 7.

Digitized by Google

3. Geschiedkundige berigten, onmiddellijk op Drenthe toepasselijk.

Het berigt van Plinius, omtrent den Achlis, in overeenstemming met dat van Solinus, nopens den Alces, strekt ten bewijze, dat de Romeinen uit tot hen overgewaaide verhalen wisten, dat de Elk te huis behoorde in Scandinavië. Het zij men door deze uitdrukking bepaaldelijk Zweden en Noorwegen, het zij men er tevens het noorden van Duitschland door versta, ontegenzeggelijk is het, dat dit dier in laatstgenoemde streek zich heeft opgehouden; immers van Scandinavië heeft hetzelve zich tot in het Hartzgebergte verspreid. Voegt men hierbij, dat ook in Engeland sporen van dit dier ontdekt zijn, zoo is niets natuurlijker, dan dat hetzelve zich ook in de Drentsche bosschen hebbe bevonden.

Doch daarenboven, in een der beroemdste overblijfselen der Germaansche Middeleeuwen wordt de Elk vermeld in vereeniging met de bovengenoemde Urus en Bison, en met de Schelch, waaromtrent wij tot hiertoe het stilzwijgen hebben bewaard. Bekend zijn de verzen uit het *Nibelungenliet*, waarop wij doelen. Daar*) lezen wij:

Darnach sluch er schiere einen *Wisent* und' einen *Elch*,
Starcher *Ure* viere und' einen grimmen *Schelch*;
Sin ros in truch so balde, daz ir im niht entran:
Herze oder hinden chunde im wenich engan.

De vereeniging, waarin te dezer plaatse de vier namen van dieren voorkomen, geeft genoegzaam te kennen, dat zij in dezelfde landstreken hun verblijf

*) Nibel. vs. 3761-3764.

Digitized by Google

hebben gehad, en opmerkelijk is zonder twijfel de zamenkoppeling van dezelfde wildsoorten, die ook bij Plinius en Solinus worden opgenoemd. Alvorens uit onze geschiedkundige bronnen, die onmiddellijk op Drenthe wijzen, aan te toonen, dat de genoemde *elch* en *schelch* bepaaldelijk in Drenthe gevonden werden, wil ik nog kortelijk onderzoeken, welk dier moet worden geacht hier door *schelch* te zijn bedoeld. Toen Buchelius hierover den geleerden Scriverius raadpleegde, ontving hij ten antwoord: »Hemel! vraag mij dat toch niet: ik heb daarover reeds lang geblokt, doch weet mij niet uit de daarin gelegene moeijelijkheden te redden*)." Thans echter begint het gevoelen veld te winnen, dat de *schelch* en *elch* de benamingen zijn der twee onderscheidene geslachten van een en hetzelfde dier, den Eland. Doch ook hier zijn wederom de meeningen verdeeld: daar de een in het woord *elch*, de ander in *schelch* het mannelijke geslacht meent te moeten vinden. Dat de *schelch* de mannelijke eland geweest zij, welks geslacht door het bijvoegelijk naamwoord *grimm*, als ware het in den bronstijd, zou worden aangeduid, is aangenomen door Bujack en nader door Pusch aangedrongen†). Bij Verster van Wulverhorst§)

*) Zie Buchelius, ad *Hedam*, p. 105.

†) Bujack, *Preussische Provincial-Blättern*, Febr. 1837, S. 97.

§) Verster van Wulverhorst, *Geschiedk. Aanteek.* blz. 18, not. b. Vgl. ook Büttner, *Ueber das Zahmen einheimischer Thiere und das Culturen einheimischer Gewächse*, in *Jahresverhandlungen der Kurländische Gesellschaft für Literatur und Kunst;*

Digitized by Google

daarentegen wordt eene aan dien schrijver medegedeelde gissing geopperd, of Schelch niet het wijfje van Elch zou kunnen beteekenen, even als nu nog in het Engelsch het voornaamwoord *she* aan het vrouwelijke geslacht eigen is: eene gissing, die zich ongetwijfeld door hare eenvoudigheid aanbeveelt, en daarom ook de goedkeuring van den hoogleeraar van Hall heeft weggedragen*). Andere bedenkingen, door velerlei schrijvers†) nopens dit punt in het midden gebragt, kunnen wij met stilzwijgen voorbijgaan; sommigen steunen op hoegenaamd geene gronden, gelijk b. v. die van den auteur van den *Tegenwoordigen Staat van Drenthe*, die van oordeel is, dat de woorden *Elch* en *Schelch* eene algemeene benaming aanduiden, gelijkstaande met *edel* en *heeren wild*§).

Dat nu deze diersoort zich in het tegenwoordige Drenthe in vroegere eeuwen heeft opgehouden, blijkt overtuigend uit den bekenden giftbrief van keizer Otto I; het wordt door dat diploma buiten twijfel gesteld, dat, toen de Auerochsen in deze lan-

Mitau 1822, 4, S. 106, waar belangrijke opmerkingen over den *eland* voorkomen, gelijk de beroemde Schlosser heeft aangeteekend in *Heidelb. Jarhb. d. Literat. Heidelb.* 1824, S. 760.

*) H. C. van Hall, t. a. p., blz. 6.

†) Het doet mij leed, dat ik, niettegenstaande alle aangewende moeite, hier niet heb kunnen vergelijken Nunningh *et* Cohausen, *Commerc. Literat.*, Diss. I. t. III *Epist.*, waar alles moet bijeengebragt zijn, wat tot den leeftijd der schrijvers (nu ongeveer eene eeuw geleden) over deze dieren door Oudheidkundigen was geschreven en gewreven. Mogt iemand mij dit werk nog kunnen bezorgen, zoo hond ik mij daartoe aanbevolen.

§) Zie *Drentsche Volks-Almanak* 1836, blz. 19. Dat de ijverige oudheidkenner Mr. B. W. A. E. Sloet tot Oldhuis van

Digitized by Google

den welligt reeds lang verdreven en uitgeroeid waren, de Eland nog in onze gewesten voorhanden geweest en daarop jagt gemaakt is. Deze brief, waarbij gezegde keizer, toen nog koning der Oost-Franken, in het jaar 943 aan Balderik, bisschop van Utrecht, het regt van hooge jagt in deze streken heeft vergund, medegedeeld door Heda, en overgenomen door van Mieris en Verster van Wulverhorst*), en waarvan in een' der vroegere jaargangen van den Drentschen Volks-Almanak eene vertaling is geplaatst †), zij volledigheidshalve hier ingelascht §). Hij luidt als volgt:

meening is, dat door *Elch* en *Schelch* het rendier behoort te worden verstaan, maak ik op uit de woorden, door dezen schrijver gebezigd, in *Overijss. Almanak voor Oudheid en Letteren*, 1833, blz. 140, en hierna door mij aangehaald, blz. 29

*) Heda, *Hist. Episc. Traj.*, p. 83, 84. Van Mieris, *Charterboek*, d. I. blz. 41, 42. Verster van Wulverhorst, t. a. p., blz. 141. Bijlage.

†) *Drentsche Volks-Alm.* 1839, blz. 18-20.

§) Tot opheldering van dezen brief en der woorden *Elo* en *Schelo*, kan nog dienen hetgeen voorkomt bij J. J. Sadelijn, *Diss. Jur. Publ. de sancti Martini Vasallis, vulgo St. Maartensmannen.* T. a. R. 1756, 4to, p. 26. Dewijl die Verhandeling niet dikwijls voorkomt, is het welligt niet ongepast, de volgende plaats in haar geheel over te nemen. Otto I (zoo zegt de Schr., blz. 26) jam Trajectinis nostris Episcopis concessit venationem, exclusis omnibus aliis in sylvis Twentanorum apud Hed. p. 83. Ut nullus Comitum enz. De animalibus Elo en Schelo, quaenam fuerunt, magna quaestio est. Quidam volunt Elo fuisse Eland, Schelo lingua antiqua fuisse vulpem (?). Buchelius in notis quibusdam Mss. ex versibus sequentibus Venantii Fortunati l. VII *Carm.* 4:

Aut aestiva magis nemorum saltusque pererrans
Cuspide, rete feras, hinc capit, inde necat.
Ardenna an Vesagus cervi, caprae, *ilicis* ursi
Caede sagittifero sylva fragore tonat.

Digitized by Google

In nomine sanctae et individuae Trinitatis, Otto divina favente clementia Rex, Notitiae omnium fidelium nostrorum tam praesentium, quam futurorum significamus, quod Venerabilis Baldrici Trajectensis Ecclesiae Praesules voluntate obtemperantes, ex hoc in antea praesenti privilegio authoritatis nostrae interdicimus, ut nullus Comitum aliorumre hominum in pago Forestensi, qui est in Comitatu Everhardi, cervos, ursos capreos, apros, bestias insuper, quae Teutonica lingua Elo aut Schelo appellantur, venari absque praelibatae Cathedrae Praesulis permissu praesumat. Volumus quoque, similiterque Regalis edicto munificentiae praecipientes jubemus, ut in eodem pago, aut in sylva, quae nuncupatur Fulnato, ac universis finibus eius ac praefati pagi adusque adjacentes caeteras regiones praedictae Traj. Ecclesiae jus servetur Forestense, ut nobis et nostris. Ac ut haec traditionis nostrae concessio firmiorem in Dei nomine obtineat vigorem, veriusque per succedentium curricula temporum ab omnibus credatur, inviolabiliterque servetur, ac incorrupta jugiter perduret, manus nostrae scripto illud firmavimus, et annuli nostri

Seu validi bufali ferit inter cornua campum,
Nec mortem differt visus *onager*, aper.

contendit *onagrum* idem animal fuisse, quod Theotisci sive Allemanni *Schelo* vocarunt, Francosque illud explicuisse per vocem Burdonis, id est muli vel asini cujusvis. Praeterea pro *ilicis* legendum *elicis* contendit et tunc omnio nominatitur *elix*, Teutonice *Else*, pro quo olim dictum fuisse *Elo* videtur. Sic Buchelius. Alii volunt vocabula *Elo* et *Schelo* esse Frisica, et *Elo* derivari ab *Edel*, quasi dicas *Eel wilt*, et *Schelo* a *Schelen*, id est *Schellen*, quia semper illud animal arboribus inhaeret corticem illarum abradens.

Digitized by Google

impressione jussimus corroborari Signum Domini Ottonis serenissimi Regis Brun Cancellarius ad vicem Fretherici Archicapellani recognovi. Data VI Kalendas Decembris, anno Domini DCCCCXLIII. Indictione primâ, anno Domini Ottonis invictissimi Regis VII. Actum in loco qui dicitur Walahusen.

Vele geleerden hebben zich beijverd dezen giftbrief te verklaren en geschied- en taalkundig toe te lichten; wij zullen trachten uit hunne beschouwingen het belangrijkste aan onze lezers mede te deelen *). Vooreerst blijkt uit de dagteekening, dat de giftbrief is van den jare 943, en ik kan mij niet begrijpen, hoe de Baron de Vos van Steenwijk denzelven tot het jaar 936 heeft kunnen brengen †), voor welk gevoelen door wijlen den letterlievenden schrijver geene gronden zijn bijgebragt.

Moeijelijker schijnt de beantwoording der vraag, waar die pagus Forestensis, qui est in comitatu Everhardi, zij gelegen. Wagenaar zegt, dat Otto den Kerke de vrije jagt schonk in de bosschen van Drenthe §), en wordt hierover door den heer de Vos van Steenwijk gegispt **). Onzes erachtens te onregte, gelijk blijkt uit de bevestiging dezer schenking door denzelfden vorst een jaar later gedaan, en uit den daarvan afgegeven brief is duidelijk af

*) Vgl. Bilderdijk, *Geschiedenis des Vaderlands*, d. I. blz. 259. *Drentsche Volks-Almanak*, 1837, blz. 110.

†) J. A. Baron de Vos van Steenwijk, *Geschiedk. verhand. over Vollenhove en deszelfs omstreken.* Zwolle 1831, blz. 9 en volg.

§) Wagenaar, *Vaderl. Hist.* II. 121.

**) De Vos van Steenwijk, t. a. p., blz. 9, not. 10.

Digitized by Google

te leiden, dat het landschap Drenthe in den oorspronkelijken giftbrief bedoeld zij. Dit nadere stuk luidt aldus:

In nomine caet. Qualiter nos interventu dilecti fratris nostri Henrici, venerabilis etiam Baldrici sanctae Trajectensis Ecclesiae Praesulis voluntate obtemperantes ex hoc in antea praesenti Regiae auctoritatis praecepto interdicimus, ut nullos Comitum aliorumve hominum quorumcumque in pago Trente *) vocato, qui est in Comitatu Everhardi. Datum II Kalend. Decemb. anno DCCCCXLIV. Actum Palatio Regio, quod dicitur Walchusan, in Dei nomine.

De heer de Vos, die van dezen laatsten giftbrief geene melding maakt, schijnt de beide diplomata als afzonderlijke en niet tot dezelfde zaak betrekking hebbende stukken te beschouwen, in welk gevoelen de Archivarius Mr. J. van Doornnick schijnt te deelen, als hij zegt: Colligendi erant reditus ex ferarum venatione ..... uni Traiectino Praesuli sylvestribus in pagis Drenthiae et

*) Wordt hier door sommigen *Twente* gelezen? Dit zoude ik bijna opmaken uit de navolgende woorden, voorkomende in het uitmuntende stuk van Mr. B. W. A. E. Sloet tot Oldhuis, getiteld: *Het Oude Regt en Huishoudelijk Bestuur der Marke Woolde in Twente*, in *Overijss. Alm. van Oudh. en Lett.* 1838, blz. 128-186, waar wij lezen: — »men speurt hieruit, dat het eerbiedwaardige Twikkelsche bosch, wiens prachtig geboomte nog het verwonderd oog van een elk tot zich trekt, waarschijnlijk als een vroeger gedeelte en als het laatste overblijfsel van dit zich uren uitstrekkende wilde woud van *Twente* beschouwd moet worden, waarin nog in de tiende eeuw, herten, beeren, wilde geiten, evers, ja zelfs rendieren rondzwierven. Zie den giftbrief van Keizer Otto I, aan den Bisschop van Utrecht bij Heda, pag. 81-84." Zoo ja, waarop steunt die veranderde lezing?

Digitized by Google

Vollenhoviae nunc reservanda *). Doch, gelijk Westendorp en Magnin hebben aangemerkt, latere giftbrieven van volgende keizers laten geenen twijfel over, of eene en dezelfde vergunning zij door de diplomata van 943 en 944 verleend en bevestigd †). Westendorp §) vermeldt, dat in 994 keizer Otto III die vergunning van hooge jagt aan den bisschop van Utrecht herhaalde, daarbij alle graven en andere personen nogmaals uitsluitende; doch dat het landschap, waarin hetzelve gelegen was, nu bestemd werd, zijnde namelijk het landschap (pagus) Drenthe. Magnin heeft den geleerden oudheidkundige vertrouwd en gevolgd **); doch dewijl ik nergens eenig spoor van dezen giftbrief kan vinden, en Westendorp zijne bronnen niet opgeeft, zoo word ik in de meening versterkt, dat hier eene vergissing heeft plaats gehad, en door eene druk- of schrijffout het jaartal 944 voor dat van 994 is aangezien, waardoor, in stede van twee, drie staatsstukken in genoemde werken zijn aangehaald geworden. Doch teregt beroept zich de heer Magnin op de gift-

*) J. v. Doorninck, *Comment de Frisiae Terminis*, Gron. 1835, p. 73. Nog duidelijker blijkt dit uit de Verhandeling deszelfden schrijvers, getiteld: *Proeve ter zamenknooping van het begin der Overijselsche Historie met de Algemeene Vaderlandsche Geschiedenis*, in *Overijss. Alm. v. Oudh. en Lett.* 1836, blz. 115-116: »Bisschop Balderik verzocht en verkreeg het regt, om alleen op grof wild in het Koninklijk banwoud (Forestum) van Vollenhove 943, in Drenthe (944) te mogen jagen, van Keizer Otto I."

†) Dit was ook het gevoelen van den geleerden Racer, *Overijss. Gedenkstukk.* I. blz. 36, 37.

§) Westendorp, *Jaarboek van en voor de Provincie Groningen.* Gron. 1829, I. blz. 139, 142.

**) Magnin, t. a. p., blz. 94.

Digitized by Google

brieven van 1006 en 1025, waarvan de overeenkomst met dien van 943 opmerkelijk is en mij althans afdoende voorkomt. Door de eerste (1006) bekrachtigde de koning, naderhand keizer, Hendrik II, het door zijne voorgangers aan den bisschop van Utrecht geschonkene en meermalen bevestigde regt van uitsluitende koninklijke jagt in dezen landschap, hetwelk toen ter tijd in het graafschap van zekeren Balderik was gelegen. Na dezelfde woorden te hebben gebezigd, als Otto I, ten jare 943, vervolgt Hendrik II aldus:

Volumus quoque, firmiterque Regalis edicto munificentiae praecipientes jubemus, ut in eodem pago universisque finibus eius adusque adjacentes caeteras regunes praefatae Traject. Ecclesiae jus servetur forestense, utpote nobis ac nostris debitum Caet.

Bijna gelijkluidend is de bevestiging dezer diplomata, door Coenraad II in 1025 uitgevaardigd, toen Adelbold kerkvoogd van Utrecht was en Drenthe tot het graafschap van zekeren Temmo behoorde.

Uit de aangevoerde bescheiden nu blijkt ten duidelijkste, dat ook de Eland onder die diersoorten behoort te worden gerangschikt, waarop in de Middeleeuwen in Drenthe werd jagt gemaakt; nog waren er andere soorten van grof wild, dat zich in deze landstreken ophield. Onder dezelve noemen wij *herten*, *beeren*, *wilde geiten*, *en evers of wilde zwijnen*, die allen in de reeds medegedeelde giftbrieven worden vermeld. Ook in het *Nibelungenliet**)

*) *Nibel.* vs. 3676 volg. von der Hagen.

Digitized by Google

komen deze dieren, in vereeniging met den Wisent, voor:

> Gunther unde Hagene die rechen vil balt
> lobten mit untriuwen ein pirsen in den walt:
> mit ir scharfen geren si wolden iagen *swin*,
> *beren* und *wisende*: waz mohte chuners gesin?

Of ook het *rendier* hiernevens behoort te worden gerangschikt is twijfelachtig. Dat de heer Sloet tot Oldhuis deze diersoort werkelijk tot het Oud-Nederlandsche wild rekent, heb ik reeds boven vermeld; het is ook niet twijfelachtig, dat vroeger dit dier niet alleen in het hooge Noorden, maar ook in zuidelijker gewesten zijn verblijf hield. De beschrijving (zegt de heer Verster van Wulverhorst) *), welke Caesar †) van een hertaardig dier, eenigzins naar een' buffel gelijkende, geeft, komt zoodanig met het rendier overeen, dat men bij het lezen derzelve aan geen ander denken kan, en geloofwaardige schrijvers hebben geboekt, dat dit dier nog in de XIVde eeuw in Frankrijk werd gejaagd. Doch, zoo vervolgt dezelfde auteur §), uit den aard en levenswijze van hetzelve, laat zich opmaken, dat het dáár alléén de bergen, welligt de Pyreneën bewoonde, derhalve durven wij het niet onder de wildsoorten, welke oudtijds hier te lande voorkwamen, opnemen, daar het enkel op het gebergte van Germanië werd aangetroffen. Overigens is het naauwelijks der vermelding noodig, dat zich ook in

*) Verster van Wulverhorst, blz. 18.

†) Caesar, *de Bell. Gall.* VI. 25. Vgl. Merrem, t. a. p., blz. 27, 28, not. m-r.

§) Verster van Wulverhorst, blz. 19.

Digitized by Google

vroegere tijden in dit gewest *hazen*, *konijnen* in menigte bevonden, waarbij, als schadelijk wild, nog *wolven* en *vossen* behooren te worden gevoegd.

Werpen wij nu een' blik op de middelen, welke onze voorvaderen te baat namen, om de onderscheidene bovenvermelde diersoorten te vangen, op de wijze, waarop de jagt in de eerste tien eeuwen onzer jaartelling was ingerigt. Eene vlugtige schets van de jagthonden onzer voorouders strekke daartoe tot inleiding *). Niemand echter achte dit onderwerp van ondergeschikt belang. In schier alle Germaansche wetten zijn sporen voorhanden, hoe groote waarde aan jagthonden in vergelijking met andere dieren werd gehecht, en overal vinden wij tegen het dooden derzelve in evenredigheid zware straffen bedreigd. Was het jagtwezen een deel van het volksleven onzer voorouders, het volksleven is het belangrijkste gedeelte hunner geschiedenis; en de nasporing der waarde, die zij aan schijnbare kleinigheden hechtten, brengt de zekerste bouwstoffen bijeen, om

*) Ik kan mij niet onthouden, hier eenige verzen uit de *Halieutica* van Ovidius in te lasschen, tot dat onderwerp betrekkelijk, te meer daar dit stukje des bevalligen dichters in weinige uitgaven voorkomt, en eerst onlangs door de zorgen van Prof. Moritz Haupt meer algemeen is bekend gemaakt. Daar luidt het:

Quae laus prima canum? quibus audacia praeceps
Venandique sagax virtus, viresque sequendi:
Qui nunc elatis rimantur naribus auras,
Et nunc demisso quaerunt vestigia rostro,
Et produnt clamore feram, dominumque clamando
Increpitant, quem si collatis effugit armis,
Insequitur tumulosque canis camposque per omnes.

Digitized by Google

hun eigendommelijk volksleven juister te leeren beschouwen.

In den XIXden titel van de *Lex Baiuvariorum* worden onderscheidene soorten van Germaansche jagthonden opgenoemd, namelijk: *leitihunt*, *triphunt*, *spurihunt*, *bibarhunt* en *hapihuhunt* *). De *leitihunt* of *laitihunt* werd aldus genoemd, omdat hij den jager in het jagtveld vooruitsnelde en geleidde naar de plaatsen, waar het wild te vangen was; ductor, qui hominem sequentem ducit, quem *laitihunt* dicunt, zegt de *Lex Alemannorum*, tit. 72, § 2. De *triphunt* jaagde het wild uit de schuilhoeken, de *spurihunt* moest op den reuk af het wild opsporen. Dat deze ook in Drenthe zal zijn gebezigd, blijkt uit de *Lex Frisionum*, waar de kleine brak genoemd wordt, waarschijnlijk dezelfde die in de Beijersche wet met den naam van *triphunt* wordt bestempeld. In den vierden titel toch der *Lex Frisionum*, § 4, lezen wij: Canem acceptoricium vel braconem parvum, quem barmbraccum vocant, III solid. componat. Sibr. Siccama omschrijft den hier aangeduiden jagthond door canis odorum, qui ex odore lepores persequitur, quem etiam nunc *brac* appellamus; *barm* veteres parvum dicebant. Hinc barmhertich, i. e. pusillamus, facilis ad misericordiam †). Het is ongetwijfeld dezelfde soort, die ook in het *Nibelungenliet* §) wordt vermeld:

*) Vgl. J. L. Frisch, *de quinque nominib. canis sagacis ap. venat. in vet. German. Legibus*, te vinden in *Miscell. Berol.* d. V. blz. 212 vlg.

†) *Lex Fris. ed.* Siccama, Franek. 1612, p. 91.

§) *Nibel.* vs. 3665-3668.

Digitized by Google

Do sprach der herre Sivrít mit herlichem site:
swenne ir jagen ritet, da wil ich gerne mite:
so sult ir mir liten einen *sücheman*
und' etelichen *bracken;* so wil ich riten in den tan.

Al deze soorten van jagthonden behoorden tot de kleine jagt op hazen, konijnen enz.; waarnevens mede gerangschikt moet worden de *vertrager* of *veltager*, die door geheel Duitschland en de aangrenzende landen gebruikt werd. De Heer Verster van Wulverhorst gist, dat deze honden, welke in het oud-Fransch *viautres* heetten, welligt meer bijzonder voor de zwijnen-jagt geschikt waren, en vindt dit zijn vermoeden ondersteund, doordien de zwijnen-jagt nog ten huidigen dage *vautrait* genoemd wordt *). Eene gissing, waarmede ik mij gaarne zoude vereenigen, bijaldien de getuigenissen der Oudheid dezelve niet wederspraken: deze toch doelen zigtbaar op de hazen-jagt. Zoo zingt Martialis:

Non sibi sed domino venatur Vertagu' acer,
Intactum *leporem* qui tibi dente refert.

Zoo leest men ook, in de *Lex Baiuvariorum*, tit. XIX, § 5: Canibus *veltricibus*, qui unum occiderit, qui *leporem* non persequitur, sed sua velocitate comprehendit, cum simile et tribus solidis componat. En niet anders zong Dante:

Legier *veltro* et' a vicin la *lepra.*

Men ziet uit de aangehaalde plaatsen, dat zoo wel de Oude Dichter als de Middeleeuwsche wet van de snelheid des *veltagers* gewagen: juist hierdoor was hij ook zeer geschikt op de vossen-jagt, zoo-

*) Verster van Wulverhorst, t. a. p., blz. 20.

Digitized by Google

dat Karel de Groote, die een hartstogtelijk liefhebber van de jagt was, denzelven ook daartoe bezigde*).

Alle de tot hiertoe opgenoemde soorten van honden schijnen bij uitsluiting voor de lage jagt op hazen, konijnen, vossen enz. te hebben gediend; anderen, wier namen ons onbekend zijn, werden gebezigd bij het jagen der grootere dieren, die tot de hooge jagt behoorden. Waarschijnlijk werd de dog (canis molossus) gebruikt om de auerossen te vangen. Strabo verhaalt, dat dit ras uit Brittannië naar Duitschland werd aangevoerd †), in welk geval ook de bewoners dezer landen hetzelve ook niet zullen hebben gemist. Misschien is het ook wel deze soort, die in de Baiuvarische wet §) bedoeld wordt door de canes, qui ursos vel bubalos, id est maiores feras persequuntur. De omstandigheid, dat ook deze wildsoorten zich in dat gewest ophielden, neemt allen twijfel weg, dat niet ook in Drenthe het bedoelde hondenras zij voorhanden geweest. Daarenboven maakt de *Lex Frisionum* van twee soorten van honden melding, die op de wolven-jagt gebezigd werden, canis, qui lupum occidere solet, en canis, qui lacerare lupum et non occidere solet**).

*) Clement. Schot. *Vit. Carol. M.* l. I. p. 378: Assumsit duos caniculos in manu sua, quos Gallica lingua *veltres* nuncupant, agilitate sua vulpes et caeteras minores bestiolas facillime capientes, qua caras etiam et alia volatilia ascensu celeriore saepius falerent.

†) Strabo, *Geogr.* IV. 199. Nemesianus daarentegen onderscheidt de Molossi van de Brittannische honden:

Sed non Spartanos tantum, tantumve Molossos
Pascendum catulos: divisa Britannia mittit
Veloces, nostrique orbis venatibus aptos.

§) *Lex Baiuvar.* tit. XVII, § 7.

**) *Lex Frision.* tit. IV, § 5, 6.

Digitized by Google

Dat door de laatste uitdrukking eene soort van herdershond bedoeld zij, zou men kunnen opmaken door vergelijking dezer plaats met § 8 des meermalen aangehaalden titels van de *Lex Baiuvariorum*, waar men leest: Qui canem pastoralem, qui lupum mordet, occiderit, eum tribus solidis componat; immers het lupum lacerare en het lupum mordere, schijnen dezelfde eigenschap aan te duiden; doch in § 7 der *Lex Frisionum*, tit. laud., wordt van den herdershond (canis custos pecoris) afzonderlijk gewag gemaakt, zoodat men hier welligt aan het onderscheid tusschen eenen afgeleerden en onafgeleerden hond mag denken, een onderscheid, waarvan de oud-Germaansche wetgevingen zelve herhaaldelijk gewag maken *).

Hoe groote waarde eindelijk door de Germaansche volkeren in de Middeleeuwen aan goede jagthonden is gehecht, blijkt ten duidelijkste uit de strafbepalingen, tegen het dooden derzelve in onderscheidene wetgevingen vastgesteld. Nemen wij de *Lex Frisionum*, (eene verzameling van verordeningen, die naar ons oordeel ook in Drenthe kracht van wet zal hebben gehad,) ter hand, zoo vinden wij in den vierden titel het sprekendste bewijs van de aangevoerde bijzonderheid. In § 1 wordt gezegd: Si quis servum alterius occiderit, componat eum juxta quod a domino ejus fuerit aestimatus. Paarden, runderen, schapen en andere dieren werden geheel met de slaven gelijk gesteld; en § 2 leest men: *Simili-*

†) Cf. *Lex Baiuvar.* tit. XIX, § 1 canis seuces, § 2 canis seuces doctus.

Digitized by Google

ter equi et boves, oves, caprae, porci et quicquid mobile in animantibus ad usum hominum pertinent *usque ad canem* ita solvantur prout fuerint a possessore earum adpretiata. Zoo wel de slaaf als alle levende have, dat den mensch ten gebruike was, werd, wanneer iemand een zoodanig voorwerp gedood had, slechts door teruggave der waarde vergoed; de hond alleen werd door eene vastgestelde en onveranderlijke boete betaald, geëvenredigd aan het belang, dat een de jagt op prijs stellend volk in elke soort stelde. Vandaar dat de herdershond met eenen solidus, de bovengenoemde wolvendrijvers met twee solidi, de brak met vier solidi werd betaald; terwijl eene veel geringere som voldoende was, om het gemis te vergoeden van eenen hond, qui nihil facete solet; sed tantum in aerte aut in villa jacet *).

Wat de verdere middelen betreft, die de Germaansche volkeren te baat namen, om de onderscheidene soorten van wild te vangen, het zij voldoende hier kortelijk op die wapenen en gereedschappen te wijzen, welke vóór de uitvinding van het schietgeweer zijn gebezigd. Verster van Wulverhorst noemt als zoodanig de speren, waarvan sommigen naar hellebaarden geleken, korte zwaarden, werpspiezen, handbogen en pijlen, voorts lijnen, strikken en grove netten †): alleen moet hier

*) *Lex Fris.* tit. IV, § 8, p. 10, ed. Sicc.
De liefhebber vergelijke hiermede wat in de Baiuvarische wet wegens diefstal van honden was bepaald.

†) Verster van Wulverhorst, t. a. p., blz. 20.

Digitized by Google

niet uit het oog verloren worden, dat Tacitus in geen zijner werken van boog en pijlen bij de Germanen gewag gemaakt heeft, waaruit Cluverius heeft opgemaakt, dat deze werktuigen onzen voorvaderen onbekend waren*).

Menigvuldig integendeel waren de werpspiezen, die bij de Kelten in het sap eener vergiftige plant werden gedoopt, welk gebruik wel bij de meeste Noordsche volkeren in zwang zal geweest zijn†). Dat ook in Drenthe de werpspiezen het geliefkoosde wapen der aloude ingezetenen uitmaakten, blijkt duidelijk uit verscheidene zoodanige voorwerpen, welke van tijd tot tijd zijn aan het licht gekomen, en thans nog deels in bijzondere verzamelingen, deels op het Archief van het Provinciaal Gouvernement berusten. Het komt mij intusschen niet twijfelachtig voor, dat dezelfde wapenen, waarvan de voormalige bewoners dezer landstreken zich bedienden, wanneer zij tegen hunne vijandige naburen ten strijde togen, ook door hen op de jagt zullen zijn gebezigd.

Eindelijk is het niet onwaarschijnlijk, dat men in de Middeleeuwen hier te lande veelvuldig gebruik zal hebben gemaakt van het wapentuig, hetwelk nog ten huidigen dage den naam van *speer* draagt. Immers Paulus Diaconus, die ten tijde van Karel

*) Cluver., *Germ. Antiq.*, l. I. c. 44 p. 304.

†) Zie Scaliger, *Lect. Auson.* l. I. c. 9, en Cael. Rhodigin. *Lect. Antiq.* l. XXIII c. 9. Gellius (*Noct. Attic.* l. XVII c. 15) zegt: Praeterea scriptum legimus, Gallos in venatibus tinguere elleboro sagittas, quod his ictae exanimatae ferae teneriores ad epulos fiant: sed propter ellebori contagium, vulnera ex sagittis facta circumcidere latius dicuntur.

Digitized by Google

den Grooten leefde, spreekt van den sparus Gallicus, waardoor hij schijnt aan te duiden, dat de Galliërs, (en welligt ook andere meer noordelijke volken), eene bijzondere soort van speer bezigden, waarop de rumex veel gelijkenis had*). De voortplanting nu van dezen naam in de Germaansche taaltakken, terwijl in het Fransch geen spoor van denzelven is overig gebleven, schijnt de voorgestelde gissing te billijken. En dat dit wapentuig hier te lande bijzonder tot de jagt zij gebruikt, maak ik daaruit op, dat de Romeinen hetzelve als daartoe bijzonder geschikt prijzen, ofschoon het als oorlogswapen afkeurende†).

Gaan wij thans over tot een ander hoogst belangrijk vraagpunt, tot ons onderwerp betrekkelijk,

*) Pelloutier (*Geschichte der Celten, übers.* von Purmann, d. I blz. 363) zegt: Ausser diesen Wurfspieszen hatten die Celtischen Jäger auch eine Art von Piecken, die die Galliër *sparus*, und die Deutschen noch heut zu Tage *Speere* zu nennen pflegen. Doch dat de Galliërs dit wapen *sparus* noemden, staat nergens geboekt. Paulus Diaconus (of liever Festus, dien eerstgenoemde verkortte), zegt van Rumex: Rumex, genus telisimile *spari* Gallici. Hier wordt alleen op den vorm der Gallische speer gedoeld, en geenszins gezegd, dat de naam sparus van Gallischen oorsprong was. En dit komt mij ook daarom te waarschijnlijker voor, dewijl reeds de oude geschiedschrijver Sisenna dit woord bezigt, als hij (bij Non. Marcell. v. *sparus*, p 798, Gothöfred. *Fragm. Vet. Historic. ed.* Aus. Popma, p. 89) zegt: Sparis ac lanceis eminus peterent hostes. Welk volk Sisenna hier bedoeld hebbe, is onzeker, echter zeker niet de Galliërs, daar wij in een ander fragment van denzelfden schrijver vermeld vinden, dat de Galliërs geene lanceae, maar materes gebruikten. Galli materibus, Suevi lanceis configunt. Non. Marcell. in v. *lancea.*

†) Servius toch, noemt den sparus een rusticum telum, en Sallustius stelt denzelven tegenover de *militaria* arma. Zie Sall. *Bell. Catil.* c. 56.

Digitized by Google

namelijk tot de vraag, wie in vroegere eeuwen tot de jagt in Drenthe geregtigd waren?

Dat in de oudste tijden van het Germaansche volksleven ieder eene gelijke bevoegdheid had, om van het wild in bosschen en velden voorhanden zich meester te maken, volgt, naar het oordeel van de meeste geleerden, uit den aard der zaak. De algemeene beginselen van regt leerden den mensch, dat allen gelijke aanspraak hadden op die voorwerpen in de natuur, welke aan geen bijzonder eigendom onderworpen waren; en gelijk de lucht, die wij inademen, en het water uit de stroomen, dat wij drinken, zoo was ook het gedierte des wouds daar, om aan allen, die zulks behoefden, voedsel en deksel te verschaffen. De oude wijsgeer Chrysippus (zoo drukt Cicero*) zich ergens uit), had wel gelijk als hij zeide, dat al het overige om der menschen wille is voortgebragt; zoodat de menschen het gedierte zonder onregt tot hun eigen nut mogen gebruiken †). Doch daarenboven, *vrijheid* was een kenmerk van het eigendommelijk volksbestaan der Germaansche natiën in het algemeen, der Drenthen in het bijzonder, en het bij hen heerschende begrip van vrijheid in den kindschen staat hunner burgermaatschappijen liet vooral geene beperking toe in de uitoefening dier regten, welk gebruik een hoofdbe-

*) Cic. *de Fin. Bon. et Mal.* III. 20. Praeclare Chrysippus, cetera nata esse hominum causa, eos autem communitatis et societatis suae, ut bestiis homines uti ad utilitatem suam possint sine injuria.

†) Cf. F. N. G. Baguet, *de Chrysippi Fragmentis.* Lovan. 1822, p. 113.

Digitized by Google

standdeel van hun huisselijk levensonderhoud uitmaakte. Wat er dus ook getwist zij over de vraag, of in de eerste eeuwen onzer jaartelling bij de Germaansche volkeren een ieder het regt had, om overal en op alle wild te jagen *), ik houde het voor geheel onbewijsbaar, dat de toestemmende beantwoording derzelve aan eenige beperking hoegenaamd zoude onderhevig zijn †). Of zoude ook, na hetgeen wij boven uit het werk van den heer Magnin hebben aangevoerd, het wel mogelijk geweest zijn, dat in Drenthe gedurende die tijden het jagtregt der individuën ware besnoeid geweest? Zouden de zwervende huisgezinnen, als zij tegen den ruwen wintertijd herwaarts togen, om in de uitgestrekte wouden of op de onafzienbare heidevelden zich voedsel te verschaffen, op last van eenigen priester of strijdvoogd zich hebben onthouden, hier of ginds het wild gedierte op te sporen? Zouden zij, wanneer zij voor een' tijd lang hier of daar hunne woningen hadden opgeslagen, en de grimmige woudbewoners, waarvan wij boven gewaagden, hunne tijdelijke erven bestookten, have en kroost ter prooi van hetzelve hebben gelaten, uit eerbied voor de jagtspeer van dezen of genen, die alleen geregtigd ware het tergende ondier te vellen? Neen gewis: want in uitgestrekte streken, waar de bevolking gering en het wild menigvuldig is, zoude elk bijzonder jagtregt, ook indien men

*) Vgl. Stisser, *Forst- und Jagd-Historie der Teutschen.* Leipz. 1754, p. 55 sqq.

†) Vgl. hetgeen ik hieromtrent gezegd heb in het Tijdschrift *de Gids*, t. a. p., blz. 505.

Digitized by Google

daaraan gedacht had, of schadelijk of althans doelloos geweest zijn.

Doch uit het aangevoerde leide men niet af, dat er in het geheel geene plaatsen zullen geweest zijn, waar niet gejaagd mogt worden: de godsdienstige zin der Germaansche volken verbiedt ons dit te gelooven; de *heilige bosschen* hebben welligt eene uitzondering op den algemeenen regel daargesteld. Daar, waar menschen hunne regten mogten uitoefenen, mogten het allen gelijkelijk; daar, waar de onsterfelijke Goden woonden of vereerd werden, vermogt waarschijnlijk geen sterveling om bijzondere bemoeijingen te naderen en den forsch gespierden arm tot eigen voordeel uit te strekken. Ik zal hier niet in wijdloopige beschouwingen treden over de heilige wouden onzer voorouders, waartoe zich welligt elders de gelegenheid zal opdoen: het zij voldoende hier aan te stippen, dat bevoegde Oudheidkundigen en Mythologen vermeenen, ook in Drenthe niet weinige sporen van zoodanige wouden te hebben aangetroffen*). Zoo wordt het bosch St. Antonius bij het Klooster ter Apel geacht, vroeger tot de heilige wouden te hebben behoord; zoo noemen anderen het Weerdingerhout, anderen het Grollerhout als tot die gewijde plaatsen behoorende; zoo zal ook welligt de tempel, waarover wij elders in dit werkje hopen te spreken, door geheiligd geboomte wijd en zijd zijn omringd geweest †). Daar nu werd

*) Vgl. Piccardt, *Antiq. van Drenthe*, blz. 214. Westendorp, *Noordsche Mythologie*, blz. 391. Roelants, *Tweetal Verhandelingen*. Gron. 1839, blz. 61.

†) Piccardt, na eerst van de Ballerkuil te hebben gespro-

Digitized by Google

waarschijnlijk of niet of alleen ter vereering der Goden gejaagd; was het laatste het geval, zoo werd het gevelde dier naar het outer gevoerd, en geofferd. Als Tacitus ergens *) van concessa animalia spreekt, zal hij daardoor wel zoodanige bedoeld hebben, wier vleesch konde worden genuttigd: want hoe zoude de mensch deze Godheid hebben durven aanbieden, wat hij zelf versmaadde †)? Oorlogzuchtige en aan de jagt overgegevene volken zullen dus bij voorkeur het zeldzaamste en uitstekendste wild op de altaren ter offerhande hebben nedergelegd §).

Dit zij genoeg over het jagtregt in Drenthe in de tijden vóór de invoering des Christendoms; slaan wij thans een' blik op den toestand van dat regt, nadat het goddelijke licht des Evangelies ook de inwoners dezer landstreek had bestraald. Deze grensscheiding der twee hoofdtijdperken komt misschien dezen of genen willekeurig voor: echter is zij het waarschijnlijk niet: immers Moser, de beroemde

ken, voegt daarbij van het Grollerhout: Aengaende nu dat tweede Bosch of Houdt, genaemt het Grollerhoudt, dat is in Heydensche Tijden mede een zoodanig *Lucus*, ofte geheylighde Bosch geweest. Voor aller menschen memorien sijn de Stenden deses Landts aldaer vergadert geweest, om van gemeyne Landtssaken te beraedtslagen. Nu is 't zeecker, dat in de oude Heydensche tijden zoodanige gemeyne Landts-vergaderingen en beraedtslaginghen altydt aengevangen werden met zeeckere Heydensche ceremonien: ofte met het observeren van het sitten, vliegen of schreeuwen der Vogelen: ofte uyt 't onderzoecken van het ingewant, of inwendige partyen der Dieren, die zij hare Afgoden opofferden: en hierna reguleerden zij haer altyd in hare resolutien. Nu is dit een zoodanigh Bosch geweest.

*) Tacit. *Germ.* 9. coll. *Hist* V. 5.

†) Grimm, *Deutsche Mythologie*, p. 27.

§) Vgl. Ald. bl. 35, en mijne *Comment. de Sacrif. expiat. orig. et causs.* Gron. 1837, p. 37.

Digitized by Google

schrijver der Osnabrucksche Geschiedenis, heeft de hoogst belangrijke gissing geopperd, dat juist uit de heilige wouden van den Heidenschen voortijd de eerste wildbanen en afgezonderde jagtstreken zijn ontstaan. Langzamerhand vermeerderde het getal der laatsten, en noode konden zich de Germaansche volkeren aan die beperking hunner vroegere regten gewennen. Men hoore eenen Duitschen Zanger uit den aanvang der dertiende eeuw klagen, wiens woorden Grimm *) heeft medegedeeld:

die fürsten twingent mit gewalt
velt, stein, wazzer und *walt*,
darzuo beide *wilt* und zam;
se taeten luft gerne alsam,
der muoz uns doch gemeine sin.
möhten si uns den sunnen schîn
verbieten, ouch wint und regen,
man müest in zins mit golde wegen.

Het is moeijelijk te bepalen, hoe en wanneer in de onderscheidene gewesten onzes vaderlands een uitsluitend jagtregt is ingevoerd, ten voordeele van enkele standen of bijzondere personen †). Wat Dren-

*) Grimm, *Deutsche Rechtsalterthümer*, blz. 248.

†) Veel is er over het Jagtregt in andere gewesten des Vaderlands geschreven. Men zie b. v. aangaande Holland: J. Bent, *Verhand. van het Jagtrecht der Westvriezen, waarin wordt beweert, dat dit recht op zeer vaste gronden zijn bestaan heeft.* Hoorn 1761. 4. *Verhandeling van het Jagtregt der Westvriezen.* Dordr. 1761. J. Bent, *Eerste en Tweede brief* aan den ongenoemden schrijver des vorigen werks, achter zijne *Verh. v. h. Jagtrecht.* J. van Heel, *Diss. Hist. Jur. de Venatione*, in Biga *Dissertationum.* Leid. 1761. Aangaande Overijssel: J. W. Racer, *Verhandeling vver het regt van de Jagt in de kleine steden van Overijssel*, in: *Overijsselsche Gedenkstukken*, d I. Leid. 1781. J. W. Racer, *Vervolg op het eerste stuk der Overijsselsche Gedenkstukken, aangaande de Jagt in Overijssel en betoog van het*

Digitized by Google

the betreft, de bovengenoemde giftbrieven zijn de eenige, die van een bijzonder jagtregt in dat landschap gedurende de Middeleeuwen gewagen: en het zij mij vergund den lezer nog eenige oogenblikken bezig te houden met het behandelen der vraag, waarin het in die giftbrieven bedoelde jagtregt eigenlijk bestond.

Bekend is het, dat in de Middeleeuwen aan de geestelijken het jagen grootendeels was ontzegd. Grootendeels, zeg ik: want de jagt zonder honden en andere dieren, maar met netten en strikken, werd hun veelal toegestaan, zoodat de heer Visser op dit punt in eene dwaling verkeert *). Immers de woorden door hem aangehaald: »quod si quis talium personarum in hac voluptate saepius detentus fuerit, si episcopus est tribus mensibus a communione, si presbyter duobus, si diaconus ab omni suo officio suspendatur," hangen onmiddellijk te zamen met de

regt van de Jagt. Kamp. 1783. Aangaande Gelderland: J. H. van Zuijlen van Nijeveld, *Advies omtrent de jagt op de Veluwe.* Arnh 1783. *Verhandeling over het regt van de jagt op de Veluwe.* 1784. Aangaande Utrecht: *Bedenkingen over het Jagtregt in de Provincie van Utrecht.* Utr. 1783. A. du Cloux, *Bundel van rekesten tegen den aanwas van grof wild enz.* Utr. 1783. Aangaande Noord-Braband, het uitstekende werkje van Mr. J. S. Lotsy, getiteld: *de Warande van Tilburg verdedigd. Eene Bijdrage tot het Jagtregt.* Dordr. 1840. Om niet te gewagen van de strijdschriften in 1777-1778 in Holland nopens dit onderwerp in het licht gegeven. Ook onderscheidene Akademische proefschriften behandelen deze stoffe, b.v. B. E. Abbema, *de Venatione et Conciliis Venationis in Belgio.* T. a. R. 1758. H. O. J. Hoog, *de Venat. et Jure Venat. in Prov. nostri regni septentrion.* L. B. 1828. A. R. Visser, *de Jure Venandi.* H. C. 1840.

*) Visser, t.a.p., blz. 3.

Digitized by Google

voorafgaande: »Episcopum, Presbyterum aut Diaconum canes aut accipitres, aut huiusmodi ad venandum habere non licet" *). Ook houde men in het oog, dat het woord *meermalen* (saepius) in deze verordening is ingelascht, en dus niet eene enkele overtreding, maar de gewoonte om zich aan het jagtvermaak over te geven, voor geestelijken als strafbaar werd beschouwd. Onderscheidene Frankische en Duitsche Vorsten hebben eveneens aan dezen stand het jagtregt ontzegd †). Zoo lezen wij in een capitulare van Karloman van den jare 742: »Nec non et illas venationes et sylvaticas vagationes cum canibus omnibus servis Dei interdiximus. Similiter ut accipitres et falcones non habeant §). Eveneens vindt men in een capitulare van Pipijn, a. 744: »Et omnes Clerici fornicationem non faciant, nec habitum laicorum portent, nec habeant canes ut venationes faciant, nec accipitres portent" **). Eindelijk leest men in het vijfde boek der capitularia, § 179: »Et hoc cavendum est, ut Presbyteri vel Diaconi sive subdiaconi arma portare non praesumant neque venationes aliquas exercere ††), meer algemeen uitgedrukt, dan wat Karel de Groote bedoelde, als hij ten jare 802 voorschreef: »Ut Episcopi, Abbates,

*) L. 1. de cler. *Venatore.* Verkeerdelijk haalt de heer Visser hier aan: A. Fritschii *Corpus Jur. Venat. Forest.* Quaest. VIII, hetgeen zijn moet: Sebast. *Medices Tract. de Venat. Piscat. et Aucup.* Quaest. VIII, te vinden in het genoemde werk van Fritsch, p. 113.

†) Zie *Gids*, t. a. p., blz. 505.

§) Georgisch, p. 487.

**) Georgisch, p. 502.

††) Ald. p. 4447.

Digitized by Google

Presbyteri, Diaconi, nullusque ex omni clero canes ad venandum, aut acceptores, falcones seu sparuarios habere praesumant; sed pleniter se unus quisque ex ordine suo canonice vel regulariter custodiant. Qui autem praesumserit, sciat unusquisque honorem suum perdere. Ceteri vero tale exinde damnum patiantur, ut reliqui metum habeant talia sibi usurpare" *). Deze en meer andere soortgelijke bepalingen geven ten duidelijkste te kennen, dat in het algemeen de geestelijke stand zich van het uitoefenen van de jagt moest onthouden, overeenkomstig de voorschriften, reeds door Bonifacius †) en zijne opvolgers aan de dienaren der kerke gegeven. Want op misbruiken van dien aard had reeds Lullus den abt Gregorius opmerkzaam gemaakt, als hij schreef: »Laat ons de kostelijke kleederen, de vetgevoederde paarden, de sperwers, de valken met kromme klaauwen, de scherpbijtende honden, het blinkend goud en zilver verachten" §).

En zouden nu de voorregten, bij de hierboven medegedeelde giftbrieven aan de Kerkvoogden geschonken, werkelijk uitzonderingen daarstellen op de aangehaalde alom geldende wetsbepalingen? De heer Visser **) schijnt dit te vermoeden: onzes inziens behoeft het geen betoog, dat in die oorkonden alleen van inkomsten gesproken wordt, die uit het

*) Ald. blz. 636. Vgl. een ander Capit. van den jare 769, aldaar blz. 537.

†) Bonif. Epist. CXXXII, p. 183, ed. Würdtwein.

§) Ald. blz. 63. Wagenaar, Vad. Hist., d. I. blz. 389.

**) Visser, t. a. p., blz. 8. Venatio (zegt hij) sacerdotibus erat interdicta. Nihilominus Otto I. imperator caet.

Digitized by Google

uitoefenen der jagt op de bovengemelde diersoorten, den Keizer voorbehouden, voortsproten.

Nogtans moeten wij hier tevens vermelden, dat door eene gewijzigde opvatting van de woorden *Elo* en *Schelo*, ook de zin der giften zelf, naar het gevoelen van sommige geleerden, eene andere beteekenis heeft erlangd: dat bij de bedoelde brieven niet alleen de *inkomsten der jagt* op sommige dieren, maar ook eenige voorwerpen tot eene afzonderlijke *wijze van jagen* den kerkvoogden zijn voorbehouden geworden. Wij bedoelen de uitlegging door den scherpzinnigen Driessen gegeven, die wij voorbedachtelijk hierboven niet hebben medegedeeld, omdat wij dezelve ter dezer plaatse eenigzins uitvoeriger wenschten uiteen te zetten en, zoo veel in ons is, te wederleggen. »Ik vermeet mij niet," zegt de schrijver *), na een groot aantal plaatsen uit vroegere geschiedkundigen te hebben medegedeeld, »ik vermeet mij niet, in dezen iets te beslissen, doch het zij mij vergund, nopens deze Elo en Schelo eene andere mijns erachtens meer eenvoudige gissing te berde te brengen, namelijk of men ook door deze gedierten de aldus genoemde *Edele* vogelen, tot de jagt geschikt, en in vroegere tijden daartoe bijzonder gezocht en gebruikt, zou kunnen verstaan." Na te hebben vermeld, dat, volgens zijn oordeel, Fulnaho vermoedelijk eene verblijfplaats van vogelen zoude te kennen geven, beroept Driessen zich op onderscheidene Charters, waarin van het leveren van *valken* ge-

*) B. K. Driessen, *Monumenta Groningana Veteris Aevi inedita*. Gron. 1827. St. III, blz. 575.

Digitized by Google

sproken wordt. Zoo bestaat er een brief van den Utrechtschen Bisschop Harbertus, van het jaar 1141, volgens welken de kerk van Steenwijk, ter gelegenheid van de opdragt dezer kerk aan de kerk te Ruinen, van onderscheidene verpligtingen, onder welke zij, met betrekking tot de kerkvoogden van Utrecht, gestaan had, en daaronder mede van de verpligting, om aan dezelve *valken* op te brengen, is vrijgesteld *). Volgens eenen anderen brief van 1369 vor-

*) Deze brief, aan den blaffer van het convent te Dikninge ontleend, en door Driessen, t. a. p., d. I. blz. 194, noot b, vermeld, luidt aldus: »In nomine sancte et individue trinitatis. Ego Harbertus, Dei gracia *Traiectensis* Episcopus, notum facio cunctis Christi fidelibus, tam futuris quam presentibus, quod Ecclesiam de *Steenwyc*, cum omnimodis decimis suis, pro remedio anime mee, rogatu Ottonis, Ministerialis beati Martini et nostri, qui eam prius in beneficium tenebat, Ecclesie beate Marie *Runa* dedi, ea racione, ut inibi fratribus monachis, sub sancti Benedicti regula fideliter vivere cupientibus, dies liceat ducere commodius huic vite concessos. Dedi autem eam liberam et penitus absolutam ab omnibus, que prius ad Episcopale ius pertinebant, in ea scilicet a circatu*) et censu et a *falconibus*, quos eadem ecclesia aliquando persolverat. Contuli eciam eidem Ecclesie, orante ipso Ottone et vicinis suis, terram quandam palustrem ipsorum propriam, que est inter *Runa* et *Meppele*, cum decimis omni generis et utilitate universa. Sed et duas domos in ipsa predicta villa *Runa* idem prememoratus Otto eidem premisso Cenobio per manum meam tradidit, nec non et terram, que dicitur *Gislo*, cum pratis et agris suis cultis sive colendis et universi generis decimis; sed et decimas in *Anrep* per manum meam tociens dicte Ecclesie consignari rogavit, et dedit duas eciam domos, unam in *Petthe* cum mancipiis suis, alteram vero in *Buum*, cum mancipiis item suis, et servitiis attinentibus. Et, ut hec omnia inconvulsa permaneant, cartam hanc inscribi feci et sigilli mei impressione signavi, testibus presentibus subnotatis."

*) Men zal in dezen brief waarschijnlijk voor *circatu* moeten lezen *circata*, zijnde een zeker geld, dat aan den Bisschop voor de visitatie der kloosters betaald werd; Du Cange, op de woorden *circade* en *circata*. Driessen.

Digitized by Google

derde de kerk van Steenwijk, die, naar het schijnt, na den afstand van Bisschop Harbertus, bij den zoo even aangehaalden brief gedaan, thans van het regt, om valken te vangen tot haar eigen voordeel, gebruik maakte, mede een' valk van de aan haar onderhoorige kerk van Beilen, en bedong zij deswege bij afkoop eene vrij aanmerkelijke som in zilver †). Eindelijk beroept zich Driessen nog op eenen anderen brief, van den jare 1359, behelzende een vonnis van den Abt van Dickeninghe en den Deken van Drenthe, dat de kerk van Bork (Westerbork) aan hare moederkerk (matricalis Ecclesia) in Beilen, uit hoofde van deze betrekking, moest betalen een derde van het *valkengeld*,

*) „Universis Christi fidelibus, ad quos presentes littere pervenerint. Nos Decanus et Capitulum Ecclesie *Steenwyc* facimus manifestum, quod secundum ordinacionem honorabilium ac discretorum virorum, domini Marcilii, de *Zwtlaer*, Decani Drenthie, ac domini Egberti, Curati in *Westerhessel*, matura deliberacione ac tractatu prehabitis, pro *falcone*, quem petivimus ab Ecclesia de *Beylen*, seu ipsius Curato, nobis ab eisdem debito, recipere decrevimus a Curato Ecclesie de *Beylen* prelibato, singulis annis in festo beati Martini hyemalis, decem pondera argenti puri, quod quidem argentum dicitur *lodich silver*, et quorum quodlibet pondus dicitur Teunonice *loet*, vel valorem dictorum ponderum argenti in pecunia pro tempore currente; et in receptione predictorum promisimus, et in his scriptis promittimus, pacifice contentari. In cuius rei testimonium sigillum Ecclesie nostre prelibate duximus presentibus apponendum; et pro maiori securiate et notificacione presentium rogavimus dominum Marcilium prelibatum, ut ipse sigillum Decanatus *Drenthie* huic scripto apponere dignaretur, in testimonium premissorum. Et nos Marcilius de *Zwtlaer*, Decanus *Drenthie*, predictus, ad rogatum dominorum Decani et Capituli Ecclesie *Steenwyc* prenarratorum, sigillum Decanatus *Drenthie*, una cum ipsis, propter maius robur et firmitatem, apposuimus huic scripto." Driessen, III. bl. 516, 517.

Digitized by Google

door de kerk van Beilen aan die van Steenwijk verschuldigd *).

Deze zijn de gronden, waarop het gevoelen van den heer Driessen steunt, dat de woorden *Elo* en *Schelo* eene soort van tot de jagt gebezigde roofvogels te kennen geven, en dat diensvolgens bij bovengemelde giftbrieven den Drenthen de verpligting is opgelegd, om aan den Utrechtschen Bisschop een aantal derzelve te leveren. Deze meening echter wordt ten eenemale ontzenuwd door de hierboven aangehaalde plaatsen uit oude gedenkstukken, die allen ten duidelijkste zoodanige dieren vermelden, waarop, niet waarmede werd gejaagd; hetgeen niet alleen uit de medegedeelde verzen des Nibelungenliets, als wel inzonderheid uit de bewoordingen der giftbrieven zelve blijkt. Of zoude de dichter eerst den Bison genoemd hebben, daarna eene soort van tot de jagt gebezigde vogelen, vervolgens wederom den Urus, en eindelijk nogmaals eene valkensoort? Of zoude de dichter (en dit sluit, onzes erachtens, allen redelijken twijfel uit,) wel van het *verslaan* van eenen Elk en eenen Schelk gesproken hebben, zoo deze dieren gebezigd werden, om, gelijk men het noemt, veer met veer te vangen? Eindelijk, de overige diplomata, waarop de heer Driessen zich tot vergelijking beroept, gewagen van *falcones*, en nergens vindt men eenig spoor, dat *of* eene soort van *falcones* eenen anderen met *elo* en *schelo* eenigermate overeenkomenden naam droegen, *of*

*) Deze brief, die tot hiertoe nergens is medegedeeld, zal hierachter volgen.

Digitized by Google

buiten de valkensoorten eenig ander pluimgedierte tot de jagt werd gebezigd: ja, wij twijfelen, of de Keizer in dat geval hetzelve wel met den naam van *bestiae* zoude hebben bestempeld *).

Wij zien dus, behoudens beter oordeel, geene reden, om voor een gedeelte van de voorgedragene uitlegging af te wijken, en blijven de opbrengsten der jagt op alle de vermelde diersoorten als het voorwerp der keizerlijke giften beschouwen.

Opmerkenswaardig is het, dat juist dit jagtregt het eerste wereldlijke regt was, dat den Utrechtschen Kerkvoogden in Drenthe is geschonken: dat den 24 November †) des jaars 943 den grondslag legde tot die menigvuldige voorregten en die uitgestrekte magt, welke later door de Bisschoppen in dat gewest zijn uitgeoefend. Reeds boven hebben wij ter loops melding gemaakt van de bevestiging dezes giftbriefs in 944, 1006 en 1025; ook beide §) laatstgemelde staatsstukken willen wij, bij het vervolgen onzer geschiedkundige beschouwing hier volledigheidshalve

*) Bestiarum nomine volucres non comprehenduntur. Dit is een oude regel, dikwerf door de Schrijvers over het jagtregt aangehaald en toegepast. Zie Fritschii *Corpus Juris Venatorio-Forestensis*, p. 2.

*) Deze toch is de juiste dagteekening des giftbriefs van 943, niet 26 November, gelijk men vermeld vindt door J. van Heel, *Biga Dissert.* Leid. 1761, blz. 127. Te regt is dan ook, naar Fokke Sjoerds *Jaarboeken*, de ware datum opgegeven in den Drentschen Volks-almanak voor 1840. De nadere giftbrief van Otto I van den jare 944 was den 29 November uitgevaardigd: die van Keizer Hendrik is den 23 April 1006, die van Koenraad den 25 Julij 1025 gegeven.

§) De giftbrief van 944 komt mede reeds hierboven voor, blz. 29. Het is duidelijk, dat, om eene gedurige herhaling van dezelfde woorden te vermijden, die brief aldaar, gelijk bij Heda, met aanzienlijke uitlating is medegedeeld.

Digitized by Google

hebben ingelascht, ten einde, naar aanleiding van dezelve, te trachten om onderscheidene punten van het aloude Drentsche staatsregt, in vergelijking met dat van andere deelen des Germaanschen Rijks, nader te ontwikkelen en te ontvouwen. Dezelve zijn van navolgenden inhoud:

In nomine sanctae et individuae Trinitatis, Henricus divinâ favente clementiâ Rex. Noverit omnium fidelium nostrorum tam praesentium quam et futurorum industria, qualiter nos interventu venerabilis Egilberti Praesulis obtemperantes, nec minus et voluntati Anfridi Traject. Ecclesiae Antistitis aures accommodantes ex hoc in antea praesenti Regiae authoritatis praecepto interdicimus, ut nullus Comitum aliorumve quorumcunque hominum in pago Thrente nuncupato, qui est in Comitatu Baldrici, cervos, ursos, aut apros, insuper et bestias, quae Teutonice Elo et Scelo appellantur, venari, absque praelibati Pastoris ecclesiae permissu praesumat. Volumus quoque, firmiterque Regalis edicto munificentiae praecipientes jubemus, ut in eodem pago, universisque finibus ejus adusque adjacentes caeteras regiones praefatae Traject. Ecclesiae jus servetur forestense, utpote nobis ac nostris debitum. Et ut haec nostrae traditionis concessio firmiorem obtineat vigorem, meliusque per succedentium curricula temporum ab omnibus credatur, inconvulsiusque in aeternum observetur, hanc chartam inde conscriptam manu propriâ corroborantes sigilli nostri impressione insigniri jussimus. Signum Domini Henrici Regis invictissimi, Bruno Cancellarius vice Willigisi

Digitized by Google

Archi-cappellani recognovi. Data VIII. Calendas Maji, Anno Dominicae incarnationis cIↃ. VI. Indictione IV. Anno vero Domini Henrici secundi Regis V. Actum in Inglehem *).

In nomine sanctae et individuae Trinitatis, Conradus divinâ favente clementiâ Rex. Noverit omnium fidelum nostrorum tam praesentium, quam et futurorum industria, qualiter nos interventu dilectae conjugis nostra Giselae videlicet Reginae et Aribonis, Maguntinae sedis Archiepiscopi, nec minus et voluntati Adelboldi Trajectensis Ecclesiae antistitis obtemperantes, ex hoc in antea praesenti Regiae authoritatis praecepto interdicimus ut nullus comitum aliorumve quorumcunque hominum in pago Trente vocato, quod est in Comitatu Temmonis, cervos, ursos, aut apros, insuper et bestias, quae Teutonice Elo et Scelo appellantur, venari, absque praelibati Pastoris ecclesiae permissu praesumat. Volumus quoque, firmiterque Regalis edicto munificentiae praecipientes jubemus, ut in eodem pago, universisque finibus ejus adusque adjacentes caeteras regiones praefatae Traject. Ecclesiae jus servetur forestense, utpote nobis ac nostris debitum. Et ut haec nostrae traditionis concessio firmiorem obtineat vigorem, meliusque per succedentium curricula temporum ab omnibus credatur, inconvulsiusque in aeternum observetur, hanc chartam inde conscriptam manu propriâ corroborantes sigilli nostri impressione insigniri jussimus. Signum Domini Conradi Regis invictissimi, Udalricus cancellarius vice Arbonis Ar-

*) Heda, p. 101.

Digitized by Google

chiepiscopi recognovi, Data VII. calend. August. Indictione VIII. anno Domini CIↃXXV. anno autem Domini Conradi II. regnantis I. Actum Triburiae*).

Beschouwen wij nu deze giftbrieven in hun noodzakelijk verband, zoo kan het, mijns bedunkens, niet twijfelachtig schijnen, of dezelfde *plaats*, het landschap (toenmaals *graafschap*) Drenthe, wordt in allen bedoeld; en ik houd mij volkomen overtuigd, dat ook in den eerstgemelden brief van 943 evenzeer op de comitatus Threntiae gedoeld wordt, als in den volgenden dit oord uitdrukkelijk is genoemd †). Het is er echter verre af, dat ik mij hier op een gebied zoude willen begeven, dat meer tot de middeleeuwsche aardrijkskunde, dan tot mijn tegenwoordig onderwerp in betrekking staat, en onderzoeken, of en in hoeverre een gedeelte van de provincie Overijssel in die dagen onder het graafschap Drenthe zij begrepen geweest; en ik moet dienaangaande den lezer naar de geschriften van Magnin, van Doorninck en anderen verwijzen. Doch onmiddellijk met ons onderwerp staat de vraag in verband: wat beteekenen de woorden *pagus forestensis?* Het schijnt niemand opgevallen te zijn, dat het woord *forestensis* welligt *nergens* elders voorkomt in de diplomata der middeleeuwen: althans wij hebben daarvan, ondanks alle aangewende moeite,

*) Heda, p. 113.

†) Zie, b.v. Magnin's *Overzigt*, I. blz 97 volg. P. Oosting, *Spec. Hist. Jur. de Provincia Drenthina ab Ordinibus Generalibus Provinciarum Belgarum sacc.* XVII *exclusa.* Gron. 1835, p. I, blz 30. Een tweede stuk dezer hoogst belangrijke en met zoo veel zorg aangevangene Verhandeling is helaas tot heden nimmer in het licht verschenen.

Digitized by Google

geen spoor kunnen ontdekken. Eene gezonde grammaticale uitlegging (hoedanige de heer Magnin heeft te baat genomen) kan hier geen juist bescheid geven: wij moeten trachten, die woorden naar den waren zin van het Oud-Duitsche staatsregt te verklaren.

Mij dunkt, dat wij, om tot een juist resultaat te geraken, ons drie vragen ter beantwoording moeten voorstellen, namelijk:

1°. Wat behoort men te dezer plaatse door *pagus* te verstaan?

2°. In welke verhouding stond een *pagus* tot een *comitatus?*

3°. Wanneer en in hoeverre kon zoodanig een *pagus* met den bijnaam *forestensis* worden bestempeld?

I. Dat het woord *pagus* oudtijds *landschap* beteekende, behoeft thans den lezer wel niet meer herinnerd te worden, en men zal ter naauwernood kunnen gelooven, dat, ook in den tegenwoordigen tijd, verscheidene en niet onkundige schrijvers, uit stukken van de tiende, elfde en twaalfde eeuw, het genoemde woord door *dorp* vertalen *). Reeds bij Caesar komt dit woord in genoemde beteekenis voor, als hij zegt, dat de Sueven, verreweg het grootste volk der Germanen, honderd *pagi* hadden *),

*) Zie b. v. de belangrijke noot van Prof. A. Ypey en Mr. H. O. Feith, *Oudheden van het Gooregt en Groningen*, blz. 132, noot *).

*) Caes. *de Bell. Gall.* IV. 1. Suevorum gens est longe maxima, et bellicosissima Germanorum omnium: ii centum pagus habere dicuntur.

Digitized by Google

en dat geheel Helvetië in vier *pagi* was verdeeld *). Eveneens behoort men bij de uitdrukking van Tacitus, waar hij van de principes spreekt, qui jura per pagos vicosque reddunt, liever aan ommegaande regters te denken, dan aan den magistraat van vlekken en dorpen †). Wil men voorbeelden uit lateren tijd, toen de veranderde staatsinrigtingen veelal ook de beteekenis van vele woorden wijzigden, Ammianus Marcellinus heeft ons ettelijken bewaard §). Wat in de Latijnsche oorkonden door *pagus* werd uitgedrukt, was de *gau* der Duitsche volksstammen, *gaue*, *goo*, *ga*, *gauwen*, *gewe*, *gawi*, *kouwi* **); het *landschap*, waartoe de afzonderlijke

*) Caes. *de bell. Gall.* I. 12. Omnis civitas Helvetia in quatuor pagos divisa est.

†) *Tacit. German.* 12. Eliguntur in iisdem conciliis et principes, qui iura per pagos vicosque reddunt.

§) Amm. Marcell. *Rer. Gest.* l. XV. p. 36 *Valesii.* Re hoc modo finita, paulo post et Lentiensibus Alamannicis pagis indictum est bellum. Ibid. l. XVI p. 60. Post variatas itaque sententias plures, cum placuisset per decem pagos Allemannam aggredi plebem. Ibid. l. XVIII p. 114. Egressurus autem ad procinctum urgentem, cum Alamannorum pagos aliquos esse reputaret hostilia, et ausuros immania. Ibid. p. 115. Alamanni tamen omnes, quos petebat exercitus, confine periculum cogitantes, Suomerium regem amicum nobis ex pactione praeterita monuerunt, minaciter, ut a transitu Romanos arceret: eius enim pagi Rheni ripis ulterioribus adhaerebant.

**) Vgl. Grimm, *Deutsche R. A.*, blz. 496, en vooral het uitstekende werk van Pfeffinger, *Vitriarius illustratus*, t. II. p. 571-585. Eichhorn, in het straks aan te halen werk, houdt de verwantschap van gau met γαῖος staande, waarop reeds Wolfgang Lazius had opmerkzaam gemaakt. Zie Sagittar. *Antiq. Thuring.* l. IV. c. 2. § 4. blz. 201. Grimm schijnt niet aan de afleiding van het Grieksch te hechten.

Digitized by Google

marken behoorden *). En vermits in de Germaansche oudheid niet het erf, maar de massa der erfgezetenen den staat of een onderdeel des staats uitmaakte, moet veelal het woord *pagus* vertolkt worden door staatsregtelijke vereeniging der weerbare stamverwante burgerij van hetzelfde landschap. Vgl. de uit Ammianus Marcellinus eerst medegedeelde plaats †).

II. De heer Driessen schrijft in zijne voortreffelijke Monumenta, dat in den pagus Drenthe zich onderscheidene comitatus bevonden, als daar waren: Comitatus Eberhardi, Comitatus Baldrici, Comitatus Temmonis §). Doch teregt hebben de heeren Ypey en Feith het onbewezene dezer stelling aangetoond, vermits alle drie genoemde vorsten graven kunnen zijn geweest van één graafschap, maar op onderscheidene tijden: Eberhard omstreeks

*) Zie Grimm, t. a. p. Waar laat zich thans nog die oude verdeeling beter voorstellen dan in Drenthe, waar ook ten huidigen dage een zoo groot aantal marken aanwezig is?

†) Zie nog L. von Löw, *Geschichte der Deutschen Reichs- und Territorial-Verfassung*. Heidelb. 1832, § 6. H. Zoepfl, *Deutsche Staats- und Rechts-Geschichte*, Heidelb. 1834, p. I. blz. 51. Eichhorn, *Deutsche Staats- und Rechts-Geschichte*, 4te Ausg. Gött. 1834, § 14*b* not. a blz. 65. Bij het gebruik van dit voortreffelijke werk moet men echter in het oog houden, wat von Richthofen zegt: »Ueber den ursprünglichen Begriff von *Comitatus* und *pagus* schienen mir Urkunde und Gesetze, zu denen zu eilen jede Seite des Eichhornschen Buches mich gezwungen hatte, in mehreren Punkten Abweichungen von Eichhorns Ansichten zu verlangen.'' Vorr. zu *Friesische Rechtsquellen*. Berl. 1841, 4to.

§) Driessen, *Monumenta Groningana vet. aevi inedita*, d. IV, blz. 866.

Digitized by Google

het jaar 942, Balderik omstreeks het 1006, en Temmon (liever Temmo) omstreeks het jaar 1025 *).

Kunnen, zeg ik; want hoezeer de aangehaalde schrijvers dat regtstreeks bevestigen, is echter de onmogelijkheid van het tegendeel ook geenszins bewezen: en daarom stelde ik als tweede vraag: in welke verhouding stond een *pagus* tot een' *comitatus?*

Het valt niet te ontkennen, dat er pagi, gauen gevonden werden, die uit meerdere graafschappen bestonden †). Zoo leest men in de akte van deeling des Rijks ten jare 870 §): in Brabacto (Braband) **) Comitatus quatuor — in Hasbania ††) Comitatus quatuor — in Wavrense Comitatus duos. Een ander voorbeeld levert een giftbrief van Otto II op, waarbij het Coenobium Quedlinburgense met twee curtes is vermeerderd, beide in pago Hartego §§), doch de een in comitatu Deommonis, de ander in comitatu Friderici *) gelegen. Nog blijkt hetzelfde uit eenen giftbrief van keizer Arnulfus, die ten jare

*) Ypey en Feith, t. a. p., blz. 134.

†) Zie Eichhorn, t. a. p., 383 blz. 462, 463, noot i.

§) Bij Pertz, *Monument. Germ. Hist.* t. I, blz. 489.

**) Bracbant — Bracgau. Ahd. *panz*, Nederd. bant, in de Composita *Brabant*, *Teisterbant*. Grimm, *D. R. A.* blz. 496. Vgl. Eichhorn, t. a. p., blz. 65.

††) *Hasbania*, *Hespengau*, Eichhorn, t. a. p., blz. 462 not.

§§) Go beteekent, gelijk bekend is, ook al hetzelfde als gau; men denke slechts aan ons Oostergo, Westergo, Hunsingo, Fivelgo, zoo ook Agredingo, Hardgo, Hassago, Huverango, Lisgo, Nitergo, in ettelijke oude stukken bij Pfeffinger, t. a. p., blz. 575.

***) Vgl. Pfeffinger, t. a. p., blz. 575. Maderi *Antiq. Brunsvic.*, p. 113.

Digitized by Google

889 aan het klooster van Corvey ten geschenke gaf al wat zekere Howardus had bezeten in pago Huverango, in comitatibus Ecberti, et Reithardi, et Herimanni †). Hieruit volgt, dat de stelling van Driessen niet geheel zonder voorbeeld is: maar juist de zeldzaamheid van zoodanige voorbeelden tegenover een onnoemelijk getal diplomata, waar comitatus in pagos distributie vermeld worden; plaatst tevens het onwaarschijnlijke eener dusdanige stelling in het licht.

Meestal waren de *pagi* onderdeelen der *comitatus*, vooral in de tijden na Karel den Groote, toen de uitgestrekheid van vele graafschappen allengskens werd uitgebreid §), of liever, toen meerdere graafschappen onder éénen graaf werden vereenigd **). Honderden in getal zijn de voorbeelden van deze verhouding tusschen de gauen en de graafschappen, en wij vermeenen deswege naar de goudmijn van Pfeffinger te mogen verwijzen.

Eindelijk ontbreekt het ook niet aan voorbeelden, dat een comitatus zich over eenen geheelen pagus uitstrekte en beide woorden hetzelfde gedeelte des lands te kennen geven ††). Zoo leest men in

†) Zie Schaten, *Annal. Paderborn.*, blz. 216.

§) Vgl. Ypey en Feith, t. a. p., blz. 138.

**) Van zoodanige vereenigingen was het politieke systeem van Karel den Groote vreemd. *Monach. San. Gall. Gest. Car. M* bij Pertz, *Mom. Germ. Hist.*, II p. 736: Providentissimus Karolus nulli comitum, nisi his, qui in confinio vel termino barbarorum constituti, erant, plus quam unum comitatum aliopudendo concesso.

††) Oft ist *pagus* und *comitatus* identisch, man findet daher auch jenen Ausdruck auf die Stadtdistricte in den römischen Provinzen übertragen, für welche *ein* comes bestellt wurde, Eichhorn, t. a. p., blz. 461.

Digitized by Google

een capitulare*) van Karel den Groote van pagus Lugdunensis, Cabilionensis, terwijl in de reeds meermalen aangehaalde scheidakte van 839 een comitatus Lugdunensis, Cavallonensis †) wordt vermeld. Zoo maakten ook Hunsingo en Fivelgo reeds in de tiende eeuw afzonderlijke graafschappen uit: immers wij lezen in een charter van den jare 997: Insuper praedae in Frisionibus quicquid abbatissae in quatuor *comitatibus* videlicet Hunesgo, Fualgo, Merme, Mecheta, tributaria munificentia avi nostri recepisset §). Uit dezen hoofde is het dan ook den heeren Feith en Ypey voorgekomen, dat er weinig grond van twijfel is, of het graafschap van Drenthe zal, omstreeks het midden der elfde eeuw, wel reeds dezelfde uitgestrektheid hebben gehad, welke het landschap van dien naam heeft **).

Terwijl nu Driessen oordeelde, dat de pagus Drenthia uit onderscheidene comitatus bestond, en Feith en Ypey in dien pagus éénen comitatus meenden te vinden, is Magnin van gevoelen, dat diezelfde pagus in het midden der tiende eeuw slechts een onderdeel van een graafschap zal zijn

*) Capit. prim. a. 806, bij Georgisch, blz. 715.

†) Pertz, *Monum.* I, blz. 445, aangehaald bij Eichhorn, t. a. p.

§) Bij Pontan. *Hist. Gelr.*, blz. 37.

**) Ypey en Feith, t. a. p., blz. 135. Echter moet men hier niet uit het oog verliezen, dat *nopens het midden der elfde eeuw* het behandelde punt geen onderwerp van pleit meer kon zijn: in stukken van 1040 en later, wordt Drenthe niet meer pagus, maar comitatus geheeten: de vraag is slechts, of de pagus van 943 dezelfde was als de comitatus van 1040. Zie Magnin, *Overzigt*, I, blz. 121.

Digitized by Google

geweest *). Dit laatste gevoelen schijnt in den eersten opslag te worden ondersteund door de uitdrukking der giftbrieven in pago Thrente, in comitatu Everhardi enz. Immers uit een groot aantal door Pfeffinger medegedeelde diplomata schijnt te blijken, dat de plaats, waar het in elk derzelve bedoelde predium gelegen was, door den pagus, de ligging van den pagus weder door het noemen des graafschaps zij aangeduid geworden. Doch met deze beschouwing zal men zich niet kunnen vereenigen, wanneer men nagaat, dat dikwerf in sommige stukken de naam van den graaf vermeld wordt, en weer in andere diplomata de naam van het graafschap wordt aangeduid, terwijl dan juist het graafschap menigmaal denzelfden naam draagt, als de elders vermelde pagus, tot het gebied van dien graaf behoorende. In de achtste, negende en tiende eeuw toch had men veelal de gewoonte den naam van den graaf, en niet dien van het graafschap te noemen; terwijl in volgende eeuwen de naam van het comitatus wordt gemeld, en die des graven verzwegen. En zoo was het juist met betrekking tot Drenthe het geval. In 943 maakte de pagus Drenthe waarschijnlijk ook een graafschap uit, dat eveneens Drenthe werd genoemd, en waarover Eberhard graaf was; gelijk in 1006 Balderik en in 1025 Temmo die waardigheid in dat graafschap bekleedden: en dit was hetzelfde graafschap, dat later in meer dan eenen giftbrief van 1040 door Hendrik III comitatus Trenthe genoemd werd.

*) Magnin, *Overzigt*, I, blz. 121.

Digitized by Google

Vermits er dus geene de minste geschiedkundige sporen aanwezig zijn, dat er in het graafschap van Everhard, van Balderik, van Temmo, meerdere *pagi* gelegen waren, en hetzelfde Drenthe, dat in vroegere giften naar den graaf werd aangeduid, later als graafschap van dien naam werd genoemd, is het, mijns bedunkens, meer dan waarschijnlijk, dat de pagus Trente in de tiende en eerste helft der elfde eeuw niet, gelijk de de heer Magnin wil *), een onderdeel van een graafschap is geweest, maar een afzonderlijk, geheel op zich zelf staand comitatus. Wij kunnen ons dus ook in geenen deele vereenigen met hetgeen dezelfde kundige schrijver heeft aangemerkt, dat het namelijk »Adelbold, den negentienden Bisschop van Utrecht gelukte, den keizer Hendrik II over te halen, om het landschap (pagus) Drenthe, tot dus ver slechts een gedeelte van een graafschap hebbende uitgemaakt, afzonderlijk tot een graafschap te verheffen, immers voor het toekomstige tot een afzonderlijk graafschap te bestemmen" †).

Neemt men nu deze onze opvatting (die wij overigens niemand wenschen op te dringen en gaarne voor betere uitlegging terugnemen,) als de ware, althans als de meest waarschijnlijke aan, zoo vervalt nog deze en gene zwarigheid, naar ons oordeel bij eene tegenovergestelde verklaring moeijelijk uit den weg te ruimen. Hendrik II schonk in 1040 den comitatus de Thrente aan de kerk van

*) Magnin, *Overzigt*, I, blz. 121.

†) Magnin, *Overzigt*, I, blz. 120.

Digitized by Google

St. Maarten, en in het volgende jaar 1025 bevestigde Coenraad II den Utrechtschen Bisschop in het Jagtregt in pago Thrente. Was dan nu de tot *comitatus* verhevene *pagus* wederom eene eenvoudige *pagus* geworden? Neen, is het antwoord: maar de brief van 1024 houdt geene *dadelijke* overdragt van het graafschap Drenthe in, maar vervat slechts in korte woorden, dat de St. Maartens-kerk van Utrecht dat graafschap *in het vervolg zal hebben* (deinceps habendam) *). Gaarne geven wij deze uitlegging toe; maar geeft de wegschenking van een graafschap in tempus of sub conditione tevens te kennen, dat hetzelve eerst daardoor een graafschap wordt? Neen: de pagus Thrente was sints lang een comitatus de Thrente; de pagus Thrente is nimmer tot een' comitatus Thrente verheven of in eenen comitatus Thrente veranderd: de comitatus Thrente bleef volgens de beginselen van Oud-Duitsch staatsregt evenzeer een pagus Thrente; en, al ware ook in 1024 de comitatus de Thrente oogenblikkelijk op de St. Maartens-kerk te Utrecht overgegaan, zoo kon nogtans Coenraad in 1025 niet minder juist Drenthe eenen pagus noemen.

In 1040 begiftigde Hendrik III, bij eenen openen brief, de kerk van *St. Maarten* te *Utrecht* met de uitgebreide landgoederen *Uphelte*, *Witthelte* en *Pithelo*, welke zekere Ulffo en deszelfs broeder *in comitatu Trente* in eigendom hadden bezeten †).

*) Magnin, t. a. p., blz. 120.

†) Praedia, quae Ulffo et frater eius, in comitatu Trente, tenere et possidere visi fuerunt, et postea, pro nefanda temeritate,

Digitized by Google

Te gelijker tijd beschonk dezelfde Vorst de kerk te Utrecht met de erfgoederen, gelegen tusschen de *Emese* en de *Laveke*, genaamd *Lintherunge* en *Even* *). Men heeft zich beijverd in Drenthe de ligging dezer plaatsen op te sporen, maar geen dorp, geen vlek, geen gehucht, geen huis, geen' stroom, geen meer gevonden, dat met de vermelde benamingen eenige overeenkomst had; men heeft gissingen bij gissingen gevoegd, en toch tot het besluit moeten komen, dat de praedia, hier bedoeld, buiten Drenthe zullen zijn gelegen geweest †). Neemt men nu onze zoo even voorgestelde uitlegging aan, zoo is ook het vreemde, dat al deze gissingen tot geen resultaat geleid hebben, weggenomen: zoo is het duidelijk, dat, terwijl Goselinus ten jare 1040 in comitatu Trente het gezag voerde, het graafschap van Rodolfus elders moet worden gezocht.

III. In hoe verre nu kon zoodanig een pagus met den bijnaam *forestensis* worden bestempeld?

Reeds boven is opgemerkt, dat, voor zoo verre wij hebben kunnen nagaan, het woord *forestensis* nergens in de oude stukken voorkomt. *Forestalis*, *forestarius*, ziedaar uitdrukkingen menigvuldig in oude oorkonden gebezigd: maar noch Ducange, noch andere lexicographen hebben aan het woord forestensis eene plaats in hunne woordenboeken ingeruimd. Pfeffinger deelt honderden van keizer-

in iudicio victi, digne et laudabiliter perdidere. Zie Heda, l. l. p. 120. Driessen, l. l. IV. blz 863.

*) Heda, l. l. p. 121.

†) Magnin, t. a. p., blz. 131

Digitized by Google

lijke privilegiën betrekkelijk het jagtregt mede; Fritsch verzamelde, in een lijvig boekdeel, een overgroot getal statuten en vertoogen, tot hetzelfde onderwerp betrekkelijk: doch in geen dier werken is mij éénmaal het woord forestensis voor oogen gekomen.

Deze omstandigheid heeft eenen zeer geachten vriend, (aan wiens geleerdheid en vriendschap ik gelijke verpligting heb), op het denkbeeld gebragt, dat Foresta een eigen naam zoude zijn, vermits de plaatselijke benamingen in middeleeuwsche oorkonden bijna altijd hare adjectiva door de eindsyllabe *ensis* vormen; zoodat pagus forestensis dus in den giftbrief van 943 *de gouw van Foresta* zou moeten beteekenen. Meer dan één oud dorp in Gelderland en naburige gewesten draagt den naam van *Voorst*, *de Vuursche* enz., meer dan één oud-adelijk geslacht heette of heet nog in onze dagen *van Voorst*, *Foreest* enz. De heeren van *Voorst* waren de oudste bezitters van het huis der van Rechterens. — Eindelijk, men behoeft ook thans de grenzen van Drenthe niet verre te overschrijden, om telgen uit het geslacht van Foreest te ontmoeten.

Deze gissing is ongetwijfeld scherpzinnig, en ik zoude daarmede onvoorwaardelijk mij vereenigen, ware het niet, dat zoo wel van een jus forestense als van eenen pagus forestensis wordt gewag gemaakt, en zoo de vergelijking als het noodzakelijke verband van alle de aangehaalde brieven mij verbood aan eenen anderen pagus dan den pagus Trente te denken.

Digitized by Google

Eene andere uitlegging is door den heer Magnin aan de woorden *pagus forestensis* gegeven. »De naam zelve (zegt deze schrijver) toont genoegzaam aan, dat men niet te denken hebbe aan eenig onbepaald jagtveld, maar aan *een bepaald gedeelte boschachtigen gronds*, tot het Landschap Drenthe hebbende behoord. De *Woudstreek*, het *Woud*, *Pagus Forestensis* is een eigennaam. Zonder den minsten twijfel hebbe men daardoor te verstaan het landgoed (predium), hetwelk bij en onder het huis (villa) Cruoninga was gelegen, dat nog langen tijd deszelfs ouden naam heeft behouden, als in de 13de en 14de eeuwen *Drentherwolde* (*Threntawalda*, *Thrantawalda*) geheeten hebbende; dat later *Gho* en *Wold*, het *Gho* en *Woldregt*, is genoemd geworden, en dat heden nog bekend is onder den naam van *Gooregt*, hetwelk thans een gedeelte uitmaakt van de tegenwoordige provincie Groningen, doch vroeger het Noordoostelijk deel van het landschap (pagus) Drenthe is geweest*)." Doch deze uitlegging wordt naar mijn oordeel niet alleen twijfelachtig, maar zelfs omvergestooten, wanneer men nagaat:

1°. Dat *foresta* nooit beteekenen kan eene boschachtige landstreek als zoodanig beschouwd.

2°. Dat *pagus* altijd eene door staatsregtelijke, nimmer door natuurkundige betrekkingen afgeperkte landstreek te kennen geeft.

3°. Dat een *pagus in pago* niet denkbaar is, en dus evenmin een *pagus forestensis in pago Thrente.*

*) Magnin, *Geschiedk. Overzigt*, I blz. 107, 108.

Digitized by Google

Het woord *foresta* beteekent, volgens eenen middeleeuwschen schrijver, *tuta ferarum mansio, non quarumlibet, sed sylvestrium**), eene bevredigde plaats, binnen welke grof wild wordt bewaard. Groot is dus het onderscheid tusschen *foresta*, *sylva*, *nemus*, *saltus*. Eene *foresta* zonder boschachtigen grond laat zich even goed denken, als eene *sylva* zonder privatief jagtregt. »Dat het middeleeuwsche *forestum* (zegt de heer Magnin) niet anders dan *woud* of *bosch* beteekent, is genoegzaam bekend en wordt door het Fransche woord *forêt* ten duidelijkste aangetoond †)." Wij betwijfelen de juistheid dezer gevolgtrekking en houden ons overtuigd, dat de veranderde staatsinrigtingen en de afschaffing van het leenregt aan het woord *foresta*, in de Fransche taal overgeplant, eene gewijzigde beteekenis heeft gegeven, die het vroeger nooit heeft gehad.

Houdt men nu de oorspronkelijke beteekenis van *foresta* voor oogen, zoo kan het ook niet onduidelijk zijn, wat het woord *forestensis* te kennen geve; wat door *pagus forestensis* in den giftbrief van 943, wat door *jus forestense* in alle de hierboven vermelde stukken, te verstaan zij. Het laatste is het regt van afgeslotene of privatieve jagt op hoog wild (venatio ferarum non quarumlibet sed sylvestrium), op die plaatsen, waar de Keizer zich

*) Zie Spelmanni *Glossar.* in v. *foresta.* Ducange, in V.

†) Magnin, t. a. p., I. blz. 94. De uitdrukking *forestum* komt niet dan hoogst zelden voor: gewoonlijk vindt men in de middeleeuwsche oorkonden het woord *foresta* (in het vrouwelijke geslacht) gebezigd.

Digitized by Google

hetzelve had voorbehouden, en dezen of genen zijner gunstelingen met de uitoefening daarvan belastte: in welk geval zoodanige plaats een locus of regio forestensis was. Gaf de Keizer nu aan iemand dat regt (of de inkomsten, die hem dat regt verzekerde) over eenen geheelen comitatus, zoo werd deze een comitatus forestensis: schonk hij het weg over eenen pagus, zoo werd deze een pagus forestensis.

Een pagus forestensis gaf dus niet in de Oud-Duitsche staatsinrigtingen eene woudstreek te kennen: het was geen door de natuur, maar door het bestuur des lands afgeperkt oord, en er kan diensvolgens ook nimmer aan eene *pagus forestensis in pago Trente* of *Thrente* *) gedacht worden. Het ligt buiten mijn tegenwoordig bestek, na te gaan, welken invloed deze opmerking, indien zij juist is, op de geschiedenis van het gewest zal moeten uitoefenen; hoe de pagus Forestensis dan nimmer Threntawalda, Drentherwolde, het Gooregt, kan aanduiden, maar wel degelijk geheel Drenthe omvat. Ik wil alleen nog hen, die aan de gegrondheid der hier te berde gebragte verklaring mogten twijfelen, uitgenoodigd hebben tot eene naauwkeurige vergelijking der medegedeelde giftbrieven, opdat het hun niet ontga, dat nergens van eenen pagus in pago gerept wordt, maar dat daar, waar *in pago Trente* geschreven staat, de woorden *in pago forestensi* niet voorkomen: alleen had in den eersten brief bij *in pago forestensi* het woord *Trente* kunnen gevoegd zijn. Doch toen ten tijde plagt men nog (gelijk wij reeds

*) Gelijk de heer Magnin wil, d I. blz 94, 106, 137 enz.

Digitized by Google

aanmerkten) zich in de aanduiding der plaats bij den naam des regenten te bepalen.

Dan, hoe men ook de onderscheidene boven vermelde bescheiden opvatte en uitlegge, altoos strekken zij ten bewijze, dat het jagtregt in Drenthe aan den Utrechtschen Bisschop grootendeels is afgestaan, en de kerk met wereldlijke voorregten is begunstigd geworden.

Reeds hebben wij ter loops gewaagd van eenen door Heda *) medegedeelden giftbrief van den jare 1040, waarbij Hendrik III aan de kerk van St. Maarten te Utrecht de landgoederen Uphelte, Witthelte en Pithelo schonk: thans moeten wij vermelden, dat het kapittel van St. Pieter ter genoemder stede nog in de XVII eeuw, op grond van dien giftbrief, niet alleen aanspraak maakte op het privatieve regt van visscherij in den stroom de Aa, nabij Uffelte, maar tevens op het uitsluitend regt van jagt in en rondom de vermelde plaats †). De heer Magnin heeft vermeld, dat in de geschrevene instructie, die aan den rentmeester des kapittels in Drenthe was gegeven, ook het navolgende werd gevonden:

»Sal gehouden wesen voor te staen ende te main»tineren alle de regten en gerechtigheden, den Ca»pittele in den lande van Drenthe ende daer ontrent »toestendigh, ende specialyk de Visscherye in de »Rieviere de Aa, mitsgaders de *Wildbane* in ende »ontrent Uffelte."

*) Heda, t. a. p., blz. 113, 114.

†) Zie vooral Magnin, I. blz. 122 vlg. Verg. Driessen, t. a. p., III. blz. 512 vlg. IV. 863 vlg.

Digitized by Google

Van waar dit laatste? Immers (gelijk de heer Magnin teregt opmerkt) in den geheelen giftbrief wordt met geen enkel woord van het regt van jagt gerept. De slotwoorden der gifte schijnen hiertoe aanleiding te hebben gegeven: immers die *praedia* werden aan de kerk te Utrecht weggeschonken, cum areis, aedificiis, mancipiis, agris cultis et incultis, pratis, pascuis, campis, aquis, aquarumve decursibus, molendinis, piscationibus, viis et inviis, exitibus et reditibus, quaesitis et acquirendis, et *cum omnibus suis pertinentiis et utilitatibus, quae umquam inde provenire possunt.* Het laat zich ligtelijk begrijpen, dat zoo algemeen genomene woorden in lateren tijd geacht konden worden voor eene uitlegging in onbeperkten zin vatbaar te zijn.

Ook andere voorregten, die tot het Jagtwezen in betrekking staan, vinden wij aan kerkelijke stichtingen verleend, zoo wel aan plaatsen buiten Drenthe gelegen ten opzigte van dat gewest, als aan kloosters binnen hetzelve aanwezig omtrent de uitoefening van het Jagtregt in vreemde oorden. Tot de eerste rekenen wij de valken, die de Utrechtsche Bisschop jaarlijks uit de kerken te Anlo, te Beilen en te Vries trok, en die door den kerkvoogd Johannes aan de kerk te Steenwijk zijn afgestaan: welke valken niet in natura geleverd werden, maar in geldswaarde werden betaald. Reeds boven hebben wij gelegenheid gehad met een woord van deze schattingen te gewagen: uit onderscheidene stukken, door de heeren Magnin en Driessen medegedeeld, leeren wij dezelve nader kennen. Uit eenen reeds vroeger ver-

Digitized by Google

melden brief van den Utrechtschen Bisschop Herbertus van den jare 1141, blijkt het, dat de kerk van Steenwijk, tot op dien tijd toe, jaarlijks aan den kerkvoogd een aantal valken moest opbrengen, doch dat dezelve bij dien brief van deze schatting zijn ontheven *). Later (en wel in 1295, toen de kerk van Steenwijk, die vroeger slechts eene gewone parochiale kerk geweest was, doch destijds tot eene collegiale kerk werd verheven,) heeft de Bisschop Johannes aan haar de gifte gedaan, straks door ons aangeduid: hebbende, naar het schijnt, de bedoelde schatting voor elk der drie kerspelkerken slechts in éénen valk bestaan †). De kerk van Beilen kocht dien in het jaar 1369 §) voor 10 loot lodich zilver af, waartoe de kerk van Westerbork (als zijnde eene dochter der Ecclesia Beylensis) een derde deel moest betalen. Dit blijkt uit eenen brief van den jare 1359, dien wij, dewijl hij tot hiertoe nergens is medegedeeld, hieronder laten volgen **). De kerk te Vries

*) Zie Driessen, t. a. p., I. blz 194, en hierboven, blz.

†) Zie Magnin, t. a. p., blz. 129.

§) Niet 1396, gelijk bij Magnin t. a. p., tweemalen voorkomt. Zie Driessen, t. a. p, III. blz. 516.

**) Zie Driessen, t. a. p., III. blz. 517. Deze brief luidt aldus:

In nomine Domini, Amen. Constitutus coram nobis Johanne diuina permissione Abbate Monasterij Beate Marie in *Dickenijnghe* ordinis sancti Benedicti, ac Henrico de Gasselte, Decano *Drenthie*, sub anno incarnacionis Domini Millesimo CCC° LIX°, feria quinta post diem Beate *Scolastice* virginis, in *Rolde* fratribus videlicet Johanne in *Beijlen* ac Gherardo in *Borke* ecclesiarum curatis, in figura iudicij ipso Johanne dictum Gherardum nomine ecclesie sue impetente pro subsidio sibi ab eodem Gherardo faciendo ad pecuniam dictam Valkenghelt, consuetam dari singulis annis

Digitized by Google

gaf, blijkens eene aanteekening van het jaar 1466 *), in dat jaar *een golden Rensen gulden*, en in 1496 †) *drie enkel golde Rinsen gulden ende* IIII *olde Vleemsche des jaers:* terwijl uit eene andere oirkonde, van 1488, van een geschil blijkt, waartoe traagheid in het voldoen der valkenpachten aanleiding had gegeven.

Wij zeiden, dat ook aan kloosters in Drenthe voorregten tot het Jagtwezen betrekkelijk, buiten dat gewest zijn verleend, en hadden daarbij op het oog, wat de schrijver van den *Tegenwoordigen Staat van Drenthe* vermeldt, dat namelijk het convent

Canonicis in *Steenwijk* ab ecclesia de *Beijlen* dictoque Johanne proponente, quod ecclesia de *Bork* sit filie sue matricis ecclesiae in *Beijlen*, in procreacione dicte filia ea nimirum racione, ne dicta matricalis ecclesia in *Beijlen* in productione filie in *Bork* eiusque dotis assignacione nimium lederetur ita sic a Collatoribus, institutoribus, seu donatoribus, a consensu dijocesani qui pro tempore fuerat ordinatum ac multo post tempore per continuam solucionem ratificatum, videlicet ut ecclesia in *Beijlen* duplam partem et ecclesia in *Bork* terciam partem persoluere debeat pecunie memorate, facta igitur coram nobis in causa supradicta litis contestatione receptaque testium productione ips isque testibus diligenter examinatis ac eorum receptis deposicionibus auditisque parcium allegacionibus ac consideratis aliis in dicta causa considerandis, inuocata nihilominus gratia specie sancti ipsam ecclesiam in *Borke* tamquam filiam seu Curatum eiusdem ecclesie nomine ipsius in solucione tercie partis prenotate pecunie cuiuscumque ecclesiam monete pro tempore currentis fuerint ipsi matrici ecclesie in *Beijlen* seu eius Curato qui pro tempore fuerit ipsius nomine pro diffinitiuam sentenciam condempnamus. Actum et datum sub sigillis nostris Anno, die et loco predictis.

*) Zie Magnin, t. a. p., blz. 129.

†) Deze oorkonde wordt medegedeeld bij Magnin, t. a. p., blz. 131.

Digitized by Google

te Dikninge het regt van jagt in de provincie Overijssel heeft bezeten. De heer Magnin zegt, dat hem zulks uit geene voorhandene oorkonden is gebleken, terwijl ZEd., ten opzigte van des convents regt tot de visscherij in de rivier de Reest, eenen brief mededeelt, waarbij Helmich van Ittersum, Walther Stellingh, Egbert van den Ruetenberghe en Harmen Haeghen, als *moetsoenslude* een geschil beslechten tusschen Hendrik, Abt te Dikninge met zijn convent en de gebroeders Reynold en Roelof van den Cloester met de kinderen des eerstgenoemden *). Het is waar, dat in dit stuk niet van een Jagtregt in Overijssel gesproken wordt; doch waarschijnlijk zullen de rijke Drentsche edellieden uit het geslacht der van den Cloesters ook niet onaanzienlijke bezittingen aan de overzijde van de Reest hebben gehad. Ware dit nu het geval, zoo had het convent ook daar het regt van jagt; want de arbitrale uitspraak, die een einde maakte aan »all alsullike scelinghe, die sie mit mallicanderen ghehat moeghen hebben, recerende van Visscherien, van stallen, van *Jaeghen*, van *Hoenrevanghen*, en van allen ghebreken, die daervan ghecomen moeghen wesen — bepaalde, dat Convente en Reynolt voers., oft syn eerfgen. moeghen *jaeghen* en *hoenre vangen* ellic op des anders lant."

Dan, wat hiervan zij, dit Jagtregt kon zich niet verder dan over een betrekkelijk zeer klein gedeelte van Overijssel uitstrekken: het is uit andere bescheiden, mijns inziens, duidelijk, dat over geheel het Hoogschout-amt van Sallandt het convent te Dikninge

*) Magnin, *de Voormalige Kloosters in Drenthe*, blz. 47.

Digitized by Google

het regt van jagt heeft bezeten, en dat in zoo verre de schrijver van den *Tegenwoordigen Staat van Drenthe* moet geacht worden deze daadzaak juist te hebben vermeld. Immers bij een naauwkeurig onderzoek der losse stukken, ter gewestelijke Griffie van Drenthe berustende, is mij zulks ten duidelijkste gebleken, mits men slechts het bezitregt van een op titels berustend eigendomsregt onderscheide: een bezitregt, waarin de rentmeesters van Dickninghe in den jare 1767 voor de eerste maal zijn gestoord *).

Voor het overige zijn ons geene stukken bewaard gebleven, waaruit men zoude kunnen opma-

*) Aan zijde der rentmeesters is alstoen met getuigen bewezen, maar naar menschen geheugenis, dat dit regt niet *clam*, maar *publico* was uitgeoefend. Dat hiervan geen titel kan worden geproduceerd, komt (gelijk het in een der betrekkelijke deductiën is aangeduid) vandaar, »dat men dit regt tot de Jagt in die plaatsen moet ansien als een posses, 't geen niet verder bewesen kan worden, als excederende 's menschen geheugenisse en gevolgelijk infererende een regt so vast, als of hetselve door versegelde en legale instrumenten ten petitoir was aan den dag gelegt. Dewijl nu dit geexerceerde regt niet proflueert uit enige personele qualiteit nog van riddermatige nog van burgerlijke, ook gevolgelijk aan geen personele requisiten van beschrijvinge, besit van havesate of Burgerregt kan worden getoest, maar alleen schijnt afgeleid te kunnen worden uit een voorregt an het adelijk Stift Dikninge al in vroege tijden verknogt, hetgeen door de applicatie der geestelijke goederen, en de erectie der republica is gedevolveert op 's Lands Staten, als gesuccedeert in het regt van den Abt," etc.

Het komt mij voor, dat hier geene quaestie hoegenaamd is van het bestaan hebbend Jagtregt: de Overijsselsche Overheid ontkende dit ook niet; maar het was alleen de vraag, of de Jagtreglementen, in die provincie geëmaneerd, het bestaan hebbend regt konden vernietigen.

De Prins van Oranje heeft de stukken overgenomen, om dezelve in persoon te onderzoeken, doch er is dienaangaande nooit eenige beslissing gevallen. In 1790 is dit regt op nieuw gereclameerd, en op eene eindelijke afdoening aangedrongen.

Digitized by Google

ken, dat in de veertiende, vijftiende en zestiende eeuw, ten opzigte van bijzondere personen of standen, privilegiën in de uitoefening der lage jagt in Drenthe zouden hebben bestaan. Noch vroeger de kastelein, noch later de drost van Coevorden, noch edelen, noch gunstelingen van Keizers en Bisschoppen, schijnen dienaangaande eenig bijzonder voorregt te hebben genoten: de lage jagt bleef vrij en aan ieders eigendommen verknocht, en het is buiten alle bedenking, dat ook in dit opzigt de adellijke grondbezitters niet boven de onadellijke landeigenaren zijn bevoorregt geweest *).

Het bezit van grondeigendommen, en ook dit alleen, was de maatstaf, waarnaar staatsregtelijk gezag in het landschap werd toegekend; en het regt, zoo van jagt als van visscherij, was verknocht aan het bezit van aandeel in de gescheidene of ongescheidene marken †).

Eene uitzondering echter op den algemeenen regel maakte de heerlijkheid *Ruinen*. De bijzondere staatsinrigting dezer heerlijkheid, zoo afwijkende van de instellingen der overige vrije Drenthen, is ons in

*) Magnin, *Geschiedkundig Overzigt*, dl. II. st. I. blz. 112.

†) Zie Magnin, t. a. p., dl. II. st. II. blz. 77, alwaar hij mededeelt navolgend

Ordell gewiset int yaer van LXXVIII (1473) op den Zwoe-Maendach, to Rolde.

Tusschen den Drosten ende Wolter Craemer ende Gheert Wever is gewyst: de buertuych van *Hycken* stantafftich, ende Wolter ende Gheert vellich in der pantweringhe. Ende want de Kerchere van Beylen toende brieven van waerdeel in Hycker marcke, van des Convents wegen van Dickeninghe, soe mach de Kercheer visschen, mit synen huesgesinne, nae beloop synes waerdeels, als een ander buer.

Digitized by Google

Magnin's *Geschiedkundig Overzigt* uitnemend ontwikkeld, en, vermits het hier de plaats niet is, daaromtrent in nader onderzoek te treden, willen wij onzen lezer slechts naar dat werk verwezen hebben *). Daar, waar schier alle verordeningen den geest van het leenregt en eener weinig beperkte alleenheerschappij ademden, konde onmogelijk een jagtwezen bestaan, aan allen erfgezetenen gelijke regten toekennende. Wat meer zegt, de heer van Ruinen was alleen en bij uitsluiting tot de uitoefening van jagt en visscherij geregtigd: en geen ander mogt binnen de palen van zijn gebied in dezelve eene uitspanning zoeken, zelfs de twaalf etten, door de inwoners der heerlijkheid uit hun midden verkoren, om onder voorzitting van den landheer het regt in burgerlijke twistgedingen te handhaven, waren van dat genot verstoken. Zware straffen waren bepaald tegen dezulken, die in dit opzigt moedwillig de voorregten van hunnen wettigen heer schonden, en onder de stukken, die nog ten huidigen dage op den huize Echten voorhanden zijn, treft men daarvan, naar ons gemeld is, de duidelijkste bewijzen aan. Door alle tijden heen (zegt de meermalen aangehaalde schrijver) waren de heeren van Ruinen op dit hun regt zeer naijverig, en met de uiterste gestrengheid werden de jagtdelicten, op derzelver grondgebied begaan, vervolgd. Kostbare regtsgedingen, wegens overtredingen op het stuk der jagt in de heerlijkheid Ruinen, waren menigvuldig, en de voorbeelden zijn niet zeldzaam, dat een

*) Magnin, t. a. p., blz. 128-160.

Digitized by Google

enkele haas, ter sluik gestrikt of geschoten, of op eenige andere wijze binnen de palen der heerlijkheid gevangen, de oorzaak is geweest, dat een geheel huisgezin (waarvan het hoofd of een lid in hechtenis geraakte of buiten de heerlijkheid moest vlugten), door verlies van have en goed, ten behoeve van den heer van Ruinen verbeurd verklaard en ter goedmaking van regtskosten aangewend, tot den bedelstaf werd gebragt *). Het gevolg van deze gestrenge tucht was zonder twijfel, dat de wildbaan in de heerlijkheid Ruinen zich steeds in uitmuntenden staat bevond en als zoodanig tot aan 1795 bekend stond †).

Met den jare 1522 nam de bisschoppelijke regering over Drenthe een einde, en geraakte dit gewest in handen eerst van Hertog van Gelder, Karel van Egmond, daarna in die van Keizer Karel en Filips van Spanje. Hebben de uitheemsche stedehouders zich ook met het Drentsche Jagtwezen bemoeid? Wij hebben nergens eenig spoor ontdekt, waaruit zoude kunnen worden opgemerkt, dat onder het opperbestuur van Johan van Selbach en de volgende stadhouders in dit gewest belangrijke gebeurtenissen, die met het Jagtwezen in verband staan, zijn voorgevallen, noch ook dat door dezelve eenige verordeningen nopens dit onderwerp zijn uitgevaardigd. Doch de in vele opzigten hoogst verdienstelijke Joan van Ligne, Hertog van Arenberg, die bijna geen onderwerp van openbaar belang geheel uit het oog verloor, was de eerste, van wien wij met zekerheid

*) Magnin, *Overzigt*, dl. II, st. I. blz 155, 156.
†) Magnin, t. a. p., dl. II. st. II. bl. 217, 218.

Digitized by Google

kunnen melden, dat hij bepaalde reglementen op de uitoefening der jagt heeft ingevoerd. En geen wonder; — de veranderde staatsgesteldheid des lands wees de noodzakelijkheid aan, om nieuwe verordeningen te voorschijn te roepen; de bisschoppelijke magt, zoo groot in het geestelijke, maar ook in het wereldlijke zich tot in de schijnbaar kleinste aangelegenheden openbarende, was ten eenemale vernietigd, en de voorregten, voor en na door den Keizer aan dezen en genen kerkvoogd toegekend, waren tot den Keizer teruggekeerd, of liever, zij waren met de regthebbenden ten onder gegaan, om op den wenk van nieuwe en magtige regenten te herleven. Daarenboven — de openbare instellingen van het burgerlijke leven, het oordeel der menschheid over de regten en verpligtingen van vorsten en burgers, ondergingen langzamerhand eene ongeloofelijke wijziging; en bepalingen werden in schrift gebragt in zaken van burgerlijk bestuur, die vroeger geheel en al aan gewoonteregt of aan het oordeel der regering waren onderworpen geweest.

Joan van Ligne gaf (gelijk ik zeide) een reglement op de uitoefening der jagt in Drenthe, waarschijnlijk de eerste algemeene verordening, die op de lage jagt in die landstreek betrekking had; en het is daarom des te meer te betreuren, dat ons geen spoor overig is gebleven van haren inhoud. Maar dat zij hoogst gewigtig was, dit waarborgt ons de naam des mans, die haar te voorschijn riep, te midden van godsdienstkrijg en burgertwist, in den strijd, dien vaderlandsliefde en vrijheidszin tegen hem zelven

Digitized by Google

volstreden; dit waarborgt ons de omstandigheid, dat later, bij een veranderd bestuur des gemeenen lands, de overwinnaar, nieuwe wetten daarstellende, aan de bevelen des overwonnelings vernieuwde kracht bijzette.

Immers, de verordeningen, welke de Hertog van Aremberg waren gegeven, schijnen slechts gedurende korten tijd stiptelijk te zijn opgevolgd en in acht genomen: de overtredingen werden niet ordelijk opgespoord en onderzocht, noch ook de boeten met juistheid ingevorderd: omstandigheden, die noodwendig ten gevolge moesten hebben, dat de wildbaan langzamerhand in slechteren toestand verviel. En geen wonder: de gesteldheid des lands was in die dagen aan velerlei wisselingen onderhevig; en de levensvraag, of de Spaansche heerschappij in Drenthe zoude blijven zegevieren, scheen op onderscheidene tijden verschillend te moeten worden beantwoord. Dit noopte de Ridderschap en Eigenerfden van het landschap om middelen te beramen, ten einde het bestaande kwaad nog in tijds te keeren, en bij besluit van den 16den Februarij 1608 werden de Gedeputeerden gelast »de plakaten van den Hertog van Aremberg op het stuk der jagt te resumeren, order op de breuken te stellen, en daarvan publicatiën te doen." Deze maatregel bleef niet zonder gevolg: en reeds op den 24sten Mei van denzelfden jare werd door Ridderschap en Eigenerfden een nieuw plakaat op de uitoefening der jagt gearresteerd. Bij dit besluit schijnt tot grondslag van het jagtregt te zijn aangenomen de individuële eigendom van ¼

Digitized by Google

waardeel in de gescheidene of ongescheidene markte, hetgeen ook, gelijk wij later zullen zien, bij volgende reglementen als vereischte tot qualificatie is gehandhaafd. Was den Gedeputeerden in het bijzonder aanbevolen, om door geschikte bepalingen omtrent de gevallene boeten, de waakzaamheid tegen overtredingen aan te wakkeren, het plakaat van 1608 liet ook dit punt niet onaangeroerd: van de breuken, die ingevorderd konden worden, moest, volgens hetzelve, de Drost $^1/_3$, de aanbrenger, die de overtreding aan de overheid had kenbaar gemaakt $^1/_3$, en de schout van het kerspel, waar de boete mogt zijn gevallen, het laatste derde gedeelte genieten.

Dan ook dit reglement schijnt niet voldoende te zijn geweest, om de bestaande misbruiken te weren, en het blijkt, dat vooral de geregtigden, door het houden van onderscheidene bezoldigde jagers, de grenzen hunner bevoegdheid overschreden. Dit gaf aanleiding, dat bij besluit van Ridderschap en Eigenerfden van den 19den Februarij 1613 werd bevolen, dat niemand eenen jager mogt houden, tenzij deze ware een knecht, die bij zijnen tot de jagt geregtigden meester voor kost en loon in dienst was; ja, voortdurende overtredingen tegen deze bepaling noopten reeds vijf jaren later dezelfde overheid, om, bij besluit van den 14den September 1618, laatstgemeld plakaat te vernieuwen en den Drost te verzoeken, de overtreders zoo veel doenlijk te vervolgen en op hen de ingevoerde strafbepalingen toe te passen.

Ook andere slechte praktijken werden in die tijden binnen het landschap in het werk gesteld,

Digitized by Google

waardoor de wildbaan aanmerkelijk leed; en gelijk ook in andere gewesten onzes vaderlands strenge verordeningen tegen zoodanige overtredingen werden daargesteld, bleef ook in Drenthe de regering niet achterlijk in het nemen van nuttige maatregelen en voorzorgen. Onder de hier bedoelde overtredingen noemt de heer Verster van Wulverhorst*) het vangen van hazen en konijnen met strikken, het rapen van eijeren van eenig wild, en het losloopen van honden, vooral in den broeitijd, zonder van een' bungel voorzien te zijn: en het zijn juist deze delicten, waaromtrent ook afzonderlijke bepalingen in de archieven der provincie Drenthe voorkomen. Wat het strikken van hazen betreft, de schouten matigden zich in tijd en wijle het regt aan, om zulks aan dezen en genen toe te staan; hetgeen ten gevolge had, dat ten jare 1627 Ridderschap en Eigenerfden den Drost magtigden, om de schouten, die dat misbruik in de hand werkten, op het strengst te vervolgen, ja hen zelfs van de bediening, die zij bekleedden, te ontzetten †). Tien jaren later werd eveneens het rapen van eijeren met eene geldboete van zes goudguldens bedreigd §), terwijl reeds vroeger eene bepaling was daargesteld omtrent de afschaffing der legerhonden **), welke bepaling echter, na gedurende eene tijdruimte van negentien jaren te zijn in standgebleven, later weder is ingetrokken ††). Bij welk een en ander

*) Verster v. Wulverhorst, *Geschiedk Aant.* enz, blz. 52.
†) *Res. van Ridd. en Eigenerfden*, 19 Febr. 1627.
§) *Res. van Ridd. en Eigenerfden*, 21 Febr. 1637.
**) *Res. van Ridd. en Eigenerfden*, 19 Febr. 1613.
††) *Res. van Ridd. en Eigenerfden*, 14 Febr. 1632.

Digitized by Google

nog ter loops zij gevoegd, dat ook het schieten van tamme eendvogels en duiven in 1630 *), op eene boete van vijfentwintig goudguldens, werd verboden: welke boete echter, wat het nederleggen van duiven betreft, in 1658 tot op tien goudguldens is verminderd.

Opmerkenswaardig is het nog, dat reeds vroegtijdig binnen het landschap het gebruik van schietgeweer tot de jagt is in zwang geraakt. De heer Verster van Wulverhorst stelt het als niet onmogelijk, dat men, bij de toenemende verbetering van het schietgeweer, het gebruik daarvan eenigzins bij oogluiking heeft toegelaten, doch voegt hierbij, als eene zekere daadzaak, dat het voor het eerst bij plakaat op de jagt in Holland en Westfriesland van den 3den Augustus 1750, aan de Ridderschap en Edelen in hunne heerlijkheden persoonlijk is vergund; terwijl niet vóór het einde der vorige eeuw de jagt met het geweer bijna algemeen in gebruik geraakt en aan de jagtgeregtigden is toegelaten geworden †). Binnen het gewest, waarover wij handelen, is reeds in den jare 1637, bij een der bereids vroeger aangehaalde besluiten, het schieten van hazen uitdrukkelijk verboden geworden.

Nog blijft ons betrekkelijk het tijdperk, waarover wij thans handelen, (want de hier medegedeelde bepalingen zijn allen in de zeventiende eeuw uitgevaardigd,) één belangrijk punt ter behandeling over, — wij bedoelen het bevorderen der uitroeijing van

*) *Res. van Ridd. en Eigenerfden*, 16 Febr. 1630.
†) Verster van Wulverhorst, t. a. p., blz. 55.

Digitized by Google

schadelijk gedierte. »Niet minder dan de wettelijke verordeningen op de uitoefening der jagt (zegt de reeds meermalen aangehaalde verdienstelijke schrijver), is het bevorderen der uitroeijing van het schadelijk gedierte geschikt, om de instandhouding der wildbaan te verzekeren. Het moet derhalve eenigzins bevreemden, dat men in de oude placaten niets daaromtrent aantreft, en eerst in de zeventiende eeuw deswegens eenige bepalingen voorkomen *)." De heer Verster van Wulverhorst deelt de zoodanige mede, welke hij deswege heeft kunnen opsporen, welke allen tot Overijssel, Utrecht en het land van Voorne betrekking hebben. Echter zijn ook in Drenthe †) reeds vroegtijdig maatregelen in het werk gesteld, om ook van dezen kant de wildbaan te beschermen. Zoo werd reeds in den jare 1608 door Drost en Gedeputeerden op iederen jongen wolf eene premie van vijf gulden gesteld; zeker eene geringe som, wanneer men dezelve vergelijkt met die van vijftien gulden in Overijssel en met die van twee-

*) Verster van Wulverhorst, t. a. p., blz. 55, 56.

†) Ontwijfelbaar is het, dat reeds vóór ettelijke eeuwen, verscheidene ons thans onbekende middelen tot wering en uitroeijing van wolven en andere verscheurende dieren moeten zijn gebezigd: althans de overlevering vermeldt, dat in de dertiende eeuw deze diersoorten zich in den Landschap zeer vermenigvuldigden. »Anno 1283 en 84 (schrijft Picardt, *Chronyck*, blz. 296) isser zulcke oneyndelycke menichte van *Wolven* geweest in de Landschap *Drenth* en aangrensende Landen, dat daer door niet alleen het Vee, meer als oyt, is verscheurt geworden: maer ook de doode lichamen der menschen zijn by nacht en ontyden van de Wolven uyt de Graven geschrubt, verscheurt en verslonden, alsoo dat de Ingesetenen genootsaekt zijn geworden met sarcken en steenen de begravene lichamen voor de Wolven te bewaren."

Digitized by Google

endertig gulden in Utrecht ter zelfder zake uitgeloofd; doch waarbij men niet moet uit het oog verliezen, dat de Drentsche verordening een groot aantal jaren vóór die in de andere provinciën is gearresteerd; terwijl ook, blijkens latere publicatiën, de wolven zich in het landschap gedurende eenen geruimen tijd veelvuldig hebben opgehouden. En ook tot het uitroeijen van kraaijen en roeken zijn door Ridderschap en Eigenerfden herhaaldelijk doeltreffende bevelen uitgevaardigd, zoo zelfs dat voor ieder later gevonden nest eene boete van zes stuivers werd vastgesteld: terwijl eindelijk gezworenen zijn benoemd, om tweemaal 's jaars eene schouwing over het behoorlijk uithalen van schadelijk gevogelte te bewerkstelligen *).

Het beginsel, schier overal en te allen tijde gehuldigd, dat grondeigendom een vereischte is om binnen eenige landstreek het jagtregt deelachtig te worden, had natuurlijk ten gevolge, dat alom en ook in Drenthe strengelijk werd gewaakt tegen elke inbreuk door vreemdelingen op het jagtregt gemaakt, en niet minder was de waakzaamheid der regering er op bedacht, om zorg te dragen, dat niet zoodanige vreemdelingen, aan wie de eigendom van eene genoegzame uitgestrektheid gronds een persoonlijk regt tot de jagt in Drenthe verzekerd had, dat regt door andere daartoe voor zich zelven geenszins bevoegde ondergeschikten lieten uitoefenen. Reeds in het midden der zeventiende eeuw werd door

*) *Res. Ridd. en Eigenerfden*, van 14 Febr. 1632 en 21 Febr. 1637.

Digitized by Google

Ridderschap en Eigenerfden verstaan, dat zij, die wel uit hoofde hunner grondbezittingen het jagtregt in Drenthe bezaten, doch buiten het landschap woonden, aldaar niet zouden mogen jagen, dan wanneer zij op hunne goederen vuur en rook hielden *); bij welk besluit tevens aan de hooge officieren te Koevorden is vergund, om ter jagt te mogen gaan, mits zij geenen schutter hielden en voor het overige zorg droegen, dat hunne onderhoorigen zich niet aan het schieten en strikken van wild overgaven. Weinige jaren nadat dit besluit was genomen en openbaar gemaakt, vinden wij reeds een voorbeeld geboekt, dat een buiten het gewest woonachtig edelman wegens overtreding van hetzelve tot eene geldboete is veroordeeld. Zeker jonkheer Ensse had in Drenthe laten jagen, zonder dat hij zich zelven op zijne goederen had bevonden: hij werd deswege in de bepaalde boete verwezen, en door Ridderschap en Eigenerfden verstaan, dat dezelve uit zijne goederen zoude worden ingevorderd †). Terzelfder vergadering werd ook door dezelfde overheid geoordeeld, dat de heer Sloet, inwoner der provincie Overijssel, die het collatieregt te Emmen en Schoonebeek bezat, als zoodanig geene qualiteit bezat, om in Drenthe tot de jagt te worden toegelaten. Niet lang daarna werd wederom een nieuwe maatregel genomen, om vreemdelingen in de uitoefening der jagt binnen het landschap te fnuiken, en werd bepaald, dat aan alle vreemde jagers, binnen deszelfs grenzen aanwezig,

*) *Res. Ridd. en Eigenerfden*, 20 Febr. 1650.

†) *Res. van Ridd. en Eigenerfden*, d. d. 12 Febr. 1661.

Digitized by Google

zoude worden aangezegd, om vandaar te vertrekken, ten ware zij door den Stadhouder of iemand binnenslands mogten zijn gequalificeerd en daarvan bewijs konden vertoonen; terwijl aan de schouten in de onderscheidene kerspelen uitdrukkelijk last werd gegeven, om zorg te dragen, dat de ongeregtigden het land ontruimden *). Nog geen jaar nadat deze maatregel was genomen, vinden wij vermeld, dat de schout van Anloo het voer en den hond des jagers van den stadsrentmeester te Groningen had doen ophalen, hetgeen tot eenige onaangenaamheden aanleiding gaf, welke echter later in der minne schijnen te zijn bijgelegd.

Buiten en behalve de hier kortelijk medegedeelde verordeningen, welke betrekking hebben tot enkele punten, rakende het jagtwezen, werden van tijd tot tijd algemeene reglementen vastgesteld, die deels de vorige besluiten bevestigden en hernieuwden, deels nieuwe bepalingen inhielden tot nadere regeling van deze zoo gewigtige aangelegenheid. Het plakaat hiertoe betrekkelijk van den 24sten Mei 1608 is reeds boven door ons vermeld: den 10den April 1660 en den 5den Maart 1667 werden achtereenvolgens wederom andere ordonnantiën dienaangaande uitgevaardigd, welke echter alleen in geschrifte zijn verspreid en aan de onderscheidene ambtenaren medegedeeld. Eerst in den jare 1683, op den landsdag den 6den Maart te Assen gehouden, is gearresteerd een *Ordre en Reglement op de Jacht en Visschenie*, hetwelk voorts te Groningen is gedrukt; hetzelve is

*) *Res. van Ridd. en Eigenerfden*, d. d. 7 October 1675.

Digitized by Google

in 1702 door Drost en Gedeputeerden gerevideerd, gealtereerd en vernieuwd en ter zelfder plaatse in gemeld jaar andermaal in het licht gegeven. Opmerkelijk is de omschrijving der jagtovertredingen in den aanhef van beide deze reglementen, waarin geklaagd wordt, »dat soo wel die gerechtight, als niet gerechtight zijn te Jagen, soo wel Inwoonders, als die geene die buiten deze Landtschap woonachtigh zijn, soo wel Riddermatigen als Eigen Erfden (de eene volgende het quade exempel van den anderen) sich onderstaen allerhande lopende, en vliegende Wilt, groff en klein te schieten, stricken, en met verbodene Instrumenten te Vangen, en vernielen, waer door dan bij continuatie van dezelve ongeregeltheden binnen korten tijdt soude moeten volgen, de totale ruine van de Wiltbane, en het Wilt in deze Landtschap." Te regt onzes inziens, schrijft de heer Malecotius*), dat deze beide reglementen meerdere geheel eigendommelijke en merkwaardige instellingen bevatten, en het is daarom dat wij derzelver hoofdpunten kortelijk zullen aanstippen.

Reeds in het eerste artikel vind men, niet, gelijk in vele andere jagtordonnantiën het geval is, eene mengeling van gegoedheid en rang tot grondslag van het jagtregt aangewezen, maar enkel en alleen grondbezit als den eenigen maatstaf aangeduid, die den geregtigden van den niet geregtigden leert onderkennen. »Niemand (zoo luidt die bepaling) sal in de Landt-

*) Malecotius, Wien was tot aan 1795 in de Vereenigde Nederlanden het jagen vooroorloofd, en wien was bestuur en toezicht over de jagt toevertrouwd? bij Verster van Wulverhorst, t. a. p, blz. 153.

Digitized by Google

schap Drenthe tot de Jacht geadmitteert worden, voor en aleer hij genoeghsaem bewezen heeft, dat hij voor zijn eigen quota, een vol vierendiel waerdiels kan verdedigen, door de gescheydene en ongescheyde marckte, ten ware hij op een plaetse woonde daar geen waerdiel is, in welcken gevalle hij in de grondtschattinge ten minsten duisent daelders sal moeten vergelden." Reeds vroeger zagen wij, dat bij het plakaat van 24 Mei 1608 hetzelfde beginsel was aangenomen, en eveneens een vierde waardeels tot de qualificatie werd gevorderd: later, bij de Jagtwet van 1791, werd elk, die, naar 's lands quotisatie voor achttienhonderd gulden vaste goederen bezat, in één kerspel gelegen, door het geheele landschap geregtigd verklaard. Ook in de provincie Groningen is diezelfde maatstaf niet ten eenen male miskend geworden, gelijk zulks in andere provinciën het geval was: in art. 2 toch van het reglement van 2 Augustus 1772, lezen wij »dat in de Oldambten, het Goorecht, de heerlijkheid Wedde en Westerwoldingerlandt, Blijham en Bellingwolde, zullen mogen jagen alle de erfgezetenen bezittende in eigendom of te pacht, 24 schadt deimatten ofte 30 grazen landt, ofte 100 deimatten veene ofte een half waardeel boven 20 grazen agt caroli guldens in schatting doende." Meest overal elders (zoo lezen wij in een onzer gewestelijke Jaarboekjes) was de jagt het benijde, dikwijls het drukkende voorregt der edelen en aanzienlijken; de twistappel tusschen heeren en landlieden. Aandeel te hebben aan jagt en visscherij, was één der twaalf punten, waarvoor bij het door

Digitized by Google

de Hervorming meer opgewekte gevoel voor billijkheid, algemeene regten en vrijheden, de Duitsche landbewoners, in den boerenoorlog van 1525, de wapenen hadden opgevat. In Drenthe kende men, over het geheel, die sedert eeuwen zoo gehate onderscheiding niet, het ware merkteeken van het leenstelsel en van een eenmaal veroverd land, eigenerfde en ridder waren er even na aan toe *).

Geheel eigenaardig is ook de bepaling van art. 2 in verband met art. 5 der voorschrevene reglementen, het verbod namelijk om wild te verkoopen of te koopen. Dit verbod schijnt in geen der andere gewesten te zijn ingevoerd, althans niet met eede bevestigd. Reeds in 1637 hadden Ridderschap en Eigenerfden eene boete van vijfentwintig goudguldens bepaald tegen het verkoopen van wild buiten de landschap †); gelijke straf was in 1650 nog algemeener toepasselijk gemaakt §) op de bedoelde overtreding; acht jaren later had men gespannen jagten toegestaan, mits de eed werd afgelegd, dat de jager geen wild zoude verkoopen; en in 1667 was soortgelijke bepaling in het nieuwe reglement van den 5den Maart ingelascht geworden. Geen wonder, dat nu ook in de *Ordre* van 1683 van den gequalificeerden jager werd gevorderd, dat hij zoude »loven en zweeren inkomstigh geen wild groff of klein te sullen verkopen, verhandelen of verbuiten, direct of indirect, door hemselven of door anderen:" terwijl bij art. 5 als straf

*) *Drentsche Volks-Almanak* 1842, p. 199.
†) *Res. van Ridd. en Eigenerfden*, d. d. 21 Febr. 1637.
§) *Res. van Ridd. en Eigenerfden*, d. d. 20 Febr. 1650.

Digitized by Google

op het verbreken van dien eed eerloosheid, eene boete van twintig goudguldens en levenslange ontzetting van het jagtregt werd bedreigd *). Reeds in het volgende jaar 1614 gaf deze bepaling tot eenige moeijelijkheden aanleiding.

Art. 7 van de meergemelde reglementen herhaalde de reeds vroeger genomene en boven aangeduide maatregelen tot uitsluiting der vreemdelingen van het jagtregt in Drenthe. Bij besluit van Ridderschap en Eigenerfden van den 21sten Maart 1758, kort daarop door Drost en Gedeputeerden ten uitvoer gelegd †), zijn op dit punt nog nadere maatregelen vastgesteld. Nogtans vermogt men aan deze bepalingen niet streng genoeg de hand te houden, indien men onaangenaamheden met naburige gewesten wilde ontwijken: het besluit van 1758 gaf al ras tot procedures aanleiding, en in de vergadering van Ridderschap en Eigenerfden van 1759 kwam reeds een verzoek van eenige ingezetenen uit Groningen en Ommelanden ter tafel, om in Drenthe de jagt te mogen uitoefenen. Dit verzoek, van hoogerhand ondersteund, had eene dadelijke schorsing der aanhangige regtsgedingen ten gevolge, en schijnt voorts te hebben te weeg gebragt, dat de verordeningen, vervat in het besluit van 1753, na verloop

*) De middelen tot opsporing van overtredingen dezer bepaling, zie in art. 6 der aangehaalde Reglementen van 1633 en 1702.

†) *Res. van Drost en Gedep.* d. d. 11 Mei 1758. Soortgelijke verordening hernieuwd bij *Res. van Drost en Gedep.* d. d. 30 Julij 1767.

Digitized by Google

van een tiental jaren aanvankelijk buiten werking werden gesteld *).

Ook het negende artikel der beide reglementen vereischt onze bijzondere aandacht. Wij hebben hierboven eenigzins breedvoerig van de middeleeuwsche wetten melding gemaakt, waarbij aan de geestelijkheid het jagtregt werd ontzegd; doch nergens vonden wij die bepaling op latere tijden toepasselijk gemaakt, dan in Drenthe †). Het reglement van 1683 §) hield de verordening in: »Geen Praedicanten sullen Jachthonden mogen houden of professie van de jagt maken." Wien valt hier niet de klaarblijkelijke overeenkomst in het oog met de L. 1. de Cler. *Venatore?* het *jagthonden houden* met het *canes habere*, het *professie maken* met het *saepius detineri* der middeleeuwsche wetsbepaling? Zie boven blz. 46, 47. Het bevreemde niemand hier van *predikanten* te zien gewag gemaakt, en niet *geestelijken* in het algemeen genoemd te vinden: immers nergens in het landschap werd aan de Roomsch-Katholijke belijders van Christus hunne geloofsleer

*) Merkwaardig is ook een verschil in de tweede helft der vorige eeuw gerezen tusschen de regering van het landschap en den generaal Trip te Coevorden, over het regt van dezen, om in de ommestreken dier vesting te mogen jagen, waaromtrent eene vooral uit een historisch ooggpunt niet onbelangrijke pennestrijd is gevoerd. Deze zaak, die tevens de tusschenkomst van den Stadhouder heeft vereischt, is eindelijk ten nadeele van gemelden generaal afgeloopen.

†) Zie Verster van Wulverhorst, t. a. p., blz. 54 noot l.

§) »Bij het placaat van 1684, *misschien reeds vroeger*, werd hun een en ander verboden," zegt de heer Pan, in *Drentsche Volks-Almanak*, 1842, p. 226: echter hebben wij nergens in vroegere stukken sporen dezer instelling gevonden.

Digitized by Google

verklaard; de Roomsche godsdienst werd er met minachting bejegend: geen enkel edelman beleed dezelve, en op de Statenvergadering van den 6den Maart 1674 was reeds herhaald: »dat niemant, 't zy »onder 't lidt van de Heeren van de Ridderschap, »off onder de Heeren Eigenerfden, op Landtsdagen »oft Lottingen sal mogen compareren, die niet sy »lidtmaet en communicant van de gereformeerde »religie *)." Geen wonder dus, dat tot den jare 1786 geen enkel Roomschgezind geestelijke in Drenthe de dienst heeft uitgeoefend. Wat overigens de leeraars der Doopsgezinden betreft, ook van dezen behoefde het reglement geene melding te maken, vermits tot op dit oogenblik de Mennonieten geene gemeente in het gansche gewest bezitten †). Het

*) Magnin, *de Voormalige Klooster's in Drenthe*, blz. 6.

†) »Het kan vreemd schijnen (zegt de heer Blaupot ten Cate), dat er geene Doopsgezinde gemeenten in *Drenthe* bestaan of ooit bestaan hebben. *Drenthe* toch is gelegen in het midden van gewesten, *Overijssel*, *Friesland*, *Groningen*, *Oost-Friesland* en *Westphalen*, waar zoo vele Doopsgezinden van buiten zich gevestigd hebben en zoo vele eigene ingezetenen die gezindte toegedaan geworden zijn. Aan welke oorzaak hebben wij dit verschijnsel toe te schrijven? Het is natuurlijk zeer moeijelijk, dit ten volle te beslissen. Ik geloof echter, dat de toenmalige toestand van *Drenthe* nog al eenige aanleiding gegeven hebbe, om de Doopsgezinden juist niet sterk uit te noodigen, zich aldaar te vestigen. In het begin der XVIde eeuw was *nog niet het duizendste gedeelte* der oppervlakte van die provincie ontgonnen, terwijl tegenwoordig een derde gedeelte als ontgonnen beschouwd kan worden. In 1621 stierven er vele menschen, hoe weinig ook het gewest bevolkt mogt zijn, den hongersdood, uit gebrek aan koren en aan toevoer van buiten en werden de rietendaken der armoedige hutten tot beesten-voeder gebruikt, om het schamele vee in het leven te behouden. De Doopsgezinden nu trokken wel niet inzonderheid naar de schoonste oorden, want deze waren het minst voor vervolging veilig, maar zij verkozen ook niet bij

Digitized by Google

waren dus alleen de predikanten der Hervormden, waarop deze verordening doelde. De reden, die tot hetzelve aanleiding gaf, wordt in art. 6 der kerkenordre van 1730, opgegeven: »diensvolgens sal een »Predicant zich met geene politieke saken vermen»gen, en opdat hij van zyne dienst niet worde af»getrokken, zal hy zig van de exercitie van de jacht, »visscherije of diens gereetschap ten eenenmale moe»ten onthouden; zullende de Classis en Visitatoren »neerstig daarna vragen en de contravenienten daar, »waar het behoort, aangebragt en geeensureerd worden." Niets was natuurlijker, dan dat van tijd tot tijd moeite werd aangewend, om dit verbod te doen opheffen, of althans voor de evangeliedienaren dragelijker te doen maken. Op den landsdag van den 25sten Maart 1749 werden Ridderschap en Eigenerfden verzocht in zoo verre de harde bepaling te matigen, dat den predikanten wierd toegestaan »bij wilen eens te visschen" *). Doch vruchteloos: men bleef bij het oude, en de strenge geest der deftige regering gedoogde geene afwijking van eenmaal aangenomene en op overtuiging en godsdienstijver gegronde beginselen. Eerst bij het reglement van den 22sten Maart 1791 is aan zoodanige predikanten, die overigens als gewone burgers tot de uitoefening der jagt ge-

voorkeur, om zich te midden van zoodanige woestijnen en moerassen te begeven, waar zij weinig uitzigt hadden, om de pogingen van hunne nijverheid bekroond te zien en waar zij zelfs ter naauwer nood genoeg konden vinden, om in het leven te blijven." Zie Blaupot ten Cate, *Geschiedenis der Doopgezinden in Groningen*, enz. 1ste dl., blz. 53 volg.

*) Zie Pan, t. a. p., blz. 227.

Digitized by Google

regtigd mogten zijn, toegestaan, om *twee* dagen van de week *in persoon* te jagen; welke vergunning wij herhaald vinden in het reglement van den 24sten Julij 1794. Nergens echter vinden wij vermeld, dat tot aan het einde der vorige eeuw den kerkleeraren het visschen geheel of gedeeltelijk zij toegestaan *).

Eigenaardig is de uitbreiding van meergemelde bepaling, bij art. 9 van het reglement van 1702, waarbij het bovenstaande verbod insgelijks op de schoolmeesters is toegepast geworden: terwijl echter later, toen de gezegde gunstige bepalingen ten voordeele der predikanten zijn vastgesteld, de schoolonderwijzers niet in deze voorregten hebben gedeeld. Gelijk deze bepalingen aantoonen, hoe naauwgezet de overheid in dit gewest geweest zij in de handhaving van den eerbied jegens de godsdienst en wat daarmede in betrekking staat, zoo blijkt zulks tevens uit menig besluit, waarbij het verbod om op zonfeest- en bededagen te jagen is uitgevaardigd, herinnerd en bevestigd †).

Reeds vroeger maakten wij melding van onderscheidene verordeningen tot wering van schadelijk gedierte, van tijd tot tijd in Drenthe gepubliceerd; bij Art. 22 van het Reglement van 1683 zijn dezelve herhaald. Daar toch lezen wij: »Naardien men oock bevindet, dat de Kraeijen, Marckolen, Rouken en Exters seer vermichvoudigen, en soo wel in de holten als in de koren en groen landen groote schade

*) Zie Pan, t. a. p.

†) *Res. v. Ridd. en Eigenerfd.* 20 Febr. 1650. *Regl.* 1683, Art. 17, 25. *Regl.* 1702, Art. 16, 24.

Digitized by Google

doen, is tot de verdelginge van deselve geresolveert en geordonneert, dat de ingesetenen deser Landtschap gehouden sullen sijn alle Kraeijen, Roecken en Extersnesten ende eijeren te verstooren en te vernielen en in alle Caspelen seecker geswoorne te kiesen, die jaerlijks in de weecke voor Mey en in de weecke voor Pinxteren alomme ondersoeckinge sullen doen, ende van jeder Kraeijen, Rouken en Extersnest, soo deselve in de gemeene holten sullen vinden, van de gemeene buiren, en in particuliere hoven ofte bomen, van de eygenaers derselver, te breucke nemen ende met daetlycke reële executie innen een schellinck." Deze bepaling is niet alleen herhaald geworden bij Art. 21 van het Reglement van 1702, maar ook ter vergadering van 1758 zijn dienaangaande nadere voorzieningen genomen *). Eveneens is herhaaldelijk de ordonnantie op de Wolvenjagt herdrukt en op nieuw gepubliceerd geworden, en zijn bij verscheidene besluiten premiën gesteld op het vangen van otters en vossen †). »De wolvejagt," (zegt een mij onbekend schrijver §) in den jongsten Drentschen Volks-Almanak), »waartoe, op bevel der Regering de geheele bevolking als in massa — een of twee man uit ieder huis — opstond, behoorlijk als krijgslieden afgedeeld en aangevoerd, herinnert ons den tijd, waarin roofdieren, ook nog in ons vader-

*) Vgl. Verster v. Wulverhorst, t.a.p., blz. 57.

†) *Res. v. Ridd. en Eigenerfd.* 11 Maart 1704, ingetrokken 20 Maart 1705, hernieuwd 17 Maart 1716.

§) *Drentsche Volks-Almanak* 1842, blz. 198.

Digitized by Google

land, den mensch zijne woonplaats betwistten; een tijd die niet zoo geheel ver achter ons is *)."

Wij hebben kortelijk de lotgevallen beschouwd, die het Jagtwezen in Drenthe heeft ondergaan tot op het einde der vorige eeuw. In haar laatste tiental jaren bragten de achtereenvolgens ingevoerde nieuwe Reglementen †) ook op dit punt de begrippen aan het licht, die deze dagen van woeling en omwenteling hadden aangekweekt. De ommekeer van het Gemeenebest in een Fransch-Hollandsch Koningrijk riep wederom nieuwe bepalingen te voorschijn: maar oud en nieuw verdween in den stroom der vergetelheid, als Fransche overheersching den landzaat met tallooze uitheemsche verordeningen kwam bestormen. Doch — wij willen niet vergeten, dat wij slechts eene historische Proeve beloofden, alleen betrekking hebbende op Drenthe, en dáár de pen behooren neder te leggen, waar Provinciale wetgeving voor algemeene Reglementen des gemeenen lands

*) De S. was in den waan gebragt, dat in 1683 de laatste keur op de wolvejagt zoude zijn vastgesteld, terwijl de heer Grevelink (*Statistiek van de Provincie Drenthe*, Ass. 1839, blz. 114) zegt, dat de laatste keur of regiement op de wolvejagt dagteekent van 1794. De opgave van laatstgenoemden is juist, zonder dat die des eersten ten eenenmale verkeerd is: de oude keur is telkens, wanneer een wolvejagt noodig was, herdrukt, en nog in 1793 schijnt zulks het geval te zijn geweest. Deze herdrukken waren zoo ingerigt, dat zij, door tusschenschrijving van de dagteekening en eenige woorden telkens weder op nieuw konden worden gebruikt.

†) Het meermalen aangehaalde Reglement van 1791 was den 22sten Maart van dat jaar vastgesteld: hetzelve werd den 24sten Julij (niet 26sten Julij, gelijk de heer Verster van Wulverhorst, t. a. p., blz. 54 noot b, vermeldt) 1794 hernieuwd, en nogmaals den 16den Augustus 1805 gewijzigd.

Digitized by Google

week. En hoe zouden wij het niet te gereeder doen, daar wij, sedert de gelukkige herstelling des Vaderlands, geene bepalingen ontmoeten, die den onbevooroordeelden beschouwer stof tot juichen geven. Nog is de wet van den 11den Julij 1814 met alle hare gebreken de bestuurster van het Jagtwezen in het Koningrijk: eene menigte besluiten hebben die gebreken nooit weggenomen, en allen gevoelen de noodzakelijkheid van nieuwe verordeningen in vaderlandschen zin: ook de Regering schijnt bedacht om de wenschen der natie eerlang door een doeltreffend wetsontwerp te verwezenlijken. Breke die dag spoedig voor Nederland aan!

Digitized by Google

Digitized by Google

HET

OVER § 2 VAN HET

DRENTSCHE LANDREGT

VAN

FREDERIK VAN BLANKENHEIM.

Digitized by Google

Digitized by Google

IETS

OVER § 2

VAN HET DRENTSCHE LANDREGT

VAN

FREDERIK VAN BLANKENHEIM.

Het oudste Drentsche landregt, dat in schrift is gebragt, is, gelijk men weet, dat van Frederik van Blankenheim. Deze in vele opzigten prijzenswaardige Bisschop was de eerste, die de Drentsche gewoonten en regtsinstellingen, voor zoo verre zij het strafregt en de strafvordering in verband met het staatsregt betreffen *), verzamelde, rangschikte en tot een geheel vormde, een werk, waardoor hij de dankbaarheid der nakomelingschap in ruime mate heeft verworven. Den 16den September des jaars 1412 teekende hij dat belangrijke stuk, en de toestand waarin het oorspronkelijke zich ten huidigen

*) Zie Mr. S. G (ratama), *het eerste Landregt van Drenthe*, in *Drentsche Volks-Alm.* 1840, blz. 35. Den beoefenaar van de Geschiedenis der Burgerlijke wetgeving in Nederland, zal dat stukje, wat Drenthe betreft, vrij wat belangrijks aanbieden, hetgeen elders niet of min juist is medegedeeld.

Digitized by Google

dage bevindt, strekt ten zekersten waarborg voor het voortdurend gebruik, dat gedurende langen tijd van hetzelve gemaakt is *). Vóór den jare 1840 was dit Landregt slechts tweemalen gedrukt, en beide keeren even onnaauwkeurig. Eerst had de hoogleeraar Antonius Matthaeus hetzelve medegedeeld in zijne Aanteekeningen op den *Auctor Anonymus de Rebus Ultrajectinis*, in 1740 te 's Gravenhage in het licht verschenen †); later werd het insgelijks afgedrukt in de nameloos uitgegevene *Oudheden en Gestichten van Groningen* §), zonder echter vooraf te zijn gezuiverd van de menigvuldige misstellingen, die de vorige uitgever daarin gelaten had. Deze omstandigheid bewoog den ijverigen Magnin, om van dit oude en fraaije gedenkstuk der Drentsche wetgeving eene betere uitgave te bezorgen, welke dan ook is opgenomen in het in ditzelfde jaar (1842) te Groningen in het licht verschenen tweede stuk, tweede gedeelte van zijn *Geschiedkundig Overzigt van de Besturen, die voor de Herstelling van Nederland in* 1814 *elkander in Drenthe zijn opgevolgd*, blz. 229-253. Wij (en velen met ons) verheugen ons over deze uitgave, die met de uiterste naauwkeurigheid uit de nog voorhandene snippers van het

*) Zie Magnin, *Geschiedkundig Overzigt*, enz. dl. II, st. II, blz. 64.

†) *De Reb. Ultraj. et inprimus de bello cum Corvordiensibus gest. Narratiuncula. Auctoris Incerti ed.* A. Matthaeus, blz. 62-71.

§) *Oudheden en Gestichten van Groningen en Groningerland, mitsgaders van het Land van Drent*, uit het Latijn vert. d. H. v(an) R(hijn), blz. 405-502. Het Landregt komt daar in den tekst voor, niet in de Aanteekeningen, gelijk vermeld is bij Magnin, *Geschiedkundig Overzigt*, t. a. p., blz. 64.

Digitized by Google

origineel, vergeleken met *vijf* verschillende afschriften, is bezorgd, ofschoon wij niet ontkennen willen, dat wij dat stuk geenszins met den schrijver als eene *grondwet des Drentschen volks* beschouwen. en diensvolgens ook eene afzonderlijke uitgave eigenaardiger hadden gevonden, dan eene opname onder de bijlagen van meergemeld werk. Doch, het schijnt niet ter kennisse diens schrijvers te zijn gekomen, dat reeds twee jaren vroeger, in 1840, de vrijheer von Richthofen van hetzelfde Landregt eene uitgave in zijne *Friesische Rechtsquellen* had gegeven; in welke verzameling (te Berlijn in het licht verschenen) hetzelve is afgedrukt op blz. 522-530.

Von Richthofen heeft slechts één afschrift van het bedoelde stuk mogen erlangen, en wel dat, hetwelk zich bevindt in de verzameling van het Groninger Genootschap *Pro excolendo Jure Patrio*, en in de Lijst der Handschriften dier Maatschappij, blz. 23 is aangeduid; waarbij de verzamelaar de uitgave van Matthaeus heeft vergeleken, welks onnaauwkeurigheden ook hem geenszins zijn ontglipt *). Het is inderdaad te bejammeren, dat den beroemden uitgever hier geene meerdere hulpbronnen ten dienste stonden, of liever, dat de uitgave des heeren Magnin niet een paar jaren vroeger is in het licht verschenen: immers ook bij eene oppervlakkige vergelijking zal men ettelijke feilen in het werk van den Duitschen geleerde aantreffen, hoedanige zijne uitgaven van andere meer in den engeren

*) Zie *Friesische Rechtsquellen*, blz. 522, nota.

Digitized by Google

zin des woords *Friesche* regtsbronnen minder of niet ontsieren.

De spelling, in beide uitgaven gevolgd, is doorgaande verschillend; op enkele plaatsen schijnt de buitenlandsche uitgever nader bij het taaleigen der vijftiende eeuw te zijn gekomen, dan met den Drentschen geschiedkundige het geval is: meermalen echter schijnt von Richthofen de lezing, bij Matthaeus gevolgd, te hebben verworpen, terwijl des niet te min het origineel met die lezing overeenstemde. Maar nu wij dan toch eenmaal door de zorg van den Duitschen geleerde een' stap verder waren gekomen, en de grammaticale kritiek hare krachten had beproefd, ware het te wenschen geweest, dat Magnin ons bibliographisch getrouw door onderscheidingsteekenen had aangeduid, wat in zijne uitgave letterlijk uit het oorspronkelijke charter is overgenomen, dat wel voor de helft vergaan is, en waarvan de overgeblevene wederhelft uit honderden stukjes en snippers bestaat, die zich uiterst ongemakkelijk ter lezing lieten zamenvoegen *).

Plaatsgebrek laat ons niet toe, in eene naauwkeurige vergelijking der beide aangehaalde nieuwste uitgaven te treden: dit zij alleen nog vermeld, dat bij Magnin in het geheel geene verdeeling van den openen brief voorkomt, terwijl die bij von Richthofen in paragraphen is gesplitst, waarbij deze ten overvloede nog de bladzijden van het door hem gebruikte handschrift heeft aangeduid. Wij willen hier alleen de aandacht onzer lezers op een klein gedeelte

*) Magnin, t. a. p., blz. 65.

Digitized by Google

vestigen, waar wij tusschen beide uitgaven een hoogst opmerkelijk onderscheid aantreffen.

Bij Matthaeus lezen wij: *Item so is een out Lantrecht in den Lande voersz dat men houden sal drie lutting ende niet meer op drie termine, dat eerste des anderen Manendaghes na Paschen tot Banlo, dat ander toe Roelden des Dinxdages na Pinxteren, dat derde lutting tot sinte Magnus daghe tot Anlo**).

Dezelfde plaats is bij Magnin aldus gegeven: *Item soe is een olt landrecht in den lande Drenthe voersch., dat men holden sal drie luttingen, ende niet meer, op drie termen: dat eerste des anderen maendages nae paesschen te Banlo, dat ander toe Roelde des dinxedages nae pinxteren, dat derde lutting toe sunte Magnus dage toe Anloe*†).

Daarentegen heeft de uitgave van von Richthofen het volgende:

§ 2. *Item soe is een olt landrecht in den lande voerschreuen, dat men holden sal drie latynge ende nyet meer op drie termynen, dat eerste des anderen maendaghes na paesschen tho Beille, dat ander to Rolde des dinxdages na pynxteren, dat darde latynck tho sunte Magnus daghe tho Anloe.*

Het is mij onbegrijpelijk, hoe von Richthofen als eerste gerigtsplaats *Beille* (thans *Beilen*) heeft kunnen opgeven: de geleerde verzamelaar toch

*) Matthaeus *ad Anonym.* blz. 63. Door eene drukfout staat bij Matthaeus *Aulo* geboekt.

†) Magnin, t. a. p., blz. 232

Digitized by Google

had de uitgave van Matthaeus voor zich, waar duidelijk *Ballo* genoemd is. Opmerkelijk is het tevens, dat dezelfde Duitsche letterkundige, die op vele plaatsen in de aanteekeningen opgeeft, waarin zijne lezing bepaaldelijk van die van Matthaeus verschilt, nopens dit belangrijk onderwerp volkomen het stilzwijgen heeft bewaard. En toch had hij ook bij andere schrijvers, die hem zeker niet onbekend zijn gebleven, de ware lezing, die niet twijfelachtig is, maar ook door mondelijke overlevering, sints eeuwen van geslachte tot geslachte bewaard, wordt bevestigd, vermeld kunnen vinden. Immers juist dit artikel is meermalen in oudheidkundige werken letterlijk afgedrukt: b. v. bij van Lier, in zijne *Oudheidkundige Brieven*, die even eens *Banlo* leest *), gelijk mede in het ook buitenlands niet onbekend Proefschrift van Mr. H. Vos, *over de aloude Regtstoelen in Drenthe* †).

En welken Drenthenaar is die oude regtszetel, de *Ballerkuil*, onbekend? Daar toch vindt de ver-

*) Zie J. van Lier, *Oudheidkundige Brieven*, bevattende eene Verhandeling over de manier van begraven, en over de lijkbusschen, wapenen, veld en eertekens der Oude Germanen, enz., met Aanteek. van A. Vosmaer, 's Grav. 1760, blz. 55, nota *q*.

†) Zie H. Vos, Diss. Jur. Inaug. *de Judiciis Drenthinorum Antiquis*, Gron. 1825, blz. 41, nota 61. Vgl. over deze Verhandeling de *Gött. Gel. Anzeigen* van 1826, en Prof. Birnbaum, *Coup d' oeil sur le Droit Criminel de la Grande Bretagne*, in *Bibliothèque de Jurisc. et du Public.* Liège 1826, d. I blz. 498, not. 1. Maar is het niet onbegrijpelijk, hoe deze geleerde den Heer Vos heeft kunnen laten zeggen, »qu'il y avait encore beaucoup plus tard dans la Province de Drenthe trois espèces de juridictions aussi *au criminel* d' après la gravité des délits; savoir: les *latting*, les *goorspraken*, et les *rochten?*"

Digitized by Google

beelding de kuil terug, eene vrij uitgestrekte laagte van eene rondachtige gedaante, of zoogenaamde kom, thans door kreupelhout en struiken, vroeger waarschijnlijk door eikenstammen omringd, waar, midden onder het loof van het statig geboomte, zich eene zelfstandige regtspraak in Drenthe ontwikkelde: waarin nog, niet lang voor de dagen, dat van Lier zijne brieven schreef, de onderscheidene zitplaatsen*) van de regters, uit groene zoden bestaande,

*) *Zitplaatsen*, zegt de heer van Lier, geheel in overeenstemming met hetgeen Picardt vermeldt: »Rondom deze Baller kuile, die gewisselijk eene vreemde rariteit is, staen zeer oude *zitplaetsen*, van aerde gemaeckt, also dat men zien kan, dat aldaer niet alleen in ouden tijden groote vergaderinge der Landtsaten gehouden zijn geworden, maer dat er oock eenige zonderlinge solemniteiten zyn gepleeght, om welcke te verrichten, niet alleen dese vreemde kuyl, maar ook de *verscheydene aerdene zitbanken*, van onderscheydelycke formen, zyn verordineert geworden." De uitdrukkingen *bank* en *zitten* (nog zigtbaar in onze woorden *teregtzitting* en *regtbank*) is eigenaardig in de regtspleging van alle Germaansche volksstammen. Gelijk de misdadiger teregt*staat*, zoo *zit* de Regter en oordeel', even als de Koning op den troon zit. Zie Grimm, *Deutsche Rechts-Alterthümer*, blz. 763, No. 16. Zoo leest men in stukken van 1416 en 1430: Da kamen die Schöpfen wieder *in ihre stüle sitzen* und weisten. Grimm, blz. 733 Die centschöpfen kamen wieder und *setzten sich wieder auf ir geholz* und weiseten. Grimm, t. a. p., blz. 739. Zie ook de plaatsen bij dènzelfden, blz 810-812. Zoo staat ook *eenen vrijen stoel bezitten* gelijk met eene *eigene regtspraak hebben*. XVII keuren, Hunsing. T. VII: Thet is thin sogende kest, thet alle Fresa a fria stole sitte. Zie von Richthofen, *Fries. Rechtsq.* blz. 10, waar ook de plaatsen uit overeenstemmende landrechten voorkomen. En gelijk Picardt van *zitbancken* spreekt, komt ook in den *Sachsenspiegel* meermalen de uitdrukking *bank* voor regterszetel voor. *Sachs.* II. 12. III. 69 Even als ons Sloet tot Oldhuis in zijn uitnemend stukje: *Het oude regt en huishoudelijk Bestuur der Marke Woolde in Twenthe*, deze plaats uit het Markenboek van Lutte in Overijssel mededeelt: die richter sall *sitten* gaen op die *Bencke* mytt twee bue-

Digitized by Google

werden aangewezen *). Vreemd echter is het (en ook de heer Magnin heeft dit niet onopgemerkt gelaten), dat tot nog toe geen enkel vonnis, door Drost en vierentwintig etten van Drenthe te Ballo uitgesproken of geslagen bekend is †). Doch men zal hierover minder verwonderd zijn, wanneer men in het oog houdt, dat de ordelboeken, ouder dan 1399, schijnen verloren te zijn geraakt, en dat juist vóór dien tijd Ballo de belangrijkste regtszetel moet zijn geweest. Het behoeft hier niet herhaald te worden, dat in de kindschheid der beschaving bij de Germaansche volken, de bosschen niet alleen tot godsdienstige plegtigheden, maar ook tot de gewigtigste uitspraken over regt en billijkheid tusschen den

ren toe cornooten en heghen een Gerichte alst gewoontlyck is ende gebieden dan die hueren by XX penningen, datse in die *bencke* gaen. Vgl. *Overijss. Alm. v. Oudh. en Lett.* 1838, blz. 175. Nijhoff, *Gedenkw. uit de Geschiedenis van Gelderland*, dl. I. blz. 216, 222, 230, aangehaald bij L. Ph. C. van den Bergh, in zijne merkwaardige *Verhandeling over de oude wijze van strafvordering in Gelderland, Holland en Zeeland, voornamelijk in de* XIII *en* XIV *eeuw.* Leid. 1842, blz. 11. Zien wij elders alom deze uitdrukking karakteristiek de waardigheid des regters aanduidende, ook in het Drentsche landregt zelf wordt zij niet vermist. Men zie § 14. v. Richth. Item waer enich richter *to richte syt*, die dan dat gerichte bereichtet enz. En verder: Item weer yement die enen Schulte doot sloghe, daar hi *to gherichte sat*, ofte hi van gherichtes weghen uyte were to richten nae landrechte, die breke twyboet. Zoo ook in het *Zeendregt* van Rudolf van Diepholt (Magnin, blz. 269): Item alse onse wartlycke Richter met onsen ondersaeten te doene hefft, op de selue tijdt sal de Deken niet *toe rechte sitten*, nochte enz. Landregt van *Buddinge-* en *Haakswold* (Magnin, blz. 304): Item woer die Ghemeente to hoeve ghebodet sint en daer die heerlicheyt *to gherichte sit*, ende die sculte enz.

*) Zie van Lier, t. a. p. Voe, t. a. p., blz. 42.

†) Zie Magnin, t. a. p., blz. 252, nota 7.

Digitized by Google

burger en zijnen naasten, hoogst geschikt geacht werden, waar de donkerheid des wouds aan de plegtigheid eene statige achtbaarheid bijzette, en de heiligheid van het oord als het ware op de regtvaardigheid der uitspraken het zegel drukte. Het moge dus waar zijn, wat Magnin opmerkte*), dat ook gebrek aan een groot gebouw om regts- en staatsvergaderingen te houden, de Drenthenaren verpligtte, het ruime veld tot verzamel- en gerigtsplaats te bezigen, — het is eene miskenning van den geest der oudheid, zoo men daarbij staan blijft, en die zich in alles openbarende neiging tot het zinnebeeldige, die naauwe verwantschap van godsdienstige begrippen en regtspleging, uit het oog verliest, waardoor de Heiden onder de boomtoppen †), waarin de hemelgeesten zweefden, aan den voet der eik- §)

*) Zie Magnin, t. a. p., blz. 95. Ofschoon de schrijver op de hier ontvouwde gronden later bij de behandeling der Lottingen terugwijst, zal men echter gereedelijk moeten toestemmen, dat niet al het dáár aangevoerde op de Regtsvordering van toepassing is. Vgl. ald. blz. 137.

†) Vgl. Tac. *Germ.* 9. 39. Zie Grimm, *D. R. A.* blz 793, 794. Het is overbodig hier den lezer de Upstalboomsche vergaderingen te herinneren.

§) Van *eiken* deelt Grimm, t. a. p., vele voorbeelden mede. Judicium *sub quercu*. Kindlinger, Volmestein, No. 73. Landgericht ad *septem quercu;* holzgericht bei den *sieben eichen* am Westenholz. Grimm, t. a. p. Bij Neupart, *Cod. Dipl. Alem.*, No. 762 (a. 972) komt reeds een *sibbenciha* voor: de straks genoemde taalkenner deelt zeven plaatsen mede, die *sibenaich*, *sebencich* of *siebeichen* heetten, waarbij men het dorp *Seven Eecken* in Oostvlaanderen kan voegen. Zie van den Bergh, t. a. p., blz. 5, not. 2. Op deze gewoonte, bij de Germaansche en Gallische volksstammen heerschende, om onder een *eik* regt te spreken, zinspeelt ook de schrijver van het oude blijspel *Querolus* vs. 201. De huisgod zegt: Vade, ad Ligerim vivito.

Digitized by Google

en lindestammen *), en de Christen in de vrije vrije natuur onder het oog des Almagtigen, des te zekerder waarborgen voor eene juiste regtsbedeeling meende te bezitten. Immers ook in de eerste eeuwen, na de invoering des Christendoms hier te lande, bleef die gewoonte van Heidenschen oorsprong in zwang, totdat men later in stede van de vrije natuur, de kerken tot verzamelplaats der gezworene regters verkoos. En ook in Drenthe was dit werkelijk het geval. Hierbij kwam, dat Frederik van Blankenheim eene gewigtige verandering daarstelde in de wijze, waarop de gezworenen of Etten werden verkozen. Immers tot op zijnen tijd moesten alle de erfgezetenen in Drenthe jaarlijks te zamenkomen, om twaalf nieuwe Etten of gezworenen te verkiezen, ter vervanging van hen, die in het vorige jaar verkozen waren en die wederom van de waarneming der regterlijke taak ontslagen werden. Hierin nu werd door den Bisschop deze verandering gemaakt, dat hij het voldoende keurde, zoo uit ieder Dingspil een genoegzaam aantal afgevaardigden werd afge-

Q. (Quid tum)? L. Illic vivunt jure gentium: ibi nullum praestigium.

Ibi *de robore* proferuntur capitales sententiae.

De uitstekende, vroeg gestorvene Klinkhamer zegt in de aanteekening op deze plaats: fortasse de industria vocabulo *de robore* usus est, ut incurreret cogitatio de legibus robori, ligno duriori, inscriptis et publice expositis, uti Romae fuerunt duodecim Tabulae. Zie blz. 55 zijner uitgave. Zou niet de kundige man hier in eene dwaling hebben verkeerd en de boven voorgestelde uitlegging de voorkeur verdienen?

**) Menigvuldig zijn de voorbeelden, die Grimm mededeelt van regtsplegingen onder linden gehouden.

Digitized by Google

zonden, om namens de gemeente Meente (*Communitas Terrae Drenthiae*) de nieuwe Etten te kiezen. Van hier werd deze dag, waarop deze lotting in de voorafgaande keuze der gezworen plaats had en de Ordels *swoeren maendach* of *zwaeren maenedaegh* genoemd *). Nu konde het kerkgebouw gemakkelijk de vergaderde menigte bergen, en de noodzakelijkheid, om in de opene lucht regt te spreken, was vervallen. Gelijk ik zeide, was deze omstandigheid in gelukkige overeenstemming met het allengskens meer in zwang gerakende gebruik, om de kerken tot vergaderplaatsen te bezigen, en spoedig was ook het laatste spoor der vergaderingen in de vrije natuur verdwenen. Nog bestaat er een besluit van Drost en vierentwintig Etten van den jare 1544, waarbij aan de partijen in den gerigte wordt bekend gemaakt, dat zij ten bestemden tijde te Rolde of Anlo tegenwoordig moesten zijn, en *voor de kerk* moesten wachten, totdat het regtsgeding een aanvang nam †). Bij Picardt lezen wij insgelijks een verhaal van den jare 1591, waarin eveneens van de lotting, die in de kerk te Rolde werd gehouden, wordt gewaagd §). Nu konden de lottingen niet

*) Zie Magnin, t. a. p. blz. 137.

†) Zie Vos, t. a. p., blz. 66, nota 106.

§) Picardt, t. a. p., blz. 298. Heer Eberhart van Ense (zegt de schrijver), Spaens: Want desen een tijd lanck in Hispanien den Coninck opgewacht hebbende als Edelman heeft van denzelvigen, wegens zijne diensten, bekomen het Drost-ambt van Drenthe, en Casteleinschap van Covorden. Komende nu wederom in dese Landtschap, en ziende met dese Cherge versien Heer Jarich van Bothnia, en hebbende onder syn commando vyfhon-

Digitized by Google

meer te Ballo plaats hebben, want in deze buurschap bestond geene kerk; doch daar dezelve behoorde onder het Rolder kerspel, was er niets vreemds in, dat dezelfde Regtdag, die vroeger te Ballo gehouden werd, later naar de Rolder kerk werd overgebragt, zoodat toen ter tijde alleen de derde lotting te Anlo, de beide anderen te Rolde werden gehouden.

Dan, hier kan ons eene gewigtige bedenking worden tegengeworpen; het is namelijk deze vraag: Bijaldien er stellig na 1398 geene Etstoelzittingen of vergaderingen te *Ballo* meer hebben plaats gehad*), hoe kon Frederik van Blankenheim dan nog in 1412 *Ballo* aanwijzen, als de plaats, waar de eerste lotting moest worden gehouden? Doch ook het antwoord is gereed. De Utrechtsche Bisschop was geen wetgever van Drenthe in den eigenlijken zin des woords: hij was alleen de verzamelaar van aloude gewoonteregten, die, zoo lang 's menschen geheugenis reikte, ten allen tijde in Drenthe waren opgevolgd en geëerbiedigd. Vandaar, dat in dit landregt alleen gesproken wordt van zoodanige gebruiken in strafregt en strafregtspleging, als tot den leeftijd van Frederik van Blankenheim nog in zwang waren geweest, en op uit-

dert Conings soldaten, is met eenigh volck gereyst naer Rolde, alwaer Lottingh gehouden werde, en heeft uit kracht van zyne Commissie, den Drost Bothnia, die een zeer oudt man was, uit den Etstoel, op sijnen stoel zittende, uyt de Kerck, op den Kerckhof laten dragen, en de plaats zelf bekleedt."

*) Magnin, t. a. p., blz. 138.

Digitized by Google

spraken berustten, die van mond tot mond waren overgeleverd, of ook in geschrifte waren bewaard gebleven, echter gewijzigd naar de tijdsomstandigheden, en vermeerderd tot eene volledige verzamemeling, ingerigt naar de behoeften des Drentschen volks, en in overeenstemming gebragt met de privilegie-brieven en staatsstukken, waardoor de betrekking des Landheers tot de Drenthenaren was geregeld. En zóó konde de Bisschop, als hij zich had »laten onderwisen mis open beseghelden brieuen en in den waarheit mit wittachtigen cunden" had doen voorlichten, met regt getuigen, »dat dit dat olde landrecht van Drenthe is ende altoes geweest heeft," dat de eerste lotting 's anderen maandags na Paschen te Ballo werd gehouden. Eindelijk (en ook dit moet niet uit het oog worden verloren), terwijl de wetgever in alle de volgende afdeelingen een' aanvang maakt met de woorden: *Item so is landrecht*, heeft hij uitdrukkelijk in de beide eerste artikelen op de aloude gewoonte gewezen, en, als hij de plaatsen opnoemt, waar de lottingen werden gehouden, met de verklaring begonnen: *Item so is een olt landrecht in den lande van Drenthe voerscreven.*

Bekend is het, dat in lateren tijd de lottingen op vele andere plaatsen, en ook wel te Beilen gehouden werden *), totdat zij eindelijk naar het klooster te Assen zijn overgebragt geworden †). Ook hadden sedert het midden der zeventiende eeuw de

*) Zie Magnin, *Geschiedkund. Overzigt*, d. II. st. II. blz. 139.

†) Vos, t. a. p., blz. 93.

Digitized by Google

drie *lottingen*, in de aangehaalde wetsbepaling vermeld, voor eene *zomer-* en *winter-lotting*, die in Mei en October gehouden werden, plaats gemaakt *).

---

*) *Resol. van Ridderschap en Eigenerfd.*, 3 Maart 1652, Landrecht 1712, B. I tot 5 en 6, blz. 4. De lottingen werden in lateren tijd altijd op dingsdag gehouden.

Digitized by Google

CORNELIUS ZANTFLIET,

EN ZIJN BERIGT OVER DE BELEGERING
VAN *COEVORDEN*

DOOR BISSCHOP WILLEBRAND.

Digitized by Google

Digitized by Google

CORNELIUS ZANTFLIET,

EN ZIJN BERIGT OVER DE BELEGERING VAN *COEVORDEN*

DOOR BISSCHOP WILLEBRAND.

Onder de Nederlandsche geschiedschrijvers, die vóór de uitvinding, of althans vóór de algemeene verspreiding der boekdrukkunst hunne Chronijken zamenstelden, en wier werken dienvolgens eerst later, hetzij afzonderlijk, hetzij in daartoe bestemde verzamelingen, zijn uitgegeven, worden er zeker niet velen aangetroffen, die zoo weinig bekend zijn geworden als Cornelius Zantfliet, een geestelijke uit Luikerland (*S. Jacobi Leodiensis monachus*). Van zijne levensbijzonderheden schijnt weinig bekend te zijn; hij is waarschijnlijk omtrent het jaar 1462 overleden, vermits zijne Chronijk (die met de schepping der wereld een' aanvang neemt) tot den jare 1462 loopt, en welligt verder zoude zijn voortgezet, zoo niet de dood aan des schrijvers ijver paal en perk had gezet.

Digitized by Google

Niet geringe lof komt dezen schrijver toe voor de naauwkeurige mededeeling van vele geschiedkundige bijzonderheden, van elders niet of min uitvoerig bekend. Chapeauville heeft, volgens de getuigenis van Paquot*), veel gebruik van Zantfliet's werk gemaakt, tot zijne *Aanteekeningen op de Luiksche Geschiedschrijvers*, en prijst hem menigmaal als een' zeer geloofwaardigen schrijver; ook de Wind acht hem niet minder verdienstelijk dan den auteur van het in de vorige eeuw voor de eerste maal uitgegeven *Chronicon Tielense* †).

Vraagt men nu, waaraan de mindere bekendheid van Zantfliet's geschrift zij te wijten, het antwoord ligt in het gereede. Zijn werk is ongedrukt gebleven van den aanvang tot den jare 1230: en alleen van dit jaartal tot aan het einde is het tot algemeen gebruik toegankelijk gemaakt; welk gedeelte door Martene en Durand, in hunne *Amplissima Collectio* is opgenomen §), naar een afschrift, dat zekere *clarissimus vir dominus* de Louveux daarvan had doen maken. Hoe weinig getrouw echter dit afschrift hier en daar geweest zij, zal straks, naar ik vermeen, den lezer door eene proeve overtuigend blijken.

*) Paquot, *Mémoires pour servir à l'Histoire Lit. des Pays-Bas*, t. III, p. 23.

†) S. de Wind, *Bibliotheek der Nederl. Geschiedschrijvers*, dl. I. st. I. Middelb. 1831, blz. 75.

§) *Veterum Scriptorum et Monumentorum Amplissima Collectio*, stud Edm. Martene et Urs. Durand. Par. 1729, fol. t. V. p. 67-304.

Digitized by Google

Het gedeelte uit die chronijk, dat wij op het oog hebben en tot de Geschiedenis van Drenthe betrekking heeft, komt reeds op de eerste bladzijde van het door genoemde verzamelaars in druk medegedeelde brokstuk voor. Aldaar lezen wij woordelijk het navolgende:

Anno MCCXXXI. *Theutones*, qui sunt *Frisones* de jurisdictione Trajectensis episcopi, iterato obsederunt *Groningiam*: verum praefectus oppidi Egbertus portas aperiens, occidit adversariorum suorum magnam copiam: qui currus et victualia cum sexcentis equis ibidem apprehendit, et altera die multas villas in *Theutonia* conflagravit. Verum episcopus super his prospere gestis gavisus, secessit ad *Frisiam*, et ibidem per papales indulgentias eduxit exercitum maximum, cum quo villam *Tronordiae* cum castri suburbio prorsus incendit: deinde advesperascente die totus exercitus episcopalis trans paludem versus *Aven* reversus est. In crastino praedictus exercitus coepit obsidere castrum *Tronordense*, sed ecce *Theutonum* innumerabiles copiae praeterita nocte clam introierunt ejusdem castri praesidium, et ab alia parte *Frisones* Monsteriensis diocoesis stabant parati ad praelium. Porro *Frisones* Trajectensis dioecesis auxiliatores episcopi hesterna die devicti sunt. Quapropter et *Theutones* adeo viriliter animati sunt, ut in manu forti *Tronordiam* audacter accederent, et adversus episcopalem exercitum sine mora confligerent; sed episcopus attenuatus expensis usque castellum *Hardenberch* retrocessit,

Digitized by Google

stipendiarios suos dissolvit, et coadjutoribus suis valedixit, et castra sua cunctis necessariis implevit.

Bovenstaand verhaal, gelijk het hier is medegedeeld, levert zonder twijfel geenen gezonden zin op. Wie heeft ooit van *Theutonen* in de dertiende eeuw gehoord? Wie immer vernomen, dat de *Theutonen* eenen *Frieschen* volksstam uitmaken? Wie ooit geleerd, waar de vestingstad *Tronordia*, waar het door moerassen omringde *Ave* gelegen zij? Het is duidelijk, dat hier de onkunde des afschrijvers den vlijtigen geestelijke fabelen heeft aangewreven, en dat hier de eigennamen verkeerdelijk zijn gespeld. Doch de zin wordt niet alleen verstaanbaar, maar men erlangt ook eene niet geheel verwerpelijke bijdrage tot de Geschiedenis van Drenthe, bijaldien men bij wijze van gissing eene andere lezing aanneemt. Het is, mijns erachtens, boven allen twijfel verheven, dat men in plaats van *Theutones Threntones*, in stede van *Tronordia Covordia*, en voor *Aven Anen* behoore te lezen. Doet men dit, zoo heeft men een nieuw bewijs erlangd voor de waarheidlievendheid van onzen schrijver, wiens verhaal alsdan geheel met dat van de naauwkeurigste geschiedkundigen overeenkomt. Het volgende zij ter ontwikkeling en verklaring voldoende.

In den jare 1227 was de vreesselijke slag bij *Ane* voorgevallen, die den noodlottigen strijd tusschen den Utrechtschen Bisschop Otto van der Lippe en de Drenthenaren beslist had*). De Bis-

*) Over dezen veldslag vgl. Picardt, in het hierna aan te halen werk, blz. 281-284, 433, 434. *Drentsche Volks-Almanak*

Digitized by Google

schop was gesneuveld, en vele Ridders, Edelen en Knapen waren nevens hem gevallen: onder dezen Bernhard van Horstmar, een sieraad des Duitschen Adels. Doch de kans des oorlogs bleef niet dezelfde: Willebrand van Oldenburg, die Otto als Stichtsch Kerkvoogd opvolgde, zette den oorlog tegen Rudolf van Coevorden en de Drenthenaren met vernieuwden ijver voort, en de weifelende oorlogskans scheen zich te verkeeren. Eene geslotene verzoening baatte niet; en eene vredebreuk, door Rudolf gepleegd, werd gevolgd door eenen gruwzamen en nimmer te vergoelijken moord. Nadat er een wapenstilstand was gesloten, en Rudolf van Coevorden zich, vergezeld van eenige zijner vrienden, naar Hardenbergh had begeven, om met den Bisschop over een eindtraktaat te onderhandelen, werden plotseling alle beginselen van volkenregt geschonden, de onderhandelaren aangegrepen, Rudolf met een' der zijnen levend geradbraakt en de overigen op eene andere weinig minder wreedaardige wijze omgebragt.

Het was niet te verwonderen, dat door deze gebeurtenis het twistvuur in het hart der Drenthenaren eer in ligtelaaije vlam moest ontbranden dan

1837, blz. 32 vlg 1838, blz. 22 vlg. Magnin, *de voormalige kloosters in Drenthe*, blz. 110 vlg. *Geschiedk. Overzigt*, dl. II. st. I. blz. 18 vlg. J. J. Nahuys, *Slag bij Koevorden, in het Jaar 1227, onder Otto van der Lippe*, XXXIV *Bisschop van Utrecht*, welke verhandeling is opgenomen in het *Tijdschrift voor Geschiedenis en Statistiek der Provincie Utrecht*. Naar wij vernemen, zal ook eerlang een lied van onzen Nederlandschen Legenden-dichter dezen veldslag vereeuwigen, en Drenthe's gewestelijk Jaarboekje, dat zich zoo gunstig blijft onderscheiden, versieren.

Digitized by Google

konde worden gebluscht; en eene oneenigheid in de Provincie Groningen, waarbij de Drenthenaren partij kozen, was eene gereede aanleiding, om op nieuw den strijd tegen den Utrechtschen Bisschop te beginnen. En hier nu neemt ook het verhaal van onzen geschiedschrijver eenen aanvang.

Ware het niet, dat de chronijk, waarop wij doelen, tot den jare 1729 ongedrukt is gebleven, zoo zoude men inderdaad gelooven, dat Picardt uit dezelve geput heeft. Threntones (zegt de eerste) obsederunt Groningiam: verum praefectus oppidi Egbertus portas aperiens, occidit adversariorum suorum magram copiam: qui currus et victualia cum sexcentis equis ibidem apprehendit, et altera die multas villas in Threntonia conflagravit. Schier woordelijk komt hiermede overeen, wat Picardt vermeldt: »En de Drenthers hebben de stadt Groningen belegert, maer hebben al vrij wat schade geleden van den Stadhouder (Egbert van) Groenenberg, want hij verbrande veel Dorpen in Drenthe, en kreeg wel 600 Paerden, met veel Proviande *)." Ook het vervolg des geschiedverhaals komt met dat

*) Picardt, *Chronyck der Landtschap Drenthe, en Korte Beschrijvinge van eenige vergetene en verborgene Antiquiteiten der Provintien en Landen, gelegen tusschen de Noordzee, de IJssel, Emse en Lippe*, blz. 294, ed. II. Uit de pen van Mr. J. Pan bezitten wij nu eene levensschets van dezen niet verwerpelijken Geschiedschrijver in den *Drentsche Volks-Almanak voor* 1842. Ook onze Duitsche naburen vestigen thans nog het oog op hem, bij hunne oudheidkundige nasporingen, en noemen hem onder die eersten, die iets voor de oudheden van Noordwestelijk Duitschland gedaan hebben. Zie Leopold von Ledebur, *Blicke auf die Literatur des letzten Jahrzehents, zur Kenntnisz Germaniens zwischen Rhein und Wezer.* Berl. 1837, blz. 11, not 17.

Digitized by Google

van den Drenthschen chronijkschrijver voor een groot gedeelte overeen. Zoo is hetzelfde wat Zantfliet vermeldt, dat de Bisschop wel de stad en de voorburgt des kasteels vernielde, maar vruchteloos het kasteel zelf trachtte te slechten (villam cum castri suburbio incendit — in carstino obsedere coepit castrum sed ecce enz.), door Picardt even eens, doch, naar zijne gewoonte, met sterker kleuren, geschilderd. Nog herdenkend aan den moord aan Rudolf gepleegd, vervolgt hij zijn verhaal: »de stadt, het Voorburgh des Kasteels en alle Inwoonders van Coevorden moesten oock gelijck als gerabraekt werden: want hy spaerde niemant, alsoo dat oock de kleyne kinderen zyne wreetheyt smaken moesten. Doch de Burgh tot Coevorden en kost hij niet doen, die moest hij met schande quiteren." Doch, voegen wij hier liever het verhaal bij van den ongenoemden schrijver, wiens werkje door Matthaeus is uitgegeven, en die zelf ooggetuige en deelgenoot geweest is der feiten, die hij hier beschreef. »Tertium" (zegt deze) »ipse personaliter duxit Anen ad illam paludem et viam contra Covordum, in qua periit et occisus fuit Dominus Otto episcopus piae et laudabilis memoriae large cum quadringentis viris fortibus et honestis, sic ut in anterioribus plene legistis et intellexistis. Hic iterum Episcopus acies suas ordinate et prudenter disponit. Quae benedictione accepta episcopali in magno commodo paludem transeunt, quia desiccata erat tota illa aestate, et se disponunt juxta Covordiam cum DC armatis equitibus et quatuor millibus peditum electorum bene ad hanc viam paratorum, per

Digitized by Google

quas ipso die, qui erat Lamberti, in occasu solis, quia tota die exspectaverant de suis trecentis viros, per quos incenderant quandam villam Trentiae, impugnaverunt, vicerunt et ceperunt in quodam veloci cursu ipsam villam et suburbium Covordiae, quae omnia propter suum novum munitionem penitus judicabantur et videbantur inexpugnabilia. In quibus equos, arma, vestes, et multa victualia rapientes nullos ceperunt, sed parvulos, et mulieres, et viros, quos comprehendere poterant, occiderunt. Reliqua omnia per apparatum ignem in favillam penitus redegerunt. Et sive dubio in mane sequenti castrum cepissent, si populus labore et jejunio toto afflictus ad hospitium suum Ane per illam maledictam paludem, in qua adhuc ossa nostrorum plurima inveniebantur, non fuisset reversus. — — Doch eene droevige tijding uit Friesland blies alle hoop uit de gelederen des Bisschops weg, en verdubbelde den moed der Drenthenaren. Trenti (zoo vervolgt de schrijver) animati et exaltati tota nocte, quia longa erat festinantes in tanta multitudine contra nostros prope Covordiam conglobabantur, ut eis cedere cogeremur et exercitum nostrum juxta Hardenberge commode dissolveremus *).

Men ziet uit de aangehaalde woorden, dat en de ongenoemde schrijver en Zantfliet dezelfde gebeurtenis beschrijven. De eerste spreekt dan eens van *Trenti* dan weder van *Trentones:* na het aangevoerde zal onze lezer ongetwijfeld met ons instemmen, dat ook de laatste, wel verre van nog

*) Matthaeus, l. l. p. 39.

Digitized by Google

aan de reeds half vergetene *Theutonen* te denken, insgelijks *Threntones* geschreven heeft, en de dappere feiten van het Drenthsche voorgeslacht eene eervolle vermelding, ook in de Algemeene Wereldgeschiedenis, heeft waardig gekeurd.

Digitized by Google

Digitized by Google

IETS

OVER DE

HEILIGE PLAATSEN IN DRENTHE,

VÓÓR DE INVOERING DES CHRISTENDOMS
HIER TE LANDE.

Digitized by Google

Digitized by Google

IETS

OVER DE

HEILIGE PLAATSEN IN DRENTHE,

VÓÓR DE INVOERING DES CHRISTENDOMS

HIER TE LANDE.

Oud en eerwaardig is Drenthe, al is het, van eene staatkundige zijde beschouwd, de jongste der gewesten, die in het verbond van Neêrlands staat zijn opgenomen: oud en eerwaardig is het, al moge het ook eenmaal de laatste provincie zijn, die tot volkomene rijpheid van ontwikkeling zal geraken. Oud — want eeuwen volgden op eeuwen, en geen handbreed gronds werd aan hetzelve door de woede der elementen ontnomen, geen handbreed gronds door de nijverheid van den landzaat toegevoegd: eerwaardig — want nog draagt het op zijnen bodem honderde gedenkteekenen des verledenen, die de wisseling der eeuwen verduurden, en toch voor tijdgenoot en nageslacht de sprekendste getuigen dier wisseling zijn.

Digitized by Google

En zouden wij niet gaarne den blik terugwerpen op die teekenen des voortijds? Hier ontdekken wij de sporen van een reusachtig voorgeslacht: ginds de gedenkstukken van kinderlijk bijgeloof: elders de overblijfselen eener ruwe natuurdienst: elders weêr de schemering dier eerste stralen, die het heerlijke licht des Christendoms op deze landstreek nederschoot.

De eigenlijke *gedenkstukken* uit de vóór-Christelijke tijden, die nog ten huidigen dage in Drenthe aanwezig zijn, hebben in van Lier en Westendorp kundige en geleerde uitleggers gevonden: ofschoon misschien de negatieve betoogtrant des laatsten aan de wetenschappelijke opheldering van zoodanige aloude overblijfselen eene scheeve rigting heeft gegeven, die in de Archaeologie tot weinig zekere resultaten leidt. Ook anderen hebben, hetzij in afzonderlijke kleinere stukjes, hetzij in grootere niet bepaaldelijk over Drenthe handelende werken, op het gewigt dier provincie voor de Oudheidkunde hunne landgenooten opmerkzaam gemaakt. Maar de Mythologie? Is Drenthe ook belangrijk voor de verklaring van dit gedeelte der straks gemelde wetenschap? Plaatsgebrek verbiedt mij te voldoen aan het voornemen, aanvankelijk door mij opgevat, om deze vraag te beantwoorden: de lezer vergenoege zich met de uiteenzetting van een paar punten hiertoe betrekkelijk, en veroorloove mij thans alleen zijne aandacht te vestigen op de sporen, die nog aanwezig zijn, van de *heilige plaatsen*, welke ook in Drenthe van het Heidendom onzer voorvaderen getuigen.

Heilige wouden verdienen het eerst onze aandacht. Niets was natuurlijker, dan dat de mensch,

Digitized by Google

in de kindschheid zijner ontwikkeling, in de ontzagchelijke bosschen eene geschikte en indrukwekkende plaats ontwaarde, om den Goden de hulde zijner aanbidding toe te brengen. Ook vindt men reeds bij de oudste geschiedschrijvers van die gewoonte gewag gemaakt. Zie *Exod.* 34: 13, 14; *Jerem.* 2: 20; *Ezech.* 20: 28*). Tacitus spreekt op onderscheidene plaatsen van dit gebruik, als onder de Germanen algemeen in zwang †). Lucos ac nemora consecrant, deorumque nominibus adpellant secretum illud, quod sola reverentia vident. *Germ.* 9. Stato tempore in silvam auguriis patrum et prisca formidine sacram omnes ejusdem sanguinis populi legationibus coëunt. Est et alia luco reverentia: nemo nisi vinculo legatus ingreditur, ut minor et potestatem numinis prae se ferens. *Germ.* 39. Est in insula Oceani castum nemus, dicatumque in eo vehiculum veste contectum. *Germ.* 40. Apud Naharvalos antiquae religionis lucus ostenditur. *Germ.* 43. Lucis propinquis barbarae arae, apud quos tribuuos mactaverant. *Annal.* I. 61. Caesar transgressus Visurgim indicio perfugae

*) Vgl. Cleyn, *Aanteek.* op Wagenaar's *Vaderl. Historie.* Brielle 1781, dl. I. blz. 51.

†) Wie over de heilige wouden der Germanen *in het algemeen*, en de sporen, daarvan later ontdekt, wenscht onderrigt te worden, kan hierover nazien: J. C. Dünnhaupt, *Beitr. z. deutsch. Nied. Geschichte*, blz. 107 vlg. A. C. Eschenbach, *Dissert. Acad.* III. blz. 133 vlg. G. Petritzi, *de lucis s. nemor. sacr.* Lips. 1670, § 10 vlg., en meer anderen, aangehaald bij Hümmel, *Bibl. d. deutsch. Altherthümer.* Nurnb. 1787, blz. 239 vlg. en *Zusätze*, blz. 71. Arnkiel, in het hieronder aan te halen werk, dl. I. blz. 187 vlg. Grimm, *Deutsche Mythol.* blz. 39 vlg. Roelants, *Verhand.*, blz. 60 vlg.

Digitized by Google

cognoscit delectum ab Arminio locum pugnae, convenisse et alias nationes in silvam Herculi sacram. Annal. II. 12. Propinquo luco defossam varianae legionis aquilam modico praesidio servari. *Annal.* II. 25. Mox compertum a transfugis, nongentes Romanorum apud locum quem Baduhennae vocant, pugna in posterum extracta confectos. *Annal.* IV. 37. Civilis primores gentis sacrum in nemus vocatos. *Histor.* IV. 14. Inde depromtae silvis lucisque ferarum imagines, ut cuique genti inire praelium mos est. *Hist.* IV. 22, coll. *Germ.* 7.

Wij hebben alle de plaatsen van Tacitus, althans de meesten derzelve, aangevoerd, waar over de heilige wouden der Germanen wordt gesproken: en zulks omdat daaruit blijkt, dat de gewoonte, om de Goden in bosschen te vereeren, bij alle Duitsche volksstammen algemeen in zwang was; omdat de meeste dier bewijsplaatsen betrekking hebben op landstreken niet verre van Drenthe verwijderd, en men daaruit veilig mag besluiten, dat, waren er ook al geene sporen in dat gewest voorhanden, die ons de *sacra nemora* herinnerden, evenwel er geene redenen hoegenaamd kunnen worden uitgedacht, waarom op dit punt ook niet de vroegere bewoners dier landstreek in dezelfde gewoonten zullen hebben gedeeld. Ja, zoude het wel vermetel zijn te gissen, dat de *lucus Baduhennae**), als

*) Het is moeijelijk met zekerheid te bepalen, welke beteekenis aan deze beide woorden, zoo als Tacitus die bezigt, behoort gehecht te worden, en ook daaromtrent zijn de meeningen der uitleggers zeer verschillende. De groote vraag is, of hier de

Digitized by Google

waarschijnlijk in het zuid-oostelijk gedeelte van de tegenwoordige provincie Friesland gelegen, zich welligt tot in Drenthe zal hebben uitgestrekt?

Doch (en reeds boven hebben wij gelegenheid gehad hierop met een woord opmerkzaam te maken) bevoegde Oudheidkundigen en Mythologen vermeenen, ook in Drenthe niet weinige sporen van zoodanige heilige wouden te hebben aangetroffen *). Zoo wordt het *Weerdingerhout*, gelegen tusschen de gehuchten

naam eener godin, dan wel die van het bosch zelf zij vermeld. Het laatste gevoelen wordt door Grimm voorgestaan, als hij zegt: Baduhenna, vielleicht Ortsname, wie Arduenna. *Deutsche Myth.*, blz. 42, noot +. Geheel eenstemmig vraagt van den Bergh, (*Nederlandsche Volksoverleveringen en Godenleer*, blz. 124, noot 1): »Kan men den uitgang van Baduhennae vergelijken met dien van Arduennae, den naam van een ander woud, tegenwoordig de Ardennen?" Ik geloof, ja: en heb dienaangaande reeds eene gissing medegedeeld in het Tijdschrift *de Gids*, 1839, *Boekbeoordeel.*, blz 501. Evenwel blijf ik zoo wel Baduhenna als Arduenna voor de namen van locale godinnen houden; Tacitus zoude, mijns bedunkens, indien het de naam der plaats ware, liever *quem Baduhennam* geschreven hebben, en de Diana Arduenna komt herhaaldelijk voor, waar van de Ardennen geene sprake kan zijn. Ook Wagenaar, (*Vaderlandsche Historie*, I. 83), neemt aan, dat Baduhenna de naam eener godinne is geweest, waarmede zich vereenigen de geleerde schrijvers der *Bijvoegselen en Aanmerkingen*, dl. I. blz. 44. Wesseling was van oordeel, dat eene Friesche godin *Pada* was geheeten, vanwaar zoo wel de naam Baduhenna ontleend zij, als die der Friesche dorpen *Olde* en *Nije Holtpade*, welke niet verre buiten de grenzen van Drenthe zijn gelegen, en waarnaar ook de stad Paderborn of bron van Pada zoude zijn genoemd: welk gevoelen reeds vroeger was voorgestaan door Alting, *Not. Germ. Infer.*, dl. I., blz. 14. Zie ook Cleyn, t. a. p., I. blz. 45 en 29. Voor mijn gevoelen, dat Baduhenna de naam der godin geweest zij, pleit, mijns inziens, ook dit, dat volgens de getuigenis van Adamus *Bremensis*, de Saksen de bosschen aan de goden toewijdden, en aan dezelve de namen dier goden gaven. Zie Adam. *Bremens. Hist. Eccles.*, l. II. c. 6.

*) Zie boven, blz. 43.

Digitized by Google

Weerdinge, in de gemeente Emmen, en Valthe in de gemeente Odoorn, daartoe gebragt door Westendorp*) en Roelants†). Omtrent het *Grollerhout*, bij Grollo in de gemeente Rolde gelegen, schijnt mij dienaangaande geen twijfel te bestaan. Reeds boven hebben wij de woorden van Picardt medegedeeld, waardoor hij dit gevoelen ook als het zijne heeft verklaard §), en de ligging der plaats zet aan betzelve de meeste waarschijnlijkheid bij. Nog ziet men daar de opene ruimte midden tusschen het geboomte, waar in vroegere eeuwen de raadsvergaderingen des Drentschen volks gehouden werden, en waarschijnlijk nog vroeger de priesters de offerhanden aan de Goden des lands offerden **). Daarenboven zijn er nog andere sagen in Drenthe bewaard gebleven, die zich eigenaardig aan de medegedeelde bescheiden verbinden; en nog vóór weinige jaren was het verhaal in omloop, dat er-

*) Westendorp, *Verhand. over de Noordsche Mythologie*, blz. 391.

†) Roelants, *Tweetal Verhand. betrekk. Nederl. Oudheden en Geschiedenis.* Gron. 1839, blz. 61.

§) Zie boven, blz. 43, 44, noot (†).

**) Merkwaardig is, mijns inziens, de overeenkomst tusschen deze plaats en eene andere door J. D. Ritter, in zijne *Geschichte der Gallier*, beschreven. Von den Ueberbleibseln (zegt deze schrijver) der Eichenwäldern haben die Englander auf der Insel Mona (Anglesey) in ihrem grossem historischen Werke, th. XVI. § 425, davon eine Beschreibung gemacht, welcher man deswegen trauen kann, weil sie sich auf den Augenschein bezieht. In der Mitte des Hains war ein Platz, die oben offen, und mit verschiedenen Reihen sehr dicht bepflanzten Eichen umgeben war. — — Man steht auch in Gedanken diese Kreisse wären zu Gerichtshofen und öffentliche Versammlungen bestimmt gewesen. *Gesch. der Gall.*, blz. 207.

Digitized by Google

gens in een *bosch* in Drenthe het volk des nachts gestadig een groot vuur zag branden *). Even als dus in alle de overige gewesten onzes vaderlands menigvuldige blijken aanwezig zijn van de aloude Heidensche Godsvereering in bosschen, konden ook in Drenthe, ongetwijfeld vroeger eene zeer boschrijke landstreek, de duidelijkste sporen dier *heilige wouden* worden aangewezen.

Dan — niet alleen in de uitgestrekte bosschen of te midden van ettelijke boomen, die statig hunnen kruin ten hemel hieven, plag de Drenthenaar zijne Goden te vereeren: wij vermeenen integendeel het onbetwistbaar bewijs te kunnen leveren, dat ook *tempelen* op Drenthe's grondgebied voor de Godheden der vroegere bewoners dier landstreek zijn opgerigt geworden. Men achte deze daadzaak niet als eene omstandigheid van ondergeschikt belang: integendeel, indien het waarheid is, dat werkelijk in de genoemde landstreek Heidensche Godshuizen zijn verrezen, zoo erlangen wij daardoor eene belangrijke bijdrage tot de beantwoording der vraag, of ooit de vroegere bewoners van Nederland en in het algemeen de Oud-Germaansche volksstammen hunne godsdienst in tempels hebben uitgeoefend, dan of niet veeleer ten allen tijde de bosschen de zetels hunner gemeenschappelijke vereering zijn gebleven. En wij hebben des te gereeder aan dit onderwerp meer bepaaldelijk onze aandacht gewijd, omdat wij met leedwezen ontwaarden, dat een kundig schrijver (de eenige, voor zoo verre wij hebben

*) Zie Westendorp, t. a. p., blz. 293.

Digitized by Google

kunnen nagaan, die eveneens onze landgenooten op het tot Drenthe betrekking hebbende, hier bedoelde geschiedverhaal, heeft opmerkzaam gemaakt), door onbedachte navolging, in zijne uitlegging, op het dwaalspoor schijnt te zijn geraakt.

De heilige Ansgar, de uitbreider des Christendoms in Noord-Duitschland en Denemarken *), die het leven van eenen zijner voorgangers, den heiligen Willehad, heeft beschreven †), vermeldt, onder meer andere belangrijke bijzonderheden van dezen ijverigen prediker des geloofs, dat hij zich ook naar Drenthe begeven heeft, om aldaar het kruis van Christus te verkondigen. »Inde transiens" (zoo lezen wij in de aangehaalde levensbeschrijving) »venit Thrianta, ibi-

*) Over Ansgar zie Rimberti *Vita Ansgarii* (ed. Dahlmann, bij Pertz, *Monum. Germ. Hist.*, t. II., p. 633 vlg.). Münter, *Geschichte d. Kirchen v. Dänemark u. Norwegen*, d. I., blz. 206 vlg. Kruse, *S. Ansgar.* Altona. 1823. F. Ad. Krummacher, *S. Ansgar, alte u. neue Zeit.* Brem. 1828. Dahlmann, *Geschichte v. Dänemark*, Hamb. 1840. dl. I., blz. 33 vlg. F. C. Kraft, *Narratio de Ansgario Aquilon. Gent. Apostolo.* Hamb. 1840. 4. H. Reuterdahl, *Swenska Kyrkans Historia.* Lund. 1838, dl. I., blz. 192 vlg.

†) Van Ansgars menigvuldige geschriften zijn slechts één brief en het leven van Willehad (*Vita Willehadi*) over. Zie Kraft, t. a. p., blz. 52. Laatstgemeld werk is onderscheidene malen uitgegeven en wel eerst door Philippus Caesar in zijn *Tria postolatus Septentrionis*, Colon. 1642; daarna door d' Achery en Mabillon in de *Act. Sanct. Ord. S. Benedict.* Saec. III. p. II. blz. 401 vlg. in de Parijsche, blz. 364 vlg. in de Venetiaansche uitgave; later door Alb. Fabricius in de *Memor. Hamburg.* t. II. blz. 652 vlg.; voorts door Langebek, in zijne *Scriptores Rerum Danic.*, dl. I., blz. 342 vlg.: eindelijk, en wel naar eenen uitmuntenden Codex van Vicelli, in de *Monum. Germ. Hist.* van Pertz, dl. II. blz. 378–390. In het Hoogduitsch is dit werkje vertaald door Carsten Miesegaes, te gelijk met de *Ansgaris Vita* door Rimbertus, Brem. 1826.

Digitized by Google

que dum praedicaret verbum edomini, plurima multitudo gentilium credidit, ac baptismi sacramentum percepit. Quo in loco ipse diutius immorans, et non credentes instrùere, etiam credulos in via veritatis tam verbis quam et exemplis sedulus corroborare studebat. Coeperuntque plurimi bonam vitam magistri, et errores gentilium odio habere, et Christianam quam profitebantur Religionem devota intentione venerari. Unde contigit, ut quidam discipulorum eius, divino compuncti ardore, circumquacumque fana in morem gentilium erecta, coepissent evertere, et ad nihilum prout poterant, redigere. Quo facto barbari, qui adhuc forte increduli perstiterant, furore nimio succensi irruerunt super eos repente cum impetu, volentes eos funditus interimere: ibique Dei famulum fustibus caesum admodum plagis affecere*).

Beschouwen wij het medegedeelde verhaal met eenige aandacht, zoo moet het reeds daarom onze opmerkzaamheid tot zich trekken, omdat het een der oudste buitenlandsche oorkonden is, waarin van Drenthe gewag wordt gemaakt. Dat toch door *Thrianta* ons tegenwoordig *Drenthe* bedoeld zij, is voor zoo verre mij bekend is, door niemand tegengesproken, veel min wederlegd: en uit het aaneengeschakelde geschiedverhaal is zulks geheel duidelijk en zeker. Zoo teekenen dan ook d' Achery en Mabillon op deze plaats uit Joannes à Leydis aan: *Post haec venit in Trentoniam*, id est *Drenterlant*, en reeds Philippus Caesar had in zijne uitgave

*) Bij d' Achery en Mabillon, blz. 570, bij Pertz, blz. 381.

Digitized by Google

vermeld, dat hier alleen *Drenthe* konde zijn bedoeld; welk gevoelen ook nog ten overvloede in onze dagen door den uitstekenden Jacob Grimm, in zijne *Deutsche Mythologie*, is bevestigd*). Op welke plaatsen echter Willehad in het bijzonder zich hebbe opgehouden, is onzeker: reeds elders is de gissing voorgedragen, dat hij in het noord-oostelijke gedeelte zich het meest zal hebben bevonden, t. w. in Rolde, Anlo, Vries, de drie Larens, enz. †).

Belangrijker echter is de aangehaalde plaats, omdat in dezelve van *fana in morem gentilium circumquaque erecta* wordt gesproken. Carsten Miesegaes vertaalt §) de aangehaalde woorden aldus, »dasz einige seiner Schüler voll göttlichen Eifers anfingen, die hin und wieder, dem heidnischen Gebrauche gemäsz, errichteten *Götzenbilder* umzuwerfen, und wo sie es konnten zie vernichten;" en beroept zich bij deze vertolking op eene elders door hem gegevene opheldering **). Getrouw den laatstgenoemden schrijver volgende ††), heeft de opgenoemde auteur van het opstel over de *Verkondi-*

*) Grimm, *Deutsche Mythologie*, blz. 55. Ook Carsten Miesegaes zegt, in het straks te melden werkje, blz. 11 not. 1: »Thrianta, auch in alten Diplomen Threant und Thrente genannt, jetzt Drenthe. Die fünfte (?) Provinz des jetzigen Königreichs Niederlande."

†) *Drentsche V. Alm.* 1838, blz. 47.

§) Carsten Miesegaes in het reeds boven aangeduide werkje, *Leben des St. Willehad's und St. Ansgar's*, blz. 11.

**) Voorkomende in deszelfs vertaling van Adamus *Bremensis*, blz. 26, Aanmerk. 2.

††) Op blz. 49, geeft de S. zelf onbewimpeld te kennen, dat hetgeen hij gemeld heeft, uit Carsten Miesegaes' boekje is getrokken. Zie noot (*).

Digitized by Google

ging des Christendoms in Drenthe door Willehadus, omtrent het jaar 778 *), vermeld, dat eenigen der nieuwe geloovigen de *hier en daar opgerigte afgodsbeelden* begonnen om te werpen en, waar zij het konden, te vernielen †). En welke soort van afgodsbeelden waren het? Niet eenmaal dezulken, die onder het loof van nevens elkander geplaatste boomen waren opgerigt: beelden, die hier en daar bij den weg waren neergezet, en deels tot wegwijzers moesten strekken, deels het bijgeloof begunstigden, dat deze goden de reize der wandelaars begunstigen §). Doch (het zij met eerbied voor het gevoelen van andersdenkenden gezegd), het komt mij waarschijnlijk, ja zeker voor, dat hier niet van *afgodsbeelden*, maar integendeel van *Heidensche tempelen* sprake is **).

Men weet, vanwaar de door ons bestredene meening haren oorsprong ontleent: het is de uitdrukking van Tacitus: caeterum nec cohibere parietibus Deos arbitrantur ††), die den Mythologen van onzen tijd tot allerlei ongerijmde gevolgtrekkingen aanleiding heeft gegeven. Of is het geene dwaasheid uit die woorden af te leiden, dat, van de tijden van Tacitus tot op de invoering des Christendoms onder de Germaansche volksstammen, bij dezen de

*) *Drentsche Volks-Alm.*, t. a. p., blz. 37-50.

†) Ald., blz. 43.

§) Ald., blz. 41, en de hoogst gewigtige aanteekening te dier plaatse.

**) Deze uitlegging volgt ook v. Heussen, *Kerkel. Oudh. en Gestichten*, dl. I. blz. 116, folio uitg.

††) Tacit. *Germ.* 9.

Digitized by Google

overtuiging levendig was, dat het met den aard der voorvaderlijke godsdienst streed, tempelen te bouwen en de goden in tempelen te vereeren? En waarop grondde zich die meening? Op de redenering, dat ten tijde van Tacitus dit werkelijk het geval was, en dat de godsdienstige beschaving bij de Noordsche volken na dien tijd wel niet zal zijn achteruitgegaan. Doch, wat wil deze redenering tegen de stelligste bewijzen, dat door geheel Germanië en Gallië tempels der Heidenen waren, en dat in het gansche rijk van Karel den Groote, bij de invoering des Christendoms, alom tempels zijn omvergeworpen?

Wij willen niet, gelijk sommigen deden, alle gezag aan de woorden des Romeinschen geschiedschrijvers ontnemen: wij gelooven gaarne, dat de plegtige kinderlijke Godsvereering, die de Germanen in de wouden vereenigde en hunne harten te zamen tot de gewaande bestuurders hunner lotgevallen verhief, iets indrukwekkends had, dat het geloof en het vertrouwen in de gemoederen der Heidenen vermeerderde, en den vreemdeling met ontzag bezielde. Het gevolg hiervan was, dat laatstgemelde gereedelijk deze plegtige godsdienstoefening aan edele begrippen van der Goden alomtegenwoordigheid en onbeperkte grootheid toeschreef: vandaar ook, dat de eerste, toen de gebouwen onder hen vermenigvuldigden, zich noode aan de aloude statige gebruiken konden onttrekken, en zoo wel godsdienstige bijeenkomsten als raadsvergaderingen in de opene lucht, in de schaduw van hoog geboomte, bleven

Digitized by Google

houden *). Den dichteren gaf de uitdrukking van Tacitus de schoonste gelegenheid, om in den lof van het voorgeslacht uit te weiden; en wij laken hunnen ijver niet, waar zij zich bij tijden vóór Tacitus en den leeftijd van dien edelen geschiedschrijver bepaalden. Gaarne hooren wij Hooft, in zijnen *Baeto*, zingen:

De Goedheên, die zich zelf ons ooit te nut uitdeelden,
Verheffen wij als Goôn; maar eeren ze in geen beelden.
Want 't sterflijk hooft verciert (hoe diep het zich berae)
Geen maaksel of het gaat hun heerlijkheid te naa.
Ook zijn wij ongewoon, 't geen, dat zich niet begrijpen
Van al de werelt laat, in tempels te benijpen:
Maar wijën wel, tot eer der heerlijken, in 't woudt,
Een levendige kerk, van ongekorven hout,
't Welk, met zijn telgen breed, en hemelhooge toppen,
Het dartelmakend licht bestaat den weg te stoppen.
En stelt van binnen toe een' akeligen dag,
Die 's menschen hart bestelpt met ootmoed en ontzag.

En ook de begaafde Lucretia Wilhelmina van Merken mogt, op de dagen van Germanicus†) doelende, gewagen van:

Het bosch van Teutoburg, dat in dit oord voordeezen
De grootsche tempel van Theutates plag te weezen,
Waar in 't Germaansch gewest, *dat nooit de hooge Goôn*
In kerk of tempels sloot, hem offers had geboôn.

Doch zou ditzelfde kunnen getuigd worden van de Germanen der zevende, achtste en negende eeuw?

*) Zie boven blz. 110, 111.

†) L. W. van Winter, geboren van Merken, *Germanicus*, blz. 132.

Digitized by Google

Dit gevoelen, door Mone en anderen voorgestaan*), wordt onzes inziens teregt bestreden door van den Bergh†), die het voorschrift van Paus Gregorius aan den Engelschen Koning Ethelbertus aanhaalt, bij Beda, *Hist. Eccles.* I. 32: fanorum aedificia everte. Echter heeft van den Bergh niet opgemerkt, dat Mone op eene andere plaats dit gevoelen zelf tegenspreekt, althans gedeeltelijk omverwerpt. Immers elders§) lezen wij: Harah, so hiessen also auch im Heidenthum die Hütter der Götter, und da die Namen mit dem Angelsachsischen Hearg und dem Nordischen Havrgr derselbe ist, so wird auch die Bauart dieselbe gewesen seijn. Es waren nämlich runde holzerne Hütten oder Schöpfen, die auf Pfoster ruhten und mit Stroh oder Rohr gedeckt waren, Zelte, die den Opferaltar und die Götsenbilder vor der Witterung schützten**). En dezelfde schrijver had vroeger gezegd: das Schleifen kann sich nur auf einen mit Felsstücken zusammengesetzten Opferaltar beziehn, was im Nordland havrgr hiess!

Het is mij altijd onbegrijpelijk voorgekomen, hoe sommige schrijvers door gissingen hebben getracht uit den weg te ruimen de tegenstrijdigheid,

*) F. J. Mone, *Geschichte des Heidenthums in nordl. Europa*, Heidelb. 1822, dl. II, blz. 18.

†) L. Ph. C. van den Bergh, *Nederl. Volks-overleveringen en Godenleer*, Utr. 1836, blz. 149, Aanteek. 1.

§) Mone, t. a. p., dl. II, blz. 126.

**) Legis, zijn gevoelen over het hier behandelde punt, in zijne *Altdeutsche und Nordische Götterlehre*, blz. 127, mededeelende, schrijft Mone *woordelijk* af.

Digitized by Google

die zij meenden te vinden in de aangehaalde plaats van Tacitus en de duidelijke bewijzen van latere dagteekening. Ook van den Bergh heeft de scherpzinnige gissing geopperd, dat de stelling van Tacitus, zoo zij waar is, alleen van eenen oppergod Allfader zoude kunnen worden verstaan *). Doch waarom tot zoodanige uitlegging, die van elders niet bevestigd wordt, de toevlugt genomen, waar de geschiedenis een' zekerder leiddraad aan de hand geeft? Of zoude niet het verhaal van Tacitus, betrekkelijk den tempel van Tamfana †), ook deze gissing wederleggen? Te regt heeft Roelants §) opgemerkt, dat de verkeering onzer voorvaderen met de Romeinen, op het vermenigvuldigen der godshuizen grooten invloed zal hebben uitgeoefend. »Eerst (zegt deze) waren de tempels hutten, uit takken zaamgevlochten, hutten, gelijk Mone ze beschreef, later houten loodsen, eindelijk steenen gebouwen." »Es ist gleichwol nicht zu bezweiflen," zegt Grimm, »dasz schon in frühster zeit für einzelne Gottheiten tempel *erbaut*, vielleicht rohe bildnisse darin aufgestellt wurden. Im verlauf der jahrhunderte kann auch bei einigen völkerschaften mehr, bei andern weniger, jene alte waldverehrung ausgeartet und durch errichtete tempel verdrängt werden sein" **). Tot de tweede door ons vermelde soort mogen welligt de tempelen behoord hebben, die

*) Van den Bergh, *N. V. en G.*, t. a. p.

†) Tacit. *Annal.* I. 51. Vgl. Grimm, *Deutsche Mythologie*, blz. 50, Aanteek. *), en blz. 55.

§) Roelants, *Tweetal Verhand.*, blz. 61.

**) Grimm, t. a. p., blz. 54.

Digitized by Google

Willehads volgelingen in Drenthe vernielden: tot de laatste de zoo even genoemde tempel van Tamfana, en de tempel met ijzeren deuren, waarvan de bekende plaats uit het leven van den heiligen Eugendus getuigt. Tot de tweede soort zullen in de tijden van Willehad en Ludger, wel de meeste heiligdommen in deze gewesten hebben behoord, als waarover in den *Indiculus Superstitionum et Paganiarum* gehandeld werd: *De casulis, id est fanis* *). Of zou men hier, in een gedenkstuk uit de dagen van Bonifacius, de aangehaalde woorden kunnen vertalen: *van hutten, dat is, afgodsbeelden?*

Na al het aangevoerde, zal wel niemand meer in de door ons behandelde plaats uit het leven van Willehad, de aldaar vermelde *fana* door *afgodsbeelden* vertolken. Wij zullen alleen nog van een paar plaatsen gewagen, waar deze zelfde uitdrukking voorkomt, en die op het middeleeuwsche Friesland betrekking hebben, de eene uit het leven van Ludger, de andere uit de *Lex Frisionum:* en zulks, dewijl ten tijde van Ludger, Drenthe onder den algemeenen naam van Friesland begrepen werd, en de *Lex Frisionum* hoogst waarschijnlijk ook op Drenthe's grondgebied kracht van wet heeft gehad. »Ibi" (zoo lezen wij betrekkelijk Friesland in eerstgemelde levens-

*) *Indic. Superst. et Pagan* § 4. Uitstekende oudheidkenners, als Halbertsma en anderen, hebben in den laatsten tijd herhaaldelijk op de belangrijkheid van dit gedenkstuk, gelijk mede van het *Capitulare de Partibus Saxoniae*, voor de Mythologie en de geschiedenis der beschaving in Oud-Nederland opmerkzaam gemaakt. Vermits deze stukken alleen in grootere werken zijn afgedrukt, zal welligt bij den drukker dezes, ten behoeve onzer landgenooten, eene uitgave derzelve worden ter perse gelegd.

Digitized by Google

beschrijving) »paganos asperrimos mitigavit (Ludgerus), ut sua illum *delubra* coram oculis destruere paterentur. Inventum in *fanis* aurum et argentum plurimum. Albricus in aerarium regis intulit, accipiens et ipse praecipiente Carolo portionem ex eo" *). Kennelijk wordt door *delubrum* en *fanum* hier hetzelfde verstaan, en zoude nu ook *delubrum* hier een *afgodsbeeld* beteekenen? Of zoude al dat goud en al dat zilver binnen in die afgodsbeelden gevonden zijn?

In de *Lex Frisionum* †) lezen wij: Qui *fanum* effregerit — immolatur diis, quorum *templa*, violavit. Dit is wel het sterkste bewijs, dat fanum en templum bij de middeleeuwsche schrijvers geheel hetzelfde beteekende: al wie tempelroof pleegde, moest ten zoenoffer sterven voor die Goden, wier heiligdommen hij geschonden had §).

Zoo hebben wij dan naar ons vermogen aangetoond, dat het werkelijk *tempels* waren, waarvan Ansgar in zijn geschiedverhaal spreekt. Ook de laatste schrijvers, die dit punt ten onzent hebben aangeroerd, geven aan deze uitlegging van des schrij-

*) *Vit. Ludg.* 1, 8. Zie Grimm, *D. Mythol.* blz. 55.

†) *Lex Fris. Addit. Sapient.* c. 42. Vgl. de Aanteekening van Siccama, in zijne uitg. blz. 151 en Grimm, *D. M.*, blz. 27.

§) Vgl. mijne *Comment. Hist. Theol. de Sacrifiarum Expiator. orig. et caus.* Gron. 1837, blz. 38. Zeer oud is het begrip van heiligschennis, door het omverhalen of verbreken van heilige plaatsen, met den dood te boeten. Zie *Rigteren* 6: 30. Zoo verhaalt ook Arnkiel, dat bij Merseburg, in Saksen, een eikenwoud was, aan den God Zuttiber geheiligd, waar niemand op doodstraffe een' boom mogt omhouwen. Zie de schrijvers, aangehaald bij Trogil Arnkiel, *Ausführliche Eröffnung oder Cimbrische Heyden-Religion*, Hamb. 1702, dl. I. blz. 172, 173.

Digitized by Google

vers woorden de voorkeur. De hoogleeraar Royaards*) heeft dezelfde verklaring gevolgd, en mijn Akademievriend, de predikant Lorgion †), zegt eveneens, dat de pas gedoopte volgelingen van Willehad door zulk eene geestdrift voor hunne nieuwe godsdienst bezield werden, dat zij de heiligdommen der afgoden wijd en zijd §) begonnen te verwoesten.

En waar zullen nu die Heidensche tempels in Drenthe zijn vernield geworden? Wanneer wij het geschiedverhaal van Ansgar in zijn verband beschouwen, vinden wij niets dat tot de naauwkeurige beantwoording dezer vraag ons tot leiddraad zoude kunnen verstrekken. Reeds boven hebben wij de gissing vermeld, die een ons onbekend schrijver in den *Drentschen Volks-Almanak* had geopperd, dat namelijk de Evangelieprediker vooral in het noord-oostelijke gedeelte des landschaps het woord des geloofs zal hebben verkondigd. Deze gissing

*) H. J. Royaards, *Geschiedenis der invoering en vestiging van het Christendom in Nederland.* Utr. 1842, blz. 282. De hoogleeraar spreekt slechts van *een'* Heidenschen *tempel*, terwijl toch *fana* niet dan van verscheidene heiligdommen kan worden verstaan. Intusschen heeft deze misstelling eene soortgelijke te weeg gebragt in mijn vertoog over het *Jagtwezen in Drenthe*, hierboven blz. 43.

†) E. J. Diest Lorgion, *Geschiedenis van de invoering des Christendoms in Nederland*, Leeuw. 1842, blz. 123.

§) *Wijd en zijd.* Dit komt mij voor eene onjuiste vertaling van *circumquacumque* te zijn: dit woord toch behoort bij *in morem gentilium*, en geeft, mijns inziens, te kennen, dat de bedoelde tempels niet in geregelde orde midden in de buurtschappen, maar hier en ginds zonder regelmaat waren opgerigt. De bedoelde tempels zullen waarschijnlijk niet zeer verre van elkander zijn verwijderd geweest.

Digitized by Google

wordt welligt ook daardoor bevestigd, dat de tempels waarschijnlijk in de aanzienlijkste pagi zullen zijn gesticht, en eveneens de kruisverkondiger die plaatsen zal hebben opgezocht, waar de landstreek het meest bevolkt was, en aan een groot aantal ingezetenen de gelegenheid konde worden verschaft, om zich aan Christus en Zijne dienst te verbinden. En juist Anlo, Rolde en Zuidlaren behooren tot de oudste Drentsche dorpen, waarvan reeds in de vroegste oorkonden, die tot ons zijn gekomen gewag wordt gemaakt. Eindelijk, het is eene algemeen erkende waarheid, dat de eerste Christenkerken dáár zijn gesticht, waar vroeger Heidensche tempelen hadden gestaan: en juist de thans nog aanwezige kerk te Anlo behoort tot de oudsten, die in het geheele gewest worden gevonden. Door de Heidensche tempelen te wijden tot Christenkerken, werd het zigtbare teeken des bijgeloofs weggenomen, en toch de overgang tot de kerk van Christus ligter gemaakt. »Zeg aan den bisschop Augustinus" (zoo schreef Gregorius de Groote aan den abt Mellitus), »wat ik omtrent het werk der bekeering in Engeland ben te rade geworden, namelijk dat men de afgodentempels aldaar niet moet vernielen, maar de afgodsbeelden, die daarin zijn, behoort te verdelgen: voorts dat men wijwater neme, en het in diezelfde plaatsen sprenge, en altaren oprigte en reliquiën vergadere. Want zoo dezelve goed zijn ingerigt, zoo is het noodig, dat ze van de afgoden-vereering tot de dienst van den eenigen waren God worden hervormd, opdat het volk zijne aloude heiligdommen niet vernield

Digitized by Google

zie, maar de dwalingen in het binnenste aflegge, en in grooter getale terzelfder plaatse, waar men gewoon was, opkome, om den waren God te huldigen." Wel zullen de Drentsche tempelen, gelijk wij boven zeiden, niet van dien aard geweest zijn, dat zij geschikt waren, om in godshuizen der Christenen te worden herschapen: wel waren zij ook meerendeels, tegen de voorschriften der meest bezadigde Evangeliepredikers aan, door Willehads volgelingen vernietigd: wel zijn de thans nog aanwezige kerken van latere dagteekening, maar aan de plaats zelve bleef in het eenvoudig geloof van den landzaat eene soort van heiligheid verknocht, die haar later des te geschikter zal hebben gemaakt, om Christenkerken te dragen.

Digitized by Google

OPMERKINGEN

BETREKKELIJK EEN PAAR PUNTEN RAKENDE

HET OUDE STRAFREGT

IN DRENTHE.

Digitized by Google

Digitized by Google

OPMERKINGEN

BETREKKELIJK EEN PAAR PUNTEN RAKENDE

HET OUDE STRAFREGT

IN DRENTHE.

I.

Het is eene belangrijke opmerking, door den beroemden hoogleeraar Mittermaier *) in het Tijdschrift voor Buitenlandsche Regtsgeleerdheid en Wetgeving medegedeeld, dat schier in alle strafwetboeken der middeleeuwen de misdaad van verkrachting met roof werd gelijk gesteld. Men heeft zich herhaaldelijk, en niet ten onregte, verwonderd, dat eerstgenoemd schandelijk misdrijf in het thans nog in ons vaderland in werking zijnde wetboek van strafregt, met elke andere aanranding der eerbaarheid op ééne en dezelfde lijn is geschaard: men heeft zich tevens er meer dan eens over verontwaardigd, dat de goede zeden over het algemeen in den Franschen wetgever

*) Zie *Zeitsch. f. Rechtwissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes*, dl. I, blz. 231 vlg.

Digitized by Google

eenen slechten beschermer hadden gevonden: en gewisselijk verheugd elk regtgeaard Nederlander er zich over, dat tegen meergemelde gruwelijke euveldaad, welke door den Code Pénal met enkele reclusie wordt gestraft, thans wederom, in het dezer dagen door de regering aangeboden Ontwerp van een Vaderlandsch wetboek van strafregt, wordt bedreigd met zware tuchthuisstraf van ten minste zeven en ten langste twintig jaren, al dan niet voorafgegaan door tentoonstelling op een schavot *).

Ook in het Drentsche landregt van Frederik van Blankenheim, vind ik de hierboven medegedeelde opmerking van den Heidelbergschen geleerde, op nieuw bevestigd. Daar toch leest men: Item soe is lantrecht: We den anderen vermoerdet, ofte moertbrant, ofte *vrouwen vercraft*, die hebben oer lijff verboert; ende van den stolenen gude sal nemen die claeger een derdendeel, dat gherichte een derdendeel ende die ghemeente een derdendeel; ende van anders syns slues gude sal syn wyff ende sine kinder nemen die helfte, soe veer als hie sie ondraghet rades ende dader en van synre helfte sal nemen die clager een derdendeel, dat gherichte een derdendeel ende die meente een derdendeel. Ende des ghelikes sal men doen van den moerdenaers, moertberners ende van noetmunders ende van allen anderen ondaden daer men dat lijff ijnne verboeren mach †).

*) Zie Ontwerp 1842, boek 2, tit. 16, art. 3.

†) Zie Magnin, blz. 236. von Richthofen, blz. 525, alwaar de aangehaalde wetsbepaling onder § 11 voorkomt.

Digitized by Google

Hier staat de *noetmunder* geplaatst naast den moordenaar en den moordbrander, en vindt hij, even gelijk deze, op zijne wandaad de doodstraf gesteld; en treffend is de overeenkomst dezer bepaling met die, welke elders in de Friesche wetten voorkomt: Dan schelma naet fiuchta ors dan om een *needmond*, ende om een moerdbrand, ende om een nomdelmoerd *). De Duitsche uitgever der aloude Friesche gedenkstukken twijfelt, of het woord *needmond* hier niet in de meer algemeene beteekenis van geweldpleging behoort te worden opgevat: doch de vergelijking met de medegedeelde Drentsche wetsbepaling schijnt mij toe te beslissen, dat op beide deze plaatsen van verkrachting wordt gesproken. Hierbij verdient nog opgemerkt te worden, dat ook in art. 38 van het tot hiertoe nimmer uitgegevene Drentsche landregt van 1614, in éénen adem gesproken wordt van *moordenaers*, *moordbranders*, *stratenschenders* (*roovers*), *vrouwenverkragters*, *en de allen anderen diergelijoke delicten*, *kapitaal wesende*, *begangen hebbende*.

II.

Nog zij het mij vergund, hier te wijzen op hetgeen mij nopens de waardering van den *noodweer* in Drenthe is bekend geworden; waaruit blijkt, dat zoo wel in de achtereenvolgende aloude landregten als in de *res judicatae* aangaande dit onderwerp niet verwerpelijke regtsbegrippen zich hebbe ont-

*) Zie von Richthofen, blz. 394, 24.

Digitized by Google

wikkeld *). Waarschijnlijk zal ook hier de invloed des Romeinschen regts op de voormalige Drentsche instellingen geenszins kunnen worden miskend, en zal een regtsbeginsel, dat reeds door de Tienmannen openlijk was gehuldigd, later door Cicero in zijne redevoering voor Titus Annius Milo met kracht van redenen ontwikkeld, en eindelijk door Gajus en Florentinus nader uiteen gezet en toegepast, ook van lieverlede in de middeleeuwsche regtsboeken zijn ingedrongen. Wie toch meldt het, hoe vele duizende malen regtsgeleerde en niet-regtsgeleerde schrijvers de woorden hebben herhaald des Romeinschen redenaars: et haec non scripta, sed nata lex, quam non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa adripimus, hausimus, expressimus; ad quam non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti sumus, ut si vita nostra in aliquas insidias, si in vim, in tela, aut latronum aut inimicorum incidisset, omnis honesta ratio esset expediendae salutis?

In het landregt van Frederik van Blankenheim komt geene andere bepaling, die met dit onderwerp in verband staat, voor, dan de hiervolgende verordening, door von Richthofen onder § 7 gebragt, en volgens de lezing van den heer Magnin aldus luidende †): Item weer enich Lantman, die

*) Nog in onze dagen is dat onderwerp een punt van veelvuldige overweging bij de regtsgeleerde schrijvers en de vervaardigers en beoordeelaars van nieuwe strafwetboeken. Zie A. Sander, in *Archiv des Criminalrechts*, neue Folge, 1841, blz. 41. vlg. H. A. Zachariä, ald. 1841, blz. 422. vlg. Zöpfl, ald. 1842, blz. 118 vlg.

†) Bij v. Richthofen, blz. 524. bij Magnin, II. dl. 2de st. blz 234.

Digitized by Google

in enich hues queme gaende, daer hi enen anderen Lantman ynne sytte vonde, die syn vyant were, worde hi daer van vermaent, dat hi uyt den huese ghenghe, ende men dat bewisen mochte mitten den weerde, oft mitten de weerdyne, oft mit anderen guden luden, bleve hi daer en bouen in den huys ende ghenghe sytten, so breke hi vyftyn nye Marck als voorscr. is; ende sleet hi en daer en boven doet, soe breke hi hondert Olde Marck, en weert sake dat die ghene die yrst in den huys sete den anderen doot sloghe, die en breke ghenen huysvrede.

Deze verordening staat duidelijk in het naauwste verband met het begrip van geschondenen *huisvrede*, dat alom in de regtsinstellingen van Germaanschen oorsprong grooten invloed op de strafbepalingen uitoefende.

Ditzelfde vereischte, het schenden des huisvredes, is ook als een hoofdbestanddeel van wettigen noodweer zigtbaar in de bepaling, ten dien opzigte voorkomende in het zoogenaamde landregt van Rudolf van Diepholt, of de verzameling van wetten welke deze tot aanvulling en verbetering des landregts van Frederik van Blankenheim in den jare 1447 invoerde *). Daar toch lezen wij: Item worde yemandt belastet in sines selues hues, wat were hij dede *van nodes weghen* in sinen huse, sinen lyve toe beschudden dat sal broeckeloes wesen, beholdelick anders den *huesvrede* toe blyven in synre vullencomen macht, na wthwisinghe des Landesbreeff.

Digitized by Google

Men ziet, dat volgens deze verordening *noodweer* alleen dan werd toegelaten, als hij, die de nederlaag gepleegd had, eerstens door zijne tegenpartij was aangevallen, ten anderen deze aanval had plaats gegrepen in des verraders eigen huis, en ten derden de nederlaag had plaats gegrepen tot verdediging van des verweerders lijf en leven. Hieruit volgt, dat de wetgever de bescherming der *goederen* niet ten koste van een menschenleven heeft willen toestaan; hetgeen eene afwijking van het Romeinsche regt daarstelt, waar wij lezen: Si surripientam res tuas interfecisti nec lege Cornelia de Sicariis tenearis *). En ook bij de Oude Sueven was ditzelfde geoorloofd en de manslag in zoodanig geval voor alle straf veilig. »In caede" (zegt Stiernhöök) »necessaria, quae vel ad vitae, vel *bonorum* defensionem facta cognoscitur, nec vindicta haeredibus ulla concessa, nec poena nisi qualiscumque et certo in casu imposita, quod ethodie obtinet" †). En niet anders wil ook de Constitutio Criminalis Carolina §) tot de straffelooze nederlagen gerekend hebben, »so einer zu Rettung eines andern Leib, Leben, oder Gut, iemand erschlaegt **).

Wenden wij nu den blik op de Drentsche regtsboeken, die in het begin der zeventiende eeuw zijn

*) L. 3. C. ad Leg. Corn. de Sic.

†) Vgl. J. O. Stiernhöök, *de Jure Sueonum et Gothorum vetusto*. Hom 1682, blz. 351.

§) L. C. C. § 150.

**) Over de ware beteekenis dezer bepaling, vgl., behalve de meeste nieuwe handboeken over het Duitsche strafregt, Bochmer, Medit. ad C. C. C., p. 671.

Digitized by Google

zamengesteld en uitgevaardigd, zoo vinden wij in de eerste plaats in art. 47 van het vierde boek des landregts van 1608 de navolgende bepaling: *Van Noetweer. Van alle bovengeschr. boeten ende breucken sullen vry wesen, lyff ende vrede beholden, alle de ghene, de den Rechte genoechsaem bewysen connen, dat se haer lyff hebben moeten verweeren, ende noetweer gedaen hebben, ofte also oick angevochten werden, dat si sonder perykel niet conden ontgaen.* Bijna woordelijk stemt hiermede overeen het 48ste artikel van het laatste boek des landregts van 1614. Waar wij lezen: *Van alle boeten ende breucken voorschreven sullen vry wesen lyf ende vrede* *) *beholden, alle degene die der Rechte genoechsaem bewysen connen, dat sy haer lyff hebben moeten verweeren, ende nootweer gedaen hebben, ofte also syn aangevochten geweest, dat sy sonder pericul niet en konden ontgaen.*

Het slot van de beide medegedeelde wetsbepalingen, die schier letterlijk in het latere in druk verschenen landregt van 1713 zijn overgenomen †), verdient onze bijzondere aandacht, als met juiste trekken het ware kenmerk van noodweer omschrijvende. Immers niet alle zelfverdediging, hoezeer ook teregt aangewend, wettigt het begaan van eenen manslag: het is alleen de onmogelijkheid, om op eene andere wijze zijn eigen aanzijn of dat zijns

*) In plaats van *vrede* heeft een der mij ten gebruike goedgunstiglijk afgestane handschriften *goet:* een duidelijk bewijs, dat de afschrijver, den zin van eerstgemeld woord niet vattende, den tekst naar zijn eigen goedvinden heeft aangevuld.

†) *Landr. v.* 1713, art. 30, blz. 165.

Digitized by Google

naasten te redden, die den mensch het regt verzekert, om zich tegen den aanvaller, zelfs ten koste van deszelfs leven, te verweren: gelijk zulks ook in ons voormalig *Crimineel Wetboek voor het Koningrijk Holland*, uitdrukkelijk stond vermeld: »Het kenmerk van noodweer is de volstrekte noodzakelijkheid, om tot beveiliging tegen de aanranding, het leven van den aanvaller in gevaar te brengen." Art. 134.

In dien geest is dan ook de voorgestelde wetsbepaling door den Etstoel toegepast geworden in een vonnis, in den jare 1680 in zake Jan Lutjes Bonde gewezen, die teregtstond wegens manslag aan zekeren Coert Willems begaan, doch vrijgesproken is, op grond dat hij in het geval van wettigen noodweer had verkeerd.

Nog zij hier ten slotte medegedeeld een tweetal resolutiën van Ridderschap en Eigenerfden, uit het midden der zeventiende eeuw, die mede tot dit onderwerp in verband staan en beide tot dezelfde zaak betrekking hebben.

Landsdag, 23 *Februarij* 1658. Is gelesen de Remonstrantie alhier gepresenteert van wegen ende uytten naem van *Joächim Lunsche*. Inhoudende, dat hij Suppliant in den Aprili des verledenen Jaers door het quaedt ende feytlick beyegenen van *Kier Lambers*, genootsaeket sy geworden, om syn Lyff ende leven van des insidiateurs handen ende aenstaende gewelde door een rechtmaetige noodtweer te ontlasten ende te bevryen, daartoe gebruickt hebbende 't gene hem de onversiene aggressie in de

Digitized by Google

handt gegeven hadde, waermede hij defensive heeft moeten affkeeren den insidiant, met een bloot mes bijlanges hem gaende, Ende niet-tegenstaende hij van den Suppliant vermaent was, van hem aff te willen blyven, evenwel in syn boos voornemen continuerende, Vertrouwende oversulcks den Suppliant by de genomene Informatie het moderamen inculpatae tutelae genoechsaem te geblycken, ende deshalven versoekende, dat hij Suppliant moge worden verclaert behoorlicke ende geoorloofde noodtweer gedaen te hebben, en mitsdien vry gekent te worden van alle ordinaryse ende extraordinarise straffen ende boeten, —

Syn mede ter Vergaderinge gelesen de Informatien over het voorverhaelde ongevall den 2 Maji ende den 8 Augusti 1657 respective genomen, met alle de andere stucken aldaer annex., —

Ende hebben daerop de Heeren Ridderschap ende Eygenerffden, nae voorgaende ryppe deliberactie ende overweginge van alle circumstantien, verclaert ende verstaen, verclaeren ende verstaen mits desen, dat den Suppliant noodtweer heeft gedaen, ende dien volgens wederom vrij binnen Landes sal mogen comen, Vindende niet te min goedt, dat den Suppliant, tot vermydinge van alle vordere moijte de weduwe en de kinderen van den overledenen *Kier Lambers* sall geven eenich contentement.

Lantsdag, den 11 *Martii* 1662. Op de Req^te van *Joachim Lunsche* tot *Westervelde* op eenige voorgaende Lansdaegen ende nu wederom gepresenteert, vertoonende, dat op den Landtsdach den

Digitized by Google

23 Februarii 1658 aengaende seeker ongeluck voor eenige Jaeren aen wijlen *Kier Lamberts* gebeurt, nae Examinatie van de Informatien daerover genomen, met rijpe deliberatie is geresolveert ende verclaert, dat den Suppliant noodtweer heeft gedaen, ende dien volgens wederomme vrij binnen Landes soude mogen comen, sulx dat hij Suppliant voor onschuldich moet worden gereputeert, Versoeckende, dat hij zonder swaericheijt geädmitteert moge worden, om op de Landtsdaegen onder het Lidt van de Eijgenerffden wederomme te compareren, Hebben de Heeren Ridderschap ende Eijgenerffden, nae voorgaende deliberatie, den Suppl^t. zijn Tegenwoordich versoeck bij de voorsz. req^te gedaen geäccordeert.

Digitized by Google

MISSTELLINGEN.

Bl.	1	regel	10	*staat*:	Jakobs	*lees*:	Izaäks
»	9	»	5 v. o.	—	Nyerup	»	Nyerup
»	15	»	2 v. o.	—	October	»	December
»	27	»	7	—	aliorumre	»	aliomrumve
»	»	»	9	—	Capreos	»	Capreas
»	»	»	14	—	Fulnato	»	Fulnaho
»	43	»	25	—	zal	»	zullen
»	48	»	26	—	tempel	»	tempels
»	112	»	1	—	vrije vrije	»	vrije
»	125	»	10 v. o.	—	Covordum	»	Covordiam

Andere ingeslopene drukfeilen zal de goedgunstige Lezer gewillig over het hoofd zien.

Digitized by Google

Door den Uitgever dezes is mede uitgegeven:

S. BLAUPOT ten CATE, Geschiedenis der Doopsgezinden in Groningen, Overijssel en Oost-Friesland. Iste deel. In gr. 8°. . . . . *f* 3,25.

Mr. B. H. LULOFS, J. van den Vondel in eenige zijner kleinere Gedichten opgehelderd. Met Vondel's portret. In gr. 8°. . . . . *f* 5,25.

— — Eenige, deels boertige en satirieke, deels meer ernstige *Zamenspraken van* Desiderius Erasmus, of Tafereelen uit de zestiende eeuw. In gr. 8°. *f* 2,70.

Mr. A. OUDEMAN, Het Nederlandsch Wetboek van Burgerlijke Regtsvordering, naar deszelfs beginselen ontwikkeld, en door Formulieren in praktijk gebragt. Deel I, II 1, en IV 1, 2. In gr. 8°. . . *f* 6,35.

Portret van den Hoogleeraar J. BAART DE LA FAILLE, geteek. door Kayser, en in koper gegraveerd door Lange. In fol. . . . . *f* 2,50.

Portret van den Hoogleeraar A. A. SEBASTIAN, als boven. . . . . *f* 2,50.

E. ROELANTS, Twee Verhandelingen, betrekkelijk de Geschiedenis en Oudheden van Nederland. Met portret en facsimile. In gr 8°. . . . . *f* 2,50.

C. H. STIRM, Verdediging des Christendoms, of betoog van deszelfs waarheid en goddelijkheid, in brieven voor beschaafde lezers. Eene bekroonde prijsverhandeling. Uit het hoogd. vert. door J. Bakker en P. Feenstra, Pz. Twee dln. In gr. 8°. . *f* 5,90.

D. F. STRAUSS, Het blijvende en eigenaardige in het Christendom, of de dienst van het Genie met de beoordeeling en wederlegging daarvan door C. Ullmann. Uit het hoogd. vert. en met eenige opheldere nde aanmerkingen vermeerderd door W. Verweij. In gr. 8°. . . . . *f* 1,70.

GEORG VAN DEN VELDE, Ontmoetingen en opmerkingen op het gebied van Godsdienst en Christendom. In gr. 8°. . . . . *f* 0,80.

Mr. J. de WAL, Peter de Groote. Treurspel. In carton. In gr. 8°. . . . . *f* 1,80.

J. WITKOP, De Evangelische Broeder-gemeente der Hernhutters in oorsprong, aard en werking beschouwd. In gr. 8°. . . . . *f* 1,80.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google